

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

FILOZOFICKÁ FAKULTA

ÚSTAV BOHEMISTIKY

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Kronika o Štilfrídovi a Kronika o Bruncvíkovi – srovnání rytířské povídky a knížky
lidového čtení

Vedoucí práce: Mgr. Marie Škarpová, Ph.D.

Autor práce: Bc. Veronika Truhlářová

Studijní obor: Učitelství českého jazyka a literatury a dějepisu pro SŠ

Ročník: 2.

2017

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice 25. července 2017

.....

Truhlářová Veronika

Poděkování

Tímto bych chtěla vřele poděkovat Mgr. Marii Škarpové, Ph.D. za trpělivé vedení mé kvalifikační práce, vstřícnost, připomínky, rady a podněty.

Anotace

Diplomová práce se zaměří na srovnání staročeské rytířské povídky a raně novověké knížky lidového čtení Kroniky o Štilfrídovi a Kroniky o Bruncvíkovi, a to především na odlišnosti obou textů. Narativy byly v české literatuře opakovaně zpracovávány v různých časových obdobích v textech různých žánrů: od alegorické rytířské povídky z konce 14. století přes raně novověkou zábavnou knížku lidového čtení až např. po folklórní pohádku 19. století.

Východiskem práce bude tedy představení interpretačních pokusů zaměřených na filiaci rukopisných a tištěných vydání obou narativů (studie Jaroslava Kolára), kompozici díla (studie Hany Mirvaldové-Šmahelové) a alegorické zobrazení (studie Jaroslava Kolára). Těžištěm pak bude analýza rukopisných vydání z přelomu 14. a 15. století a tištěného vydání z 18. století a jejich vzájemné srovnání.

Annotation

This diploma thesis is going to focus on a comparison of a traditional knight's short story and an early modern folk reading of the Chronicles of "Štífríd" and "Bruncvík"; the focus will be primarily on differences of the two texts. Narratives in Czech literature were repeatedly used in different time periods and in texts of various genres: from the allegorical knight's short story in the end of the 14th century to the early modern funny book of folk reading or even e.g. a folclore fairytale in the 19th century.

The starting point for the work will be, therefore, an introduction of the interpretation attempts aimed at the filliation of handwritten and printed editions of the two narratives (Jaroslav Kolár's study), then an actual composition of the work (Hana Mirvaldová - Šmahelová's study) and also an allegorical presentation (Jaroslav Kolár's story). The main part of the thesis is an analysis of the handwritten releases from the turn of the 14th and 15th century and the printed edition from the 18th century, and their mutual comparison.

OBSAH

ÚVOD.....	8
1. Vývoj zábavné literatury v Českých zemích.....	11
1.1 Česká duchovní tvorba.....	16
1.2 Rytířská povídka.....	18
1.3 Knížky lidového čtení.....	19
1.3.1 Čtenářský okruh knížek lidového čtení.....	20
2. Vznik Kronik o Štilfrídovi a Bruncvíkovi a jejich inspirační zdroje.....	21
3. Filiace textů Kronika o Štilfrídovi a Kronika o Bruncvíkovi v pojetí Jaroslava Kolára.....	25
4. Kompozice Kronik o Bruncvíkovi a Štilfrídovi.....	36
5. Alegorie v pojetí Eduarda Petrů.....	46
6. Nepřímé zobrazení v Kronikách o Štilfrídovi a Bruncvíkovi.....	51
7. Komparace rytířské povídky a knížky lidového čtení Kroniky o Štilfrídovi.....	56
7.1 Kronika o Štilfrídovi jako rytířská povídka.....	56
7.1.1 Narativní struktura.....	56
7.1.2 Postavy.....	57
7.1.2.1 Štilfríd.....	57
7.1.2.1.1 Charakteristika Štilfrída.....	57
7.1.2.1.2 Štilfríd jako středověký rytíř.....	58
7.1.2.1.3 Štilfríd a symbolický význam dvanácti rytířů.....	60
7.1.2.2 Astronomus.....	61
7.1.2.3 Filozofus.....	62
7.1.3 Prostředí a čas.....	63
7.2 Kronika o Štilfrídovi jako knížka lidového čtení.....	64
7.3 Komparace rytířské povídky a knížky lidového čtení z hlediska literární recepce.....	67
7.3.1 Literární recepce.....	67
7.3.2 Středověká literární recepce versus raně novověká literární recepce.....	67
8. Komparace rytířské povídky a knížky lidového čtení Kronika o Bruncvíkovi.....	70
8.1 Kronika o Bruncvíkovi jako rytířská povídka.....	70
8.1.1 Narativní struktura.....	70
8.1.2 Postavy.....	71

8.1.2.1	Bruncvík.....	71
8.1.2.1.1	Charakteristika Bruncvíka	71
8.1.2.1.2	Bruncvík a symbol lva	72
8.1.2.1.3	Bruncvík a jeho osudové ženy.....	74
8.1.2.1.3.1	Neomenia	74
8.1.2.1.3.2	Europa	75
8.1.2.1.3.3	Afrika	75
8.1.2.1.4	Olibrius	76
8.1.2.1.5	Bazilišek a jiní obyvatelé z hradu Arabia.....	77
8.1.2.1.6	Azmodeové a Astriolové	78
8.1.3	Prostředí a čas	79
8.2	Kronika o Bruncvíkovi jako knížka lidového čtení	80
8.3	Komparace rytířské povídky a knížky lidového čtení z hlediska literární recepce.....	84
ZÁVĚR		87
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY		89

ÚVOD

Diplomová práce se věnuje komparaci staročeské rytířské povídky a raně novověké knížky lidového čtení Kroniky o Štilfrídovi a Kroniky o Bruncvíkovi. Text rytířské povídky byl vydán v edici, kterou připravili Jaroslav Kolár a Milada Nedvěďová,¹ a jako výchozí materiál pro srovnání s pozdně středověkým textem jsme zvolili tištěnou verzi knížky lidového čtení vydanou tiskařem Ignácem Hilgartnerem r. 1771.²

Narativy Kroniky o Štilfrídovi a Kroniky o Bruncvíkovi byly v české literatuře opakovaně zpracovávány v různých časových obdobích v textech různých žánrů: od alegorické rytířské povídky z konce 14. století přes raně novověkou zábavnou knížku lidového čtení až např. po folklórní pohádku 19. století. Jádru příběhů tak zůstalo v podstatě nezměněno, ačkoli jejich literární recepce byla v různých obdobích odlišná. Právě tento fakt nás zaujal natolik, že jsme se rozhodli jím blíže zabývat.

Cílem práce tedy bude analýza rukopisných znění z přelomu 14. a 15. století a tištěného vydání z 18. století a jejich vzájemné srovnání. Protože Kroniky již byly z hlediska alegorického zobrazení i kompozice analyzovány, je možné navázat na některé interpretace. V práci budeme vycházet ze studií Jaroslava Kolára³ a Hany Mirvaldové-Šmahelové.⁴

Kapitoly diplomové práce jsou tematicky uspořádány podle jednotlivých hledisek, na něž se zaměříme ve vlastním rozboru skladeb. První kapitola sleduje vývoj zábavné prózy v Českých zemích v období vzniku analyzovaných textů Kroniky o Štilfrídovi a Kroniky o Bruncvíkovi z přelomu 14. a 15. století a textů z 18. století. Vymezuje tedy časový úsek, v němž oba narativy vznikly a v němž se vyvíjely. Dále je zaměřena na charakteristické rysy pojmů „rytířská povídka“ a „knížka lidového čtení“, jimiž

¹ KOLÁR, Jaroslav – NEDVĚDOVÁ, Milada (edd.), *Próza českého středověku*, Praha, Odeon, 1983, 478 s.

² *Dvě kroniky. První o Štilfrídovi, knížeti a pánu českým. Druhá o Bruncvíkovi, synu jeho, též knížeti a pánu českým*, Jindřichův Hradec, 1771, 46 s.

³ KOLÁR, Jaroslav, *K otázce alegorických plánů v staročeských povídkách o Štilfrídovi a Bruncvíkovi*, in Kolár Jaroslav, *Návraty bez konce: studie k starší české literatuře*, Brno, Atlantis, 1999, 358 s.

⁴ ŠMAHELOVÁ, Hana, *Bruncvík po dvaceti letech*, *Česká literatura* 47, 1999, s. 540 – 546.

ŠMAHELOVÁ, Hana, *Kronika o Bruncvíkovi z hlediska folklórní pohádky*, *Česká literatura* 28, 1980, s. 146 – 154.

označujeme analyzované texty. Vycházíme přitom z monografie Jaroslava Kolára⁵, protože se věnuje období od konce 14. století až do 18. století, tj. době sepsání analyzovaných textů. Zároveň je nutné zdůraznit, že dílo vzniklo v 60. letech 20. století, tedy v době, která vyžadovala zaměřit pozornost především na lid. V závěru kapitoly je proto představena studie J. Hona⁶, v níž polemizuje s Kolárovými názory a poukazuje, že zájem o zábavnou prózu není výsledkem aktuální politické situace.

Ve druhé kapitole se zaměříme na dobu vzniku rukopisných verzí staročeských skladeb a představíme možné motivy a literární podněty, které ovlivnily a inspirovaly autory diptychů. Současně poukážeme i na dobu vzniku a inspirační zdroje raně novověkého vydání. Dále navážeme kapitolou, jež se věnuje filiaci dochovaných textů obou narativů, vydaných od poloviny 15. století do konce 19. století. Poté seznámíme čtenáře se studií Jaroslava Kolára⁷, v níž porovnává několikera vydání zahrnující rukopisné texty, datovaná vydání, nedatovaná vydání a fragmentární tisky a německá vydání.

Ve čtvrté kapitole se budeme zabývat kompozicí díla. Představíme dvě pojednání Hany Mirvaldové-Šmahelové, jež se věnují Kronice o Bruncvíkovi. Nejprve seznámíme čtenáře se studií *Kronika o Bruncvíkovi z hlediska folklórní pohádky*⁸, v níž používá pro rozbor Proppovu metodu formální analýzy vypravěčských postupů, kterou následně aplikujeme na Kroniku o Štilfrídovi. Pozdější pojednání Mirvaldové-Šmahelové *Bruncvík po dvaceti letech*⁹ je pak zaměřeno především na symbolický motiv lva, širší dobový kontext prozaické skladby a imaginaci (pojetí Bruncvíka jako pohádkového hrdiny, příp. krále).

Následně budeme analyzovat text z hlediska alegorického významu. Pátá kapitola je tedy zaměřena na vymezení pojmu alegorie. Na základě informací z monografie

⁵ KOLÁR, Jaroslav, Česká zábavná próza 16. století a tzv. knížky lidového čtení. Praha, Československá akademie věd, 1960, 108 s.

⁶ HON, Jan, Když dva mluví o tomtéž: Knižky lidového čtení, prozaický román a místo fikčního vyprávění v české literatuře raného novověku, in: AUC Philologica 3/2014, Slavica Pragensia XLII, 2015, s. 119 – 130.

⁷ KOLÁR, Jaroslav, Kroniky o Štilfrídu a Bruncvíkovi, in: Česká zábavná próza 16. století a tzv. knížky lidového čtení, Praha, Československá akademie věd, 1960, s. 48 – 62.

⁸ ŠMAHELOVÁ, H., Kronika o Bruncvíkovi, s. 146 – 154.

⁹ ŠMAHELOVÁ, H., Bruncvík, 1999, s. 540 – 546.

Eduarda Petru¹⁰ poukážeme, jak byla alegorie chápána ve středověku a zároveň představíme její základní znaky, které pomáhají rozlišit, že se jedná o alegorické dílo. Na tuto kapitolu navazuje analýza obou staročeských skladeb z hlediska nepřímého zobrazení. Východiskem se stala opět studie Jaroslava Kolára¹¹, jejímž stěžejním bodem je alegorický rozbor obou staročeských skladeb.

Vlastní část práce je pak věnována samotnému rozboru obou diptychů. Nejprve se zaměříme na komparaci textů rytířské povídky a knížky lidového čtení u Kroniky o Štilfrídovi. Budeme analyzovat středověký text z hlediska narativní struktury, postav, prostředí a literárního času. Podle těchto hledisek budeme posuzovat i knížku lidového čtení Kronika o Štilfrída. V závěru kapitoly porovnáme staročeského a raně novověkého Štilfrída z hlediska recepce a poukážeme na zásadní odlišnosti obou verzí.

Stejným způsobem je pojata i poslední kapitola, jež se věnuje rozboru textů Kroniky o Bruncvíkovi.

¹⁰ PETRŮ, Eduard, *Zašifrovaná skutečnost*, Ostrava, Profil, 1971, 162 s.

¹¹ KOLÁR, J., *K otázce alegorických plánů v staročeských povídkách o Štilfrídovi a Bruncvíkovi*, in: Kolár Jaroslav, *Návraty bez konce: studie k starší české literatuře*, Brno, Atlantis, 1999, 358 s.

1. Vývoj zábavné literatury v Českých zemích

V této kapitole budeme sledovat vývoj zábavné prózy v Českých zemích, a to v období vzniku analyzovaných staročeských textů z přelomu 14. a 15. století a textů z 18. století Kronik o Štilfrídovi a Bruncvíkovi, s nimiž budeme v diplomové práci dále pracovat. Zaměříme se tedy na časový úsek, v němž oba texty vznikly a v němž se vyvíjely. Zároveň stručně vymežeme charakteristické rysy pojmů rytířská povídka a knížky lidového čtení včetně jejich čtenářského okruhu, na jejichž základě k nim řadíme analyzované texty.

Hlavní proud česky psané prózy od konce 15. století do první čtvrtiny 17. století tvořila literatura nauková. Jejími konzumenty byli převážně měšťané a zahrnovala především cestopisy či spisy historické a přírodovědné. Zábavná literatura tohoto období stála pouze na okraji literární produkce a netvořila samostatné a svébytné skladby. Zábavná složka, tzn. drobné narážky na známé děje či události, byla součástí literatury naučné.¹²

Charakteristickým rysem této doby bylo dovršení procesu nahrazování veršovaných zábavných děl prozaickými, kterým prošly všechny evropské literatury. V české literatuře započal tento vývoj ve druhé polovině 14. století a souvisel s rozvojem vzdělanosti. Právě růst gramotnosti drobné šlechty vedl k oblibě samostatného čtení na úkor přednášení jednotlivých děl. Od 16. století náležel verš především k písňovému projevu a na počátku 17. století byly epické veršované skladby již zcela ojedinělou záležitostí.¹³

Po skončení husitských válek navázala literární zábavná produkce na literární tvorbu 14. století. To dokládají zachované opisy veršovaných zábavných skladeb, prepisy starých prozaických povídek a zábavně naučná literatura. Nelze opomenout ani fakt, že první tisky mj. čerpaly i z obliby starších děl, např. Kroniky trojánské. K zábavné próze tohoto období dále řadíme i vypravěčské vložky zařazené do spisů jiného zaměření, které mají osvěžit a ilustrovat výklad.¹⁴

Pro přelom 15. a 16. století bylo typické pronikání světské novely italského původu do českého prostředí, která vzbuzovala zájem především v řadách katolické

¹² KOLÁR, J., Česká zábavná próza, s. 11.

¹³ Tamtéž.

¹⁴ Tamtéž, s. 10.

šlechty. Právě ta měla na rozdíl od měšťanstva k renesančnímu chápání světských hodnot a života nepochybně blíže díky pobytům v Itálii, kde přicházela s renesanční kulturou do styku. Nejstarším dokladem tohoto zájmu je překlad jedenácti vybraných novel z Dekameronu, zachovaných v Neuberském sborníku, jehož autorem je pravděpodobně Hynek z Poděbrad. Dochoval se zřejmě i první pokus o původní českou renesanční novelu, rozprávka O jedné pěkné paní jménem Salomeny. V té chtěl autor po vzoru Boccacciova Dekameronu zachytit domácí české prostředí. Na úkor pointy i děje však prosytil rozprávku mravně naučnými snahami na náboženském základě.¹⁵

I v této době pronikala renesanční próza do českého prostředí těžce. Největší zájem byl stále o náboženskou literaturu. Světské a milostné náměty se prosazovaly pouze pozvolna. Vrcholem zábavné literatury přelomu 15. a 16. století bylo původní dílo české literatury – Frantovy práva, které částečně parodovaly cechovní předpisy a byly blízké lidovému prostředí. O jejich oblibě svědčí i četná vydání.¹⁶

V důsledku společenské situace byl na počátku 16. století vývoj zábavné české prózy přerušen. Zápas mezi šlechtou a městy a současně i zápas mezi drobnými řemeslníky a bohatými měšťany uvnitř měst směřoval zájmy čtenáře především k aktuálním otázkám.¹⁷ Od první poloviny 16. století nedochází k výrazné změně v produkci zábavné literatury. Poukázat lze pouze na dílo Pravidlo lidského života Mikuláše Konáče z Hodíškova (konzervativní utrakvista), který se mj. v českém prostředí pokusil rozšířit jednotlivé Boccacciovy novely tiskem.¹⁸ Pravidlo lidského života je úpravou orientálních bajek, a přestože v něm převažuje zábavná složka, cíl celého díla je naučný. Je nutné podotknout, že tento překlad předznamenává novou etapu ve vývoji české zábavné prózy a slučuje mravoučné výklady s ilustrujícími příklady.

Od druhé poloviny 16. století vytvářela zábavná próza příklady v naučných a mravokárných spisech či řadu milostných a dobrodružných vyprávění určených k zábavě čtenářů.¹⁹ Většina těchto vyprávění měla cizí středověký původ a čtenářský okruh tvořilo především drobné měšťanstvo a lid.²⁰ Do tohoto období spadají i kritiky zábavných děl, jejichž cílem bylo pouze pobavit čtenáře. Mravokárcům vadila světská

¹⁵ KOLÁR, J., Česká zábavná próza, s. 14 – 15.

¹⁶ Tamtéž, s. 16 – 17.

¹⁷ Tamtéž, s. 34.

¹⁸ Tamtéž, s. 15.

¹⁹ Tamtéž, s. 20 – 21.

²⁰ Tamtéž, s. 23.

zábavnost těchto spisů, a to, že odváděly od náboženských povinností a nevzdělávaly čtenáře.²¹ S podobnou kritikou se setkáváme i později, koncem 18. století. Osvícenství odmítalo vše, co nebylo racionální, a četba zábavné literatury byla vnímána jako ohrožení snahy pozvednout hodnotu českého písemnictví.²²

Zábavná literární produkce druhé poloviny 16. století tedy zahrnuje prozaická vyprávění zábavná či milostná, případně cykly drobných humorných rozprávek o jednom hrdinovi. Soudobou terminologií byly tyto skladby označovány jako historie či kroniky. Díla historická přitom měla evokovat pravdivost, a to i přesto, že nedošlo k eliminaci fantastických a pohádkových prvků.²³

Podstatným rysem doposud popsaných vývojových období zábavné literatury je její vztah ke skutečnosti. V první vývojové fázi (konec 15. století – 20. léta 16. století) převažují skladby cizího, především italského původu. Zábavná próza bere jasný zřetel ke světu a k pomíjivým hodnotám lidského života. Proti tradičnímu uspořádání věcí staví humor. V tomto období je tedy zábavná produkce nejvíce spjata se skutečností. Ve druhé vývojové fázi (konec 20. let – 60. léta 16. století) převažují mravokárné a naučné tendence a vztah ke skutečnosti je pouze odvozen od jiných literárních děl. Tato tendence dále pokračuje i ve třetí fázi vývoje zábavné četby (60. léta 16. století – 20. léta 17. století). Autoři znovu užívají exempla a příklady čerpají ze středověkých exemplových sbírek.²⁴

Vztah historií a kronik ke skutečnosti určují jimi zpracované předlohy. Zpravidla se jedná o překlady oslavující středověkou šlechtu a jejich rody. Novému publiku – měšťanstvu – však nejsou tyto skladby srozumitelné. To již vnímá spíše jiné funkce těchto děl, a to zábavnost a odvádění od skutečnosti do světa pohádkových představ. Nejblíže ke skutečnosti měla především díla, jež byla přímo určena pro nevzdělané čtenáře. V české literatuře jsou jimi míněny kroniky o Fortunatovi a Faustovi pro měšťany a kroniky o Enšpíglovi a Palečkovi pro lid.²⁵

Pro vývoj zábavné české literatury je neméně důležitá doba pobělohorská, která v důsledku nově vzniklé společensko-politické situace (především oslabení politického vlivu měšťanstva a posílení moci katolické církve) přinesla podstatné změny v obsahu skladeb. Z předchozích období zde zůstala pouze část knižní produkce a repertoár

²¹ KOLÁR, J., Česká zábavná próza, s. 24.

²² Tamtéž, s. 26.

²³ Tamtéž.

²⁴ Tamtéž, s. 33 – 34.

²⁵ Tamtéž, s. 34 – 35.

předbělohorské beletrie se rozšířil především o skladby německé zábavné prózy.²⁶ Zábavně naučnou měšťanskou prózu nahradila církev literaturou jiného druhu, např. veršovanými legendami. Exemplové příběhy převažovaly především v ústní lidové tradici.²⁷

Do popředí pronikly historie a kroniky, tedy delší svěbytná souvislá vyprávění či cykly menších příběhů, o kterých od konce 17. století hovoříme jako o četbě pro lid. Jedná se o skladby, jež neobsahovaly politické narážky a z náboženského hlediska byly indiferentní. Zřejmě proto k nim byla náboženská cenzura tolerantní. Jejich děj byl čtenáři blízký, protože motivy velmi často vycházely z životních zkušeností, např. odluka dětí od rodičů, odluka manželů a další milostné zápletky. Základním rysem skladeb byly pohádkové prvky, jež v závěru napomáhaly rozuzlit spleť děj. Nad motivy nepravděpodobnými tak převažovaly motivy pravděpodobné, blízké skutečnosti. Lidový čtenář tyto rozdílly mnohdy ani nepocíťoval a cenil si jich, pokud poukazovaly na správné morální představy, např. o spravedlnosti. Příběh tak zpravidla končil kladným řešením, tedy odměněním dobra a potrestáním zla.²⁸

Většina změn, které zábavnou literaturu ovlivnily, nebyla výrazná a neměla vliv na charakter jednotlivých skladeb. Čtenářskou oblibu pobělohorským skladbám v 18. století zajišťovalo zejména jejich sepětí s lidovou pohádkovou tradicí a konzervativní čtenářský vkus. Tyto skladby byly v soudobé české světové zábavné próze nejrozšířenější a představovaly českou literární tradici. Zároveň se jimi inspirovala i vznikající obrozená literatura, která zpočátku užívala jejich témata i motivy a navazovala na jejich jednoduchou vypravěčskou techniku.²⁹

Obliba staré zábavné četby dále přetrvávala i na počátku 19. století, o čemž svědčí i fakt, že zůstávala jakousi normou zábavné literatury od počátku obrození až po 20. léta 19. století. Tematicky z této literatury čerpal i drama (J. K. Tyl), v němž zřejmě nacházíme poslední doklady o vztahu k zábavné četbě. Starší motivy pronikly i do umělé literatury v pohádkové tvorbě Boženy Němcové a Karla Jaromíra Erbena.³⁰

²⁶ KOLÁR, J., Česká zábavná próza, s. 36.

²⁷ Tamtéž, s. 37.

²⁸ Tamtéž, s. 39 – 40.

²⁹ Tamtéž, s. 88.

³⁰ Tamtéž, s. 89.

Než pokročíme dále, je nutné zdůraznit, že publikace Jaroslava Kolára, se kterou v této kapitole pracujeme, byla vydána roku 1960. Může tedy evokovat dojem, že se jedná o úlitbu době, v níž vznikla a která vyžadovala zaměřit pozornost na lid a v souvislosti s tím i na pozdější období. Na to poukazuje právě Jan Hon ve své studii³¹, jež tuto možnost vyvrací a uvádí, že novější práce Jaroslava Kolára i práce jiných badatelů ukazují, že zájem o lidový život próz zakořenil coby paradigma poválečného uvažování, a to bez ohledu na zaměření badatelů i politickou situaci.

V úvodu je tedy vymezen pojem „knížky lidového čtení“, jemuž se věnuje následující samostatná podkapitola diplomové práce. Dále Jan Hon ve studii poukazuje, že uvažování o delších výpravných textech se pokusil Jaroslav Kolár od ostatních lidových žánrů vymezit, a proto je označil jako „lidovou zábavnou prózu pobělohorskou“. Jeho badatelský zájem byl tedy orientován na pozdější recepci textů. Kromě Kolára si však skutečnosti, že dané texty v době svého vzniku nepůsobily na lidové vrstvy a lidovými se teprve musely stát, všimli i jiní badatelé. Důsledkem tohoto vědomí tak byla upozaděna snaha vymezit původní kulturně historický kontext výpravných textů.³²

Zájem o lidovou četbu tak nebyl výsledkem dobové úlitby, neboť badatelé chápali svůj počín jako vhled do lidové kultury barokního období či jako pohled na zdroje českého národního obrození. Pro zkoumání těchto próz v kontextu pozdější recepce, kdy se tyto texty teprve staly integrální součástí domácího kulturního života, se vyslovuje i sám Jaroslav Kolár v publikaci *Tři knížky lidového čtení*.³³

Jan Hon dále uvádí, že tento přístup zkomplikoval bádání jak o textech samotných, tak i ve spojení s poznáním obecnějšího kulturněhistorického kontextu. Nikdo se nezajímal o to, na co kladli důraz překladatelé, již tyto texty převáděli do českého prostředí a ani poznání dobových konvencí převodu z jednoho jazyka do druhého nebyla věnována pozornost.³⁴ Bohemistika se zaměřila především na delší prózy raného novověku, které se dočkaly druhého života coby knížky lidového čtení a věnovala menší pozornost prózám, o které v pobělohorské době nebyl zájem. To znemožnilo zkoumání, zda tyto prózy v předbělohorské době směřovaly k jistým stabilním výpravným žánrům,

³¹ HON, J., *Když dva mluví*, s. 119 – 130.

³² Tamtéž, s. 121.

³³ Tamtéž.

³⁴ Tamtéž, s. 121 – 122.

jaké žánry to byly, jaké k nim řadíme texty a jaká lze užívat pro uvažování o historických textech kritéria.³⁵

Bohemistika se tedy zaobírala především důvody, proč se ta či ona kronika stala či nestala knížkou lidového čtení, ale již nesledovala souvislosti, kdo a v jakém kontextu tyto prózy tiskl nebo prodával.³⁶ Některé prózy v 16. století byly na základě příslušnosti k pozdějším knížkám lidového čtení vytrženy z původního kontextu, což znemožnilo poznání původní žánrové příslušnosti jich samých. Byly zpravidla vnímány jako „lidové zábavné prózy pobělohorské“, což ve svém důsledku znamenalo omezení výzkumu předbělohorské zábavné prózy.³⁷

Bádání o raně novověké próze tedy podle Hona utrpělo tím, že v něm převážila kritika pozitivismu 19. století a otevřel se prostor sociologicky a ideologicky pojatým interpretacím.³⁸

1.1 Česká duchovní tvorba

Je důležité poukázat, že v Českých zemích nevznikala pouze literatura zábavná, ale významné postavení měla také tvorba duchovní. Zejména od roku 1621, kdy se jazykově česká produkce stala především literaturou kněžskou. S tím souviselo i to, že se u nás nepěstovaly některé žánry a náměty typické pro jiné středoevropské literatury, např. satira, historická píseň, román aj.³⁹ Vrcholu dosahovala poezie duchovní a elitní, tzv. konceptuální tvorba kazatelská.⁴⁰

Čtenářské potřeby pak uspokojovaly tzv. „povznášející, nábožensky vzdělávající“ knížky, mezi něž řadíme knihy modlicí, náboženské zpěvníky aj. Jejich účel byl primárně náboženský a byly určeny pro gramotné i ngramotné recipienty.⁴¹

Jak již bylo řečeno výše, vznikala i exempla, tj. příklady, příběhy vložené do textů jiných žánrů, zejména kázání, kde sloužily jako názorné ilustrace pro to, co bylo v díle

³⁵ HON, J., *Když dva mluví*, s. 122.

³⁶ Tamtéž.

³⁷ Tamtéž, s. 123.

³⁸ Tamtéž.

³⁹ STICH, Alexandr, *Jazyková a slovesná kultura v barokních Čechách*, in: VLNAS, Vít (ed.), *Sláva barokní Čechie*, Praha 2001, s. 241 – 242.

⁴⁰ STICH, A., *Jazyková a slovesná kultura*, s. 244.

⁴¹ Tamtéž, s. 244.

formulováno všeobecně. Vedle těchto vyhraněných žánrů existovaly i typy méně obrysově zřetelné či komplexní, jež byly hodnotné už tím, že byly čtenářům prezentovány jako knížka. Řadily se sem knížky vzdělávací, poučné, dále žánrově složitě, obsahově zajímavé a literárně přitažlivé a drobné tiskoviny o poutních místech aj.⁴²

Z hlediska česky psané prozaické produkce měla velkou hodnotu tvorba homiletická, která působila paralelně s tvorbou latinskou a německou a kterou lze žánrově rozlišit na dvě skupiny. První, „konzumní“ produkci postilovou pro náboženskou výchovu věřících a pomůcku pro kazatelskou činnost a druhou, tj. kázání přednášená při různých výročních slavnostech v chrámu či po širém nebem. Téma i motivy byly předem vymezeny a autor přinášel pouze nové stylistické, poetické a rétorické ztvárnění.⁴³

Nesporným vrcholem slovesné tvořivosti 17. a 18. století byla také básnická tvorba, která se v tematice i poetice a obsahovém zaměření orientovala na dobu karlovskou a zároveň byla inspiračním zdrojem české romantické poetiky. Zahrnovala píseň kancionálovou, ale i produkci pololidovou, kramářskou a lidovou, jež byla zaměřena na nejširší vrstvy česky komunikujícího publika nižších, popř. středních společenských vrstev. Z hlediska recepce pak měla velký význam tvorba kancionálová spojená s běžným církevním provozem a vnitřní religiozitou věřících.⁴⁴

Lze konstatovat, že česká literární tvorba byla zasažena bělohorským debaklem a krachem stavovského státu. V tomto důsledku se zúžila spisovatelská i čtenářská základna a došlo k omezení žánrové i námětové skladby literární produkce. V těchto podmínkách tak vznikala v Českých zemích zejména tvorba duchovní, jež však kromě češtiny užívala i latinu a němčinu.⁴⁵ Více byl český jazyk jako jazyk literární uplatňován v pobělohorských zábavných skladbách 17. a 18. století, které také pronikly k lidovým čtenářům. Staly se prostředníkem mezi předbělohorským a obrozeneckým literárním vývojem, jelikož uchovávaly tradici světské zábavné literatury a současně obohatily naši lidovou pohádkovou tradici.⁴⁶

⁴² STICH, A., Jazyková a slovesná kultura, s. 246.

⁴³ Tamtéž, s. 247 – 248.

⁴⁴ Tamtéž, s. 248 – 249.

⁴⁵ Tamtéž, s. 251 – 252.

⁴⁶ KOLÁR, J., Česká zábavná próza, s. 89.

1.2 Rytířská povídka

Zaměříme se nyní na termín „rytířská povídka“. Jedná se o označení, které užívá Jaroslav Kolár pro skladby *Kronika o Štilfrídovi* a *Kronika o Bruncvíkovi* a jež budeme v diplomové práci dále pro tyto staročeské texty používat i my.

Povídka je samostatným žánrem, který se vyvinul z Boccacciova Dekameronu a dnes jej zpravidla definujeme jako krátkou epickou prózu zaměřenou na jeden aspekt života (tj. jednu událost a jednu zápletku). Má jednoduchý a přímočarý děj a omezený počet postav, jež v příběhu vystupují a jejichž charakter zůstává neměnný.⁴⁷

V českém kontextu jsou jako povídka mnohdy označovány i skladby ze starších vývojových období (např. Olomoucké povídky). Děje se tak za předpokladu, že některé starší texty (např. kroniky, legendy, exempla aj.) obsahují rysy, jež je s povídkou pojí.⁴⁸ Na některé vlastnosti poukazuje i Martin Pilař v námi analyzované *Kronice o Štilfrídovi*: *„Dějové jádro, v němž se udatný a zbožný Štilfríd utkává s dvanácti nepřátelskými rytíři, se odehrává během jediného dne (...) Tok vyprávění je pomalý, pravidelný, princip následnosti je podstatnější než vyhocení příběhu. Epickým vrcholem je souboj se Žibřidem, jeho důležitost je však zdůrazněna pouze tím, že je mu věnováno nejvíce prostoru, nikoliv prostředky gradace. Protože převážná část textu zachycuje rytířské klání v časově omezeném prostoru, lze hovořit o jednomomentové interakci postav a prostředí.“*⁴⁹

Označení rytířský se pak zpravidla užívalo proto, že látka byla vybrána a ztvárněna tak, aby podporovala dobový ideál rytířské udatnosti a ctnosti.

⁴⁷ PAVERA, Libor – VŠETEČKA, František, *Lexikon literárních pojmů*, Olomouc, 2002, s. 288.

⁴⁸ PILAŘ, Martin, *Pokus o žánrové vymezení povídky*, in: *Spisy Filozofické fakulty Ostravské univerzity*, Ostrava, Sfinga, 1994, č. 86, s. 57.

⁴⁹ PILAŘ, M., *Pokus o žánrové vymezení povídky*, s. 57.

1.3 Knížky lidového čtení

Knížky lidového čtení, jež dnes chápeme jako souhrnné označení literatury směřující k zábavě, výchově a poučení čtenářských vrstev ve městě i na venkově, vznikaly od počátku 16. století, tedy v době střetu doznívajícího středověku a nastupujícího novověku.⁵⁰

Název knihy lidového čtení poprvé užil v programové stati Johann Josef von Görres a do české odborné literatury jej z německého označení Volksbuch přeložil Jan Máchal.⁵¹ Z formálního a obsahové hlediska nahlížíme na tento termín ve dvou odlišných rovinách. Užší pojetí tedy chápe knihy lidového čtení jako literární druh. Zahrnuje tisky, které byly mezi 15. – 19. stoletím označovány jako historie a kroniky, tzn. tisky drobné zábavné povídky s dobrodružným dějem (nikoli však dějepisná próza). Humanističtí zpracovatelé těchto skladeb tematicky navázali na starověké látky, rytířskou epiku či středověké apokryfy. Dále pak tyto nadnárodní starověké a středověké látky žily v ústní tradici a evropskými literaturami kolovaly v opisech.⁵²

Širší pojetí termínu knihy lidové čtení naopak označuje formu vydání. Zahrnuje i ostatní drobné tisky, jejichž jazyk a forma vydání byla volena s ohledem na nižší vzdělanostní úroveň a omezenou koupěschopnost recipientů. Hlavním rysem tohoto pojetí je typografická jednoduchost a cenová dostupnost. Širší pojetí je na rozdíl od pojetí užšího i žánrově pestřejší a zahrnuje např. kalendáře, pranostiky, proroctví, snáře, aj. Zároveň je nutné podotknout, že tiskaři tyto rozdíly mezi nižší a vyšší knižní produkcí ještě více prohlubovali, např. užitím odlišného papíru pro tisk.⁵³

⁵⁰ VOIT, Petr, Encyklopedie knihy, starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století: papír, písmo a písmolijectví, knihtisk a jiné grafické techniky, tiskaři, nakladatelé, knihkupci, ilustrátoři a kartografové, literární typologie, textové a výtvarné prvky knihy, knižní vazba, knižní obchod. Praha, Libri, 2006, s. 467.

⁵¹ VOIT, P. Encyklopedie knihy, s. 467.

⁵² Tamtéž.

⁵³ Tamtéž, s. 469.

1.3.1 Čtenářský okruh knížek lidového čtení

Čtenářský okruh knížek lidového čtení se v průběhu doby proměňoval a díla určená měšťanstvu se postupně stávala četbou pro lid. Právě označení lid, jak uvádí Jaroslav Kolár, se objevuje již v díle V. B. Nebeského. Ten jej definuje jako pojem, který nemá pevně stanovené meze. Neoznačuje tedy určitý společenský stav podle typu zaměstnání, neboť existují i taková, která jsou pro lid charakteristická. Jádrem lidu pak tvoří pracovití a zbožní lidé žijící na vesnicích a v městečkách, kde je život ovlivněn tradicemi.⁵⁴

S novým prostředím souvisí i změna funkce jednotlivých textů. Např. Nikodémovo evangelium mělo původně poutavou formou seznamovat čtenáře s věroukou, ale později bylo přijímáno především jako zábavná četba. Původně didaktické dílo Spis doktora Grobiana naopak zaujalo čtenáře zábavností drsného humoru.⁵⁵ Výpravné knížky byly zároveň obohaceny o prvky typické pro středověkou kulturu (např. Kronika o Štilfrídovi a Bruncvíkovi) či prvky odrážející zájmy měšťanů a humanistických vzdělavců.

Chceme-li stanovit, kdy zábavná produkce nabyla rázu lidového čtení, je nutné určit dobu, kdy se mohly nejnižší společenské vrstvy ve městě i na venkově zúčastňovat literárního života jako čtenáři. Charakteristickým rysem knížek lidového čtení tedy bylo to, že byly určeny k samostatnému čtení. K tomu však mohlo dojít nejdříve v 16. století, tedy v době rozvoje školství a nárůstu gramotnosti lidových vrstev. V čele čtenářského okruhu byl však lid až v době pobělohorské, poté, co měšťanstvo ztratilo hospodářské a politické pozice a zároveň přestalo být i čtenářským hegemonem. O tomto dění vypovídá i tzv. Jablonecký sborník, který pochází z druhé poloviny 17. století. Neznámý autor, zřejmě venkovský písmák, do něho přepsal řadu tisků – pobělohorskou zábavnou prózu, didaktické satiry či náboženské dramatické skladby. Tyto opisy pocházejí z knížek vytištěných Březinovou tiskárnou v Litomyšli kolem poloviny 17. století. To zároveň dokazuje i fakt, že tisky vydané ve městech se šířily do venkovských tiskáren a dále mezi lid.⁵⁶

⁵⁴ KOLÁR, J., Česká zábavná próza, s. 6.

⁵⁵ Tamtéž, s. 4.

⁵⁶ Tamtéž, s. 5 – 6.

2. Vznik Kronik o Štilfrídovi a Bruncvíkovi a jejich inspirační zdroje

V této kapitole se zaměříme na dobu, kdy vznikly staročeské texty Kroniky o Štilfrídovi a Bruncvíkovi. Představíme možné inspirační zdroje a podněty, které ovlivnily autory obou diptychů, a zároveň poukážeme i na dobu vzniku a inspirační zdroje textů z 18. století.

Vznik staročeských textů skladeb klademe na skloněk 14. století, případně na rozmezí 14. a 15. století. Jaroslav Kolár uvádí, že určit nejpravděpodobnější dobu vzniku textů pomáhají užité archaismy. Rukopis Kroniky o Štilfrídovi tedy klademe na konec 14. století a Kroniku o Bruncvíkovi datujeme na počátek 15. století. To znamená, že rukopisy vznikly v době, kdy byla v Čechách již psána díla českém jazyce. Lze je tak označit za autochtonní, tzn. za skladby vytvořené v Čechách pro českou společnost.⁵⁷

Základním inspiračním prvkem skladeb je obraz pravého středověkého rytíře, který byl hojně rozšířen v západní Evropě. Hrdinové obou skladeb tedy mají rytířské vlastnosti a ctnosti, mezi něž řadíme např. statečnost a odvahu. Tu prokazuje Bruncvík v boji proti sani: „*I dobyv svého meče, přiskoči k sani i poče s ní bíti.*“⁵⁸ Jinou rytířskou vlastností je čest, kterou reprezentuje Štilfríd, když slíbí bojovat proti dvanácti rytířům: „*Ját' sem ten, králi, jenž těch dvanácte chci podstúpiti, vezma svatého Václava na pomoc.*“⁵⁹ Další ctnosti, s nimiž se v dílech setkáváme, jsou např. víra v Boha: „*Vsta Bruncvík, i poče se Pánu modlit, by jemu z těch hruoz ráčil pomoci.*“⁶⁰

S vyobrazením pravého rytíře je úzce spojen i knížecí znak, jehož polepšení je cílem obou hlavních hrdinů. Inspiračním zdrojem se v tomto případě zřejmě stala Dalimilova kronika.⁶¹ Za podnět pro erbovní zmínky obsažené v textu Kroniky o Štilfrídovi proto považujeme kapitolu 31 Dalimilovy kroniky, která vypráví o služebné povinnosti českého knížete spjaté s kotlem:

⁵⁷ KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), *Próza českého středověku*, s. 15.

⁵⁸ Tamtéž, s. 168.

⁵⁹ Tamtéž, s. 152.

⁶⁰ Tamtéž, s. 173.

⁶¹ KOLÁR, J., *K otázce alegorických plánů*, s. 73 – 74.

*„Ciesar Čechy bojem pobi
a zemi opět v daň porobi,
knězi káza u svého dvora úřad mieti,
kotel na ohněm v kuchyni držěti.“⁶²*

Naopak výměna znaku orla za znak lva, o níž čteme v Kronice o Bruncvíkovi, je obsažena v kapitole 48 Dalimilovy kroniky, která vypráví o českém hrdinství při dobývání Milána a která je rovněž v některých rukopisech nadepsána „*O největšiej cti krále českého*“⁶³:

*„By ciesařovi vděk to posluženie
i da knězi českému volenie:
nebo těla Tři králov vzieti,
nebo v zemi královstvo mieti.*

*Kněz zemanóm to da na vóli,
podlé jich rady korunu zemi vyvoli.
Ciesar nad to štít knězi změní
a úřad v svém dvoru mu promění,
nebo za orla černého
da jemu lva o jednom ocasě v červeném poli bielého.
Ale že kotel nad ohněm česká knížata držiechu
a tú službu u dvora slúžiechu,
tehdy jeho kotla zbavi
a svým čiešnikem ustavi.“⁶⁴*

⁶² DAŇHELKA, Jirí a kol. (edd.), Staročeská kronika tak řečeného Dalimila, Praha, Československá akademie věd, 1988, s. 370.

⁶³ DAŇHELKA, J. a kol. (edd.), Staročeská kronika, s. 576.

⁶⁴ Tamtéž.

Zanedbatelné nejsou ani středověké představy, s nimiž se setkáváme především v Kronice o Bruncvíkovi. Toho si je vědom i Jaroslav Kolár, který uvádí, že „v líčení Bruncvíkovy dobrodružné rytířské pouti přicházejí ve zmínkách o nestvůrných lidech i zvířatech k slovu středověké představy o světě a přírodě.“⁶⁵ Nejprve lze poukázat na protiklad dobra (Boha) a zla (Satana), např. v boji Bruncvíka s obludami zvanými monestrus, které „mějíše hlavu jako člověk, tělo jako kuoň, ocas jako svině“⁶⁶ a které zřejmě symbolizují zlo.

Dále lze poukázat na představy o ženách. Ty středověká společnost často chápala jako převtělení d'ábla majícího svěst dobré muže z jejich cesty. Proto Bruncvík zapomněl na svou manželku a přebýval s Evropou u Jakštýnové hory poté, co mu přislíbila potěšení: „Vece Bruncvík: „Mohu-li s tebu jaké utěšenie mieti?“ Ona vece: „Časem muožeš, a časem nemužeš.“ Slyše to Bruncvík, i přijal se jí a přebýval s ní a to za utěšení měl.“⁶⁷ Zároveň však ženy plnily i funkci pro zachování rodiny, o čemž vypovídá fakt, že oba hlavní hrdinové mají manželku a s ní syna. V Kronice o Štilfrídovi je zmínka o rodině v úvodu: „Ten mějíše paní překrásnú, dceru krále lambarského, a její jméno Theodora z nížto jmějíše syna, jemuž kázal říekati Bruncvík.“⁶⁸ Naopak v Kronice o Bruncvíkovi je manželka vykreslena již na počátku skladby, ale syn je představen až v její závěru: „Čtyřidceti a pět let živ jsa, potom jediného syna s svú královnú jmějíše a tomu přezděl Ladislav.“⁶⁹

Druhý, tj. raně novověký text Kroniky o Štilfrídovi a Bruncvíkovi, s nímž budeme dále pracovat, klademe do 18. století. Tyto skladby jsou již v tištěné podobě a obsahují údaje o datu a místě vydání. Jedná se o text nazvaný „Dvě kroniky. První o Štilfrídovi, knížeti a pánu českým. Druhá Bruncvíkovi, synu jeho, též knížeti a pánu českým“ vydaný roku 1771 v tiskárně Ignáce Vojtěcha Hilgartnera v Jindřichově Hradci.

⁶⁵ KOLÁR, J., Česká zábavná próza, s. 49

⁶⁶ KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), Próza českého středověku, s. 171.

⁶⁷ Tamtéž, s. 167.

⁶⁸ Tamtéž, s. 151.

⁶⁹ Tamtéž, s. 178.

V předchozí kapitole jsme uvedli, že tyto skladby vyšly v době, kdy byly do repertoáru zábavné pobělohorské prozaické produkce přejímány „kroniky“ a „historie“, tj. svébytná delší souvislá vyprávění nebo cykly menších příběhů, z doby předbělohorské. Stejně jako v našem případě to byly rytířské příběhy a vyprávění. Za inspirační zdroj tak lze považovat původní rukopisný text z přelomu 14. a 15. století, neboť jak uvidíme později, z hlediska dějové linie, stylistických a lexikálních prostředků nedošlo k žádné změně.⁷⁰ Jiné inspirační zdroje a předlohy jsou totožné s těmi, na něž jsme poukázali u staročeských textů.

Lze tedy konstatovat, že Kroniky o Štilfrídovi a Bruncvíkovi vznikly patrně na přelomu 14. a 15. století a později patřily k oblíbeným skladbám lidové četby, což dokazuje fakt, že byly opětovně tištěny.⁷¹ Dále do lidového povědomí i do pohádkové tradice však pronikl především text kroniky o Bruncvíkovi, který je dnes známý díky zpracování Aloise Jiráska ve Starých pověstech českých.⁷²

⁷⁰ Skladby byly zřejmě přejaty i proto, že mají charakteristické rysy, které obsahovala veškerá zábavná próza pro lidové čtenáře v 18. století. To je dobrodružnost obou příběhů a řetězově řazené epizody či milostné zápletky a odloučení manželů, např. Bruncvíkovo krátké soužití s Afrikou. Dále nadpřirozené prvky, s nimiž se hlavní hrdina setkává, např. obludy střežící Baziliškův hrad: „*Ta zvieraťa slúla monetrus. Veliké potvory biechu nebo každá mějíše hlavu jako člověk tělo jako kuoň ocas jako svině. A ta velmi silná biechu.*“ (KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), *Próza*, s. 171.) či Bruncvíkův kouzelný meč: „*Ten meč má tyto moci: když by jeho z nožnic potrhál a řekl: ‚Hlava jedna, deset, dvadceť, třicet, sto tisíc hlav doluov!‘, hnedky by doluov hlavy skákaly.*“ (KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), *Próza*, s. 175.) A k charakteristickým znakům zábavné prózy řadíme i odměnění dobra a potrestání zla.

⁷¹ KOLÁR, J., *Česká zábavná próza*, s. 48.

⁷² Tamtéž, s. 51.

3. Filiace textů *Kronika o Štilfrídovi* a *Kronika o Bruncvíkovi* v pojetí Jaroslava Kolára

V této kapitole představíme studii Jaroslava Kolára *Kroniky o Štilfrídu a Bruncvíkovi*⁷³, v níž porovnává několikere vydání textů *Kroniky o Štilfrídovi* a *Kroniky o Bruncvíkovi* (rukopisné texty, datovaná vydání, nedatovaná vydání a fragmentární tisky a německá vydání) a jehož metodu budeme později používat.

Dříve než se zaměříme na samotnou Kolárovu studii, je důležité stručně zrekapitulovat obsah textů *Kroniky o Štilfrídovi* a *Bruncvíkovi*, s nimiž budeme v diplomové práci dále pracovat.

a) *Kronika o Štilfrídovi*

Český kníže Štilfríd chtěl změnit svůj erb – kotel za znak orla, a proto se vypravil do ciziny. Nejprve prošel okolní země, kde však nenalezl sobě rovného soupeře. Došel až do země napulanského (neapolského) krále Astronoma, který ho přijal ke dvoru, aniž by mu Štilfríd řekl o svém knížecím původu. V té době ohrožoval Astronomovu zemi anglický král Filosofus. Štilfríd proto poradil králi, aby vytáhl do pole a vyzval svého soka, aby s ním poslal do boje dvanáct rytířů. Vítěz měl získat zemi poraženého krále a tisíc koní, přičemž každý z nich byl měl náklad tisíce hřiven zlata. Štilfríd postupně porazil všech dvanáct rytířů (Symforiana z Levstiku, Lipolta, vévodu rakúského, Rudolta, řeckého vévodu Typartita, Teobalda, Tristama z Opočan, Pitopase z Mezihradí, Adriana afrického, Bryndu markraběte z Tas, Benedikta, Naderspána Uherského velikého, Žibřida Ruoženého). Na konci bojů se na jeho stranu přidal Žibřid Ruožený a Štilfríd přiznal, že je český kníže a rád by získal za odměnu erb anglického krále – orla. Král Astornomus na jeho radu ponechal Filosofovi království se závazkem věčného míru a následně doprovodil Štilfrída do vlasti. Jeho dcera Neomenia si vzala Štilfrídova syna Bruncvíka.

b) *Kronika o Bruncvíkovi*

Kníže Bruncvík se rozhodl, že bude následovat svého otce Štilfrída a získá erb lva. Požádal proto Astronoma, aby spravoval jeho zemi, a rozloučil se se svou ženou Neomenií. Před odchodem si s ní vyměnil prsten a rozkázal jí čekat sedm let. Pokud do té doby svůj prsten neuvidí, Bruncvík je mrtev. S třicetičlennou družinou dojel až k moři a tři měsíce se plavil na lodi. Bouře celou družinu donesla k Jakštýnové hoře, o níž se tradovalo, že k sobě přitáhne vše živé v okruhu padesáti mil. Zde se seznámil s Europou, jíž žádal o pomoc a pokládal jí zvědavé otázky.

⁷³ KOLÁR, J., *Kroniky*, s. 48 – 62.

Protože mu ale nemohla pomoci, musela družina na ostrově Zelator zůstat tři léta. Kromě Bruncvíka a rytíře Baláda všichni uhynuli hladem. Balád pomohl Bruncvíkovi z ostrova, když ho zašil do koňské kůže a pták Noh jej odnesl do svého hnízda. Bruncvík zabil všechna jeho mláďata a uprchl. Poté devět dní bloudil. Došel k údolí, kde bojoval lev s devítihlavou saní, a pomohl mu. Následně jej lev doprovázel. Bruncvík se ho nejprve bál, a proto tři dny pobýval na stromě, až ho lev svým svým řevem vyděsil natolik, že spadl. O raněného Bruncvíka se lev postaral a přesvědčil ho tak o své věrnosti. Společně bloudili další tři roky a nakonec se kolem hory Karbunkulus dostali k hradu, kde pobýval král Olibrius. Ten slíbil Bruncvíkovi, že pokud vysvobodí jeho dceru Afriku, pustí ho zpět do vlasti. Bruncvík zabil draka Baziliška a zraněnou Afriku vyléčil. Ta se do něho zamilovala a Bruncvík byl donucen si ji vzít za ženu. Ve sklepení hradu našel divotvorný meč, který na povel stínal hlavy nepřátel, a vyměnil jej za svůj. Zabil celý dvůr i Afriku a uprchl. Přijel k ostrovu Tripartii, kde se veselili ďáblové Asmodeové a nechtěli ho propustit. I zde se osvobodil divotvorným mečem. Ušetřil krále Astroba, který mu slíbil, že ho přenesou kouzlem zpět do vlasti. Na pražský hrad přišel v oděvu poustevníka, právě když si jeho žena brala asyrského knížete Kleofáše. Bruncvík se sedm let nevrátil, nyní však se vši odvahou poslal své manželce v číši prsten a na dveře hradu dal napsat, že zde byl, a odešel. Kleofáš jej stíhal, ale nakonec byl taktéž zabit divotvorným mečem. Bruncvík se vrátil na hrad a nechal na svůj erb vymalovat lva. Když zemřel, věrný lev skončil na jeho hrobě. Po Bruncvíkovi zůstal syn Ladislav.

Zaměříme se nyní na filiaci jednotlivých vydání. Ve studii porovnává Jaroslav Kolár texty Kroniky o Štilfrídovi a Kroniky o Bruncvíkovi od poloviny 15. století do konce 19. století. Rozděluje je do čtyř skupin na texty rukopisné, datovaná vydání, nedatovaná vydání a fragmentární tisky a vydání německá. Nejprve si představme texty, s nimiž Kolár pracuje, jmenovitě⁷⁴:

A. Texty rukopisné:

- a) Štilfríd i Bruncvík – (po polovině 15. století) – Praha, UK XI B 4
- b) Štilfríd – 1487 – Náchod, Okr. vlastenecké muzeum
- c) Štilfríd – (16. století) – Brno, Státní archiv (Beckova sbírka č. 47)
- d) Bruncvík – kolem r. 1472 – Varšava, Národní knihovna (sborník hr. Baworowského)

⁷⁴ KOLÁR, J., Česká zábavná próza, s. 49 – 51.

B. Datovaná vydání:

1. Eva Polixena Michalková, Praha, 1691 – Praha, MK 27 F 18
2. František Petr Hilgartner, Jidřichův Hradec, 1738 – Praha, MK 27 E 19
3. 1760 – Vysoké Mýto, Městské muzeum 768
4. Karel Josef Jaurnich, Praha, 1763 – Praha, SK FK I 115
5. Fabian Beynhaur, Jihlava, 1806 – Mladá Boleslav, Okresní muzeum IV 221
6. Škarnicl, Uherská Skalice, 1844 – Praha, ÚČL (dar Františka Calábka)
7. 1847 – Matin, Kn. Martice slovenskej SD 3207, neúpl.
8. František Berger, Litomyšl, 1848 – Praha, MK 5 D 45
9. Fr. Berger, Litomyšl, 1851 – Praha, MK 27 E 25
10. Škarnicl, Uh. Skalice, 1857 – Praha, MK 88 I 157
11. Škarnicl, Uh. Skalice, 1861 – Martin, Kn. Matice slov. SD 3596
12. Škarnicl, Uh. Skalice, 1868 – Praha, MK 86 H 222
13. (Škarnicl), Uh. Skalice, 1874 – Praha, MK 86 H 392
14. Škarnicl, Uh. Skalice, 1878 – Martin, Kn. Matice slov SD 3209

C. Nedatovaná vydání a fragmentární tisky:

15. [konec 17. století] – Brno, Slov. sem. filos. fakulty S 3492, neúpl.
16. [Ig. Hilgartner?], Jindř. Hradec, [2. pol. 18. stol.] – Praha, MK 27 E 51
17. <Hradec Králové!>, [konec 18. – zač. 19. století] – Semily, Sběrka R. Hlavy, neúpl.
18. Hradec Králové, [konec 18. – zač. 19. století] – Praha, MK 27 E 6
19. Landfrás, Jindř. Hradec, [2. pol. 18. – zač. 19. století] – Praha, MK 27 E 31
20. <Landfrás, Jindř. Hradec>, [konec 18. – zač. 19. st.] – Praha, MK 27 E 26
21. <Hilgartner? Jurnich? Landfrás?>, [2. pol. 18. – zač. 19. stol.] – Ml. Boleslav, Okr. museum III B 76
22. <Škarnicl>, Uh. Skalice, [konec 18. – zač. 19. st.] – Praha, UK 54 F 1071
23. Fabian Beynhaur, Jihlava, [zač. 19. století] – Praha, MK 27 E 27
24. <Litomyšl!>, [konec 18. – zač. 19. stol.] – Vel. Meziříčí, Okr. archiv III/3a, neúpl.
25. <Litomyšl!>, [konec 18. – zač. 19. stol.] – Praha, MK 6 E 69
26. <Škarnicl, Uh. Skalice>, (1816?) – Praha, MK 27 E 5
27. <Landfrás, Jindř. Hradec>, (19. stol.) – Rokycany, Měst. mus. St 110
28. Jan Spurný, Praha, [kol 1850] – Semily, Sběrka R. Hlavy
29. Jan Spurný, Praha [kol 1850] – Semily, Sběrka R. Hlavy
30. Jan Rippl, Jihlava, [po 1831] – Praha, MK 8 E 63

31. Fr. Berger, <Litomyšl>, [po 1846] – Vel. Meziříčí, Okres archiv III/3b, neúpl.
 32. A. Augusta, Litomyšl, [po 1852], Semily, Sběrka R. Hlavy
 33. Landfras, Jindř. Hradec, [1869?] – Praha, UK 54 G 983
 34. Landfras, Jindř. Hradec a Tábor, [2. pol. 19. stol.] – Praha, MK 66 I 49
 35. Landfras, Jindř. Hradec a Tábor, [2. pol. 19. stol.] – Praha, UK 54 H 1748
 36. Landfras, Jindř. Hradec a Tábor, [2. pol. 19. stol.] – Praha, MK 66 H 142
 37. Škarnicl, Uh. Skalice, [60. – 70. léta 19. stol.] – Praha, MK 67 H 286
- D. Německá vydání:
38. Fr. Berger, Litomyšl, 1848 – Semily, Sběrka R. Hlavy
 39. <Fr. Berger, Litomyšl>, [1. pol. 19. stol.] – Jevíčko, Měst. museum 1325
 40. Landfras, Jindř. Hradec a Tábor, [2. pol. 19. stol.] – Tábor, Okres. archiv A 118

Kroniky o Štilfrídovi a Bruncvíkovi byly zřejmě neoblíbenější mezi skladbami předbělohorské lidové četby, neboť patří k nejhojněji dochovaným zábavným knížkám. Především se jedná o text Kroniky o Bruncvíkovi, který pronikl hlouběji do lidového povědomí a lidové pohádkové tradice.⁷⁵ Je však nutné zdůraznit, že kroniky nebyly novým ziskem české literatury 16. století, ale pronikly sem již z literární tradice předhusitské.⁷⁶ Nejstarší texty obou kronik se dochovaly v rukopisných zápisech z 15. a 16. století. Tištěná vydání z 16. století se nezachovala, ačkoli jsou zprávy o jejich existenci nejpozději ve druhé polovině 16. století. Hojně se obě kroniky přetiskovaly zejména v 18. a 19. století.⁷⁷

Souvislá řada dochovaných tisků kronik tedy začíná velmi pozdě. Tisk 1 odpovídá pouze s nezbytnými jazykovými úpravami a s nepatrnými věcnými odchylkami rukopisnému znění *a*. Na některých místech byly tvaroslovnými změnami porušeny gramatické rýmy. Odlišné nejsou ani rukopisy *c* a *d*. I zde jsou jen nepatrné změny ve slovosledu, vynechávky či přístavky, jež nemění fabulační a ideovou stránku skladeb. Všechny uvedené rukopisy tedy patří k jedné redakci⁷⁸.

⁷⁵ Srovnání Kroniky o Bruncvíkovi a kouzelné pohádky se budeme věnovat v kapitole *Kompozice Kronik o Štilfrídovi a Bruncvíkovi*.

⁷⁶ KOLÁR, J., Česká zábavná próza, s. 48.

⁷⁷ Tamtéž, s. 49.

⁷⁸ Jaroslav Kolár uvádí, že pozdní rukopis *c* nepochybně patří k starší rukopisné tradici kroniky o Štilfrídovi, jak naznačuje jeho archaický jazykový ráz (aoristy, imperfekta jsou tu pravidlem) a nejde tedy o opis nějakého tisku ze 16. století. (KOLÁR, J., Česká zábavná próza, s. 53.)

Odlišné varianty obsahuje rukopis *b*. Má více rýmů než rukopisy *a* i *c*, kterých dosahuje doplňováním slov, někde po významové stránce nadbytečných či násilnými změnami slovosledu a drobnými změnami obsahovými.⁷⁹

Ukažme si nyní odlišnosti v rukopisech *a*, *b* i *c*:

a: „*Rady tvé chci rád poslouchati, než bojím se s ním bojovati...*“

b: „*Tvé rady rád chci poslouchati, než toho bojím se, že s ním potkati nemohu se...*“

c: „*Tvéj rady chci rád poslouchati, než bojím se s ním bojovati...*“

Z ukázky tedy vyplývá, že pouze rukopis *b* přináší novou verzi skladby. Obsahuje jen drobné a málo věcně pozměňující odchylky a nepřináší žádné ideové změny. Nepochybně však vychází z textů *a* a *c*, neboť nese odchylky od původní verze. Žádný z dochovaných tištěných textů však z rukopisu *b* nevychází.⁸⁰

Shodný text s tiskem verze A (tisk 1) mají i vydání 2, 4, 5, 15, 16, 19, 20, 21, 27, 32, 33, 34 a 35. To je tedy většina starších tisků ze 17. a 18. století. Z novějších je to jedno z vydání Beynharových (č. 5) a veškerá vydání Landfrasovská. Verzi A jsou blízká i vydání 6, 7, 10, 11, 12, 13, 14, 22, 26 a 36. Mimo zůstává číslo 7, jež je zřejmě ze Škarniclova vydání z Uherské Skalice (verze A₁). Od verze A se liší stylistickými změnami a drobnými výpustkami, které narušují rým. Mezi charakteristické výpustky řadíme vynechávání jména sv. Václav a opomíjení titulů u některých Štilfrídových soupeřů, např. Teobalda či Pitopase. Stejně je tomu u Kroniky o Bruncvíkovi v textu A a A₁. Zde dochází k záměně jmen nestvůr hlídajících Baziliškův hrad. V textu A₁ je to Monoceros, Gláto a Hydry místo jmen Mentros, Glato, Sidforové, Lidforové a Libforové, které uvádí verze A. Dále dochází ke slučování méně významných a příbuzných epizod v jednu, objevují se stylistické změny a ruší se rýmy, což je nejvýraznějším rysem A₁.⁸¹

Lze konstatovat, že většina dochovaných tisků Kronik o Štilfrídovi a Bruncvíkovi představuje jedinou verzi obou skladeb, které jsou málo stylisticky obměňované a postrádají ideové změny. Přesto se již v 18. století setkáváme s textem, jež je odlišný.

⁷⁹ KOLÁR, J., Česká zábavná próza, s. 53.

⁸⁰ Tamtéž, s. 54.

⁸¹ Tamtéž.

Verze A₂ (tj. třetí vydání) vychází z textu A, což dokazuje téměř shodný začátek. Následně se však jeho návaznost uvolňuje, vyprávění je postupně zestručňováno či naopak jinde rozváděno. Jsou odstraněny některé rýmy a důsledně se užívají hovorové tvary (např. dobrýho, dobydu, obouch vojáků).⁸² Na vztah obou verzí poukazuje Kolár prostřednictvím ukázek z Kroniky o Štilfrídovi:

A: „*A já jsem umyslil, že míním jeti a dřív nepřijeti, bych za to měl i hrdlo dáti, leč své zemi a sobě cti větší dobudu...*“⁸³

A₂: „*A já jsem umínil, že půjdu a dřív se nenavrátím, třeba bych i hrdlo dáti měl, leč své zemi a sobě cti větší dobydu...*“⁸⁴

Jaroslav Kolár dále uvádí, že verze A₂ Kroniky o Bruncvíkovi přináší ve srovnání s verzí A i dějové varianty: „Bruncvík tu na mořském břehu našel loď ztracenou v bouři (A jen „dobył sobě korábu“), na moři se setkal s lupiči, ale ujel jim (v A není), nestvůra Europa, s níž se Bruncvík setkal na ostrově Zelatoru u Akštejnové hory tu není označena jménem, Bruncvík s rytířem Baládem pobili své druhy a jedli jejich maso (v A ostatní pomřeli hladem), chybí výklad o vlastnostech ptáků Nohů, pomíjejí se časová určení Bruncvíkových dobrodružství, po boji se saní se Bruncvík ihned spřátelil se lvem (v A před lvem prchal, tři dny a noci strávil na stromě ze strachu před ním), chybí zmínka o svítící hoře Karbunkulus, chybí popis zrůdnosti krále Olibria (v A₂ Olimbrius) atd.⁸⁵

Dějové změny verze A₂ posouvají Kroniku o Bruncvíkovi k pohádkové sféře tím, že vypouští osobní jména, časová určení a pomíjí náznak začlenění do sledu panovnického rodu (je vynechána zmínka o synu Ladislavovi), což mělo původnímu textu dodat ráz pravdivosti. Vynechání erbovních zmínek v závěru stírá u této verze charakter erbovní pověsti. Naopak jsou zde zesíleny rysy otrlosti, např. když Bruncvík a Balád zabíjejí své druhy a jedí je.⁸⁶

Místo třetího vydání v blízkosti verze A tedy určuje Kronika o Štilfrídovi, neboť Kronika o Bruncvíkovi je již více přepracována. Východiskem dalšího textového vývoje se stala verze A₂. Dokladem je verze B (vydání 18), kde je Kronika o Bruncvíkovi zcela

⁸² KOLÁR, J., Česká zábavná próza, s. 54 – 55.

⁸³ Tamtéž, s. 55.

⁸⁴ Tamtéž.

⁸⁵ Tamtéž, s. 56.

⁸⁶ Tamtéž.

shodná s verzí A₂. Naopak děj Kroniky o Štilfrídovi se odehrává v době, kdy „Rudolf, král český, panoval“, a tak nakonec Štilfríd i Bruncvík pozbývají hodnosti panovníků a stávají se knížaty. Erbovní knížecí pověst, která oslavovala panovnický rod, se tak mění pouze na pověst rodovou. Následně již v knize o českém králi Rudolfovi není ani zmínka. V závěru Kroniky o Bruncvíkovi se však hrdina kouzlem pokořeného odpůrce (nejmenovaný král Astriolů) ocitá u hlavního města P, je výslovně uveden na pražský hrad a zároveň je zde naznačena jeho panovnická úloha: „Bruncvík vládl svou zemí ještě dvacet let pokojně.“ Text tedy není přepracován důsledně.

Další změnou, jež potlačuje ideový dosah, je pouze částečné upozadění Štilfrídových patriotických výroků. Např. před začátkem souboje s dvanácti rytíři Štilfríd říká, že nebojuje pro „*neslušnou chválu, ale pro pomoc bez příčiny tak zarmouceného krále (tj. Astronoma), pro čest a chválu tvou (tj. boží)*“. Naopak ve verzi A₂: „*neboť to pro žádnou chloubu ani pro peníze nedělám, ale pro čest jazyka svého českého*“⁸⁷

Stylistická stránka verze B postupuje v Kronice o Štilfrídovi dále za text A₂ v tom, že rýmy v Štilfrídových výrociích o barvách praporců zachovává pouze ojedinele. Podle Kolára usiloval upravovatel o větší rozmanitost v líčení dvanácti soubojů a zestručnil vyprávění o Štilfrídově boji se třemi posledními soupeři, aby vyniklo rozvinutí líčení posledního souboje s Žibřidem. Zároveň je nutné uvést, že v textu jsou dochována původní jména králů neapolitánského (tj. Astronomus) a englického (tj. Filozofus, tiskovou chybou změněno na Filorofus), zatímco jména Štilfrídových soupeřů jsou zkomolena.⁸⁸

Verze B tedy jako dříve vytvořený celek s pozměněným textem Kroniky o Bruncvíkovi a nověji přepracovaným textem Kroniky o Štilfrídovi představuje proti původní verzi A důkladně přetvoření obou kronik, které ovlivňuje ideové a tvárné prvky.⁸⁹

Fragmentárně dochovaná verze B₁⁹⁰ vykazuje zajímavé odchylky od A₂ i B. Za východisko považujeme i text A₂. Verze B₁ je s ním totožná v některých formulacích, avšak na úkor rozdílů obsahových. Např. pro boj s Žibřidem žádá Štilfríd praporec, „*na kterém lev vymalovaný jest*“. Naopak v textu B, A i A₁ žádá „*praporec barvy lvové*“,

⁸⁷ KOLÁR, J., Česká zábavná próza, s. 57.

⁸⁸ Tamtéž, s. 57 – 58.

⁸⁹ Tamtéž, s. 58.

⁹⁰ Tj. závěr Kroniky o Štilfrídovi a z Kroniky o Bruncvíkovi od počátku k boji se saní.

dále anglický král nenabízí neapolitánskému svou korunu, ale přivazuje mu jen uzavřenou sázku a žádá ho o mír. Naproti tomu v A, A₁ i B mu nabízí korunu. V této verzi král Astronomus také nedoprovází Štilfrída do Čech, ale ihned za ním přijíždí s dcerou na návštěvu. V A, A₂ i B jej doprovází.

Kronika o Bruncvíkovi má ve vydání č. 17 také vztah k A₂, avšak představuje místy pronikavě zkrácenou redakci jejího textu. Kolár uvádí, že např. úvodní vyprávění o Bruncvíkově rozhodnutí odejít do světa a loučení s Neomenií je tu zkráceno asi na 1/6, tedy podobně jako v B, ale naopak jsou zde stylistické odlišnosti či obsahového rozdíly. Pokud tedy již verze B zestručňovala text proti A₂ v úvodním vylíčení Bruncvíkových ctností, pak jsou v tomto vydání úplně vynechány. Podstatná je i odchylka tohoto textu od A₂ a B v tom, že Bruncvík s Baládem nevráždí a nejí své průvodce.⁹¹

Zaměříme se dále na verzi C, pro kterou byla bezprostředním východiskem verze B. Text C tedy navazuje na vývojové tendence, ideové i tvárné, naznačené verzí A₂, a B, a dovršuje je. Děj obou Kronik je opět orámován dobou panování krále Rudolfa.⁹² Jsou zde změněna jména zápasících králů, neapolitánského na Astron a anglického na Filo. Obecná označení a geografické názory užitá ve verzi A jako jména osobní byly zřejmě pro obrozenecké čtenáře pojmy ve svém vlastním významu natolik známé, že nemohly v polopohádkovém vyprávění zůstat jmény osobními. Další odlišnost v porovnání s B je změna důvodu boje králů. Původní záminkou anglického krále k výpravě byly „nespravedlnosti, které on (tj. Astron), v své zemi proti němu provozuje“. Naopak ve verzi B je důvodem to, že neapolitánský král utiskuje v zemi chudé lidi. V textu A a A₂ je nájezd bez důvodu. Další změnou je v úvodu Štilfrídovy kroniky boj s protivníky. Rytíři neapolitánského krále byli uraženi, protože král jmenoval neznámého Štilfrída velitelem výpravy proti anglickému králi, a až po té vybídl hlavní hrdina Astrona, aby vyzval k boji dvanáct nepřátelských rytířů se svým jediným bojovníkem. Verze C má tedy částečně psychologicky motivovaný vypravěčský zájem o pozadí Štilfrídova boje. Odlišná je také velikost nákladu, kterou nesou koně. Zatímco v textu C mají 100 hřiven zlata, v A, A₂ a B je to 1000 hřiven. Podle C odjíždí po vítězném boji Štilfríd domů sám a Astron s dcerou jej následně přijíždějí navštívit. Stejně je tomu i v B₁, avšak v A, A₂ a B král Štilfrída doprovází.⁹³

⁹¹ KOLÁR, J., Česká zábavná próza, s. 58.

⁹² Opět hovoříme o rodové erbovní pověsti.

⁹³ KOLÁR, J., Česká zábavná próza, s. 58 – 59.

Odlišné je i ztvárnění Kroniky o Bruncvíkovi ve verzi C, které vykládá kroniku jako rodovou pověst, v níž se Bruncvík snaží pomoci lvu v zápasu se saní. Hrdina uvažuje: „...*náš český král má v erbu lva, tedy slušné jest, abych lvu nápomocen byl...*“ Touto zmínkou je tedy zdůrazněno, že nejde o erbovní panovnickou pověst. Skladba je dále odlišná v líčení Bruncvíkova odchodu od otce panny Afriky, kterou zachránil z moci Baziliška. Dle textu C však Bruncvík kouzelným mečem nezabíjí krále a pannu, ale pouze jejich posádku. Kolár uvádí, že jinak C plně sleduje dějové detaily verze B.⁹⁴

Pokud jde o srovnání verze C a A, je nutné říci, že text je zcela přestylizovaný a v jednotlivostech obsahově změněný (jde o nové vyprávění staré látky). Znění C bylo zřejmě natolik oblíbené, že počalo v 19. století vytlačovat ztvárnění A. Jihlavská tiskárna Beynhaurova, která ještě na počátku 19. století vydávala A (vydání 5), převzala i C (vydání 23), zřejmě jako text vypravěčsky bližší lidovému obrozenskému publiku. Na základě dochovaných textů lze konstatovat, že textový vývoj kronik probíhal především v Čechách, v královéhradecké a litomyšlské tiskárně.⁹⁵

Zaměříme se nyní na verzi D, která je mimo rámec textového vývoje obou kronik. Jedná se o přepracovaný text podle Hankova vydání starého rukopisného znění z roku 1827 a obou kronik. Svědčí o tom především Štilfridovo zkomolené jméno na Stojmír. Text je rozšířen o psychologická zdůvodnění činů, podrobné popisy nádhery a přímé řeči a repliky. Stylisticky se blíží k obrozenecké zábavné próze. Zcela odstraněny jsou rýmy, neboť v této době již nebyly v prozaickém textu chápány jako umělecký prvek. Z hlediska stránky ideové zdůrazňuje a rozšiřuje zpracování českého jazyka patriotických rysů obou hrdinů. Rozšíření vyprávění znamenalo proti rukopisnému znění změnu v detailech příběhu, např. Bruncvík odjíždí do světa proto, že jej odmítnutý nápadník Neomenie Kleofáš označil za špatného rytíře.⁹⁶

Z hlediska německých vydání Kroniky je nutné zdůraznit, že díla vyšla vesměs v tiskárnách, které kroniky tiskly německy i česky (např. Berger či Landfras). Vydání č. 37 a 38 tak představují novější německý překlad českého textu A, jež však prvně sleduje dějový sled české verze jen s matnými odchylkami ve věcných údajích. Vydání 39 už představuje jiný, více volnější překlad, na mnoha místech dotvářející a rozvádějící děj. Autor tohoto překladu však zřejmě také vycházel z verze A a místy dochoval

⁹⁴ KOLÁR, J., Česká zábavná próza, s. 59.

⁹⁵ Tamtéž.

⁹⁶ Tamtéž, s. 60.

v překladu Kroniky o Štilfrídovi rýmy. Podle Kolára je zajímavé, že litomyšlská tiskárna vydávala text C a současně s ním i německý překlad textu A (zřejmě vydaný jinou tiskárnou). Dokazuje to, že zábavné knížky kolem poloviny 19. století znamenaly pro tiskárnu pouze výhodný obchodní artikl. V závěru vydání č. 39 Kroniky o Bruncvíkovi je zajímavý dodatek, který přičleňuje ke kronice stručně lidovou pověst o tom, že je Bruncvíkův kouzelný meč zazděn v pilíři Karlova mostu, kde je i Bruncvíkova socha. V žádném českém textu podobný dodatek není. Přidal jej však do svého zpracování Alois Jirásek.⁹⁷

Jaroslav Kolár dále poukazuje, že tuctový vývoj Kronik o Štilfrídovi a Bruncvíkovi je jako příspěvek ke studiu pobělohorské zábavné četby pro lid důležitý zejména proto, že jde o české skladby, které nebyly paralelně tradovány také v německé literatuře. Je tak možné vyloučit vliv nějakého cizího pozdějšího zpracování na textový vývoj českých kronik, jak je tomu např. u kroniky o Meluzíně. Vývojové proměny v obou analyzovaných kronikách jsou tedy odrazem českého společenského vývoje a jim podmíněných proměn čtenářského vkusu.

Výsledek tohoto textového rozboru ukazuje, že kroniky o Štilfrídovi a Bruncvíkovi byly přetiskovány až do druhé poloviny 18. století, a to pouze v jediné verzi, která je známá již z rukopisných zápisů z druhé poloviny 15. století. Až ve druhé polovině 18. století se pozvolnými změnami začaly vytvářet nové verze skladeb. Hovoříme především o změnách dějových a ideových, které na jedné straně usilovaly o násilné začlenění oblíbené erbovní povídky do chronologie českých dějin a na straně druhé odstraňovaly nedůležité detaily a doplňovaly nové, čímž se chtěly přiblížit lidové pohádce. S touto tendencí souvisí i proměny tvarové, tj. odstraňování rýmů (zvláště v kronice o Štilfrídovi), které jsou nejvýraznějším rysem základní verze a které přestaly být později pocíťovány jako umělecký prostředek a také vkládání vypravěčských obrátů, charakteristických pro ústní tradování pohádek.

U jednotlivých verzí kronik tedy vidíme drobné stylistické odchylky častěji než u jiných knížek. Podle Jaroslava Kolára to bylo zřejmě způsobeno velkým rozšířením a oblíbeností látek a také tím, že stylistické odchylky, stejně jako další textové změny, jsou projevem didaktického vztahu mezi zábavnými knížkami lidového čtení a ústní lidovou slovesností (tj. především pohádkovou tradicí). Tištěné skladby tedy obohatily

⁹⁷ KOLÁR, J., Česká zábavná próza, s. 60.

svými látkami pohádkovou tradici, která zpětně působila na tištěné texty, jež se v důsledku tohoto tlaku měnily.⁹⁸

⁹⁸ KOLÁR, J., Česká zábavná próza, s. 62.

4. Kompozice Kronik o Bruncvíkovi a Štilfrídovi

V této kapitole se zaměříme na kompozici děl Kronika o Bruncvíkovi a Kronika o Štilfrídovi. Vycházet budeme především ze studie Hany Mirvaldové-Šmahelové *Kronika o Bruncvíkovi z hlediska folklórní pohádky*,⁹⁹ jejíž metodu aplikujeme i na Kroniku o Štilfrídovi. V druhé části kapitoly zároveň představíme i její pozdější pojednání *Bruncvík po dvaceti letech*.¹⁰⁰

Starší studie¹⁰¹ tedy sleduje vztah mezi Kronikou a lidovou slovesností a má za cíl ukázat, jak se středověká kronika podílela na formování lidové pohádky a jaké pohádkové funkce nalezneme v textové struktuře. V rozboru zároveň poukazuje na charakteristické závislosti mezi literární podobou a folklorním zpracováním staročeské skladby o Bruncvíkovi.

Pro vlastní rozbor Kroniky o Bruncvíkovi užívá Hana Mirvaldová-Šmahelová Proppovu metodu formální analýzy vypravěčských postupů, které mají při dalším rozvíjení děje určité funkce, které tvoří základní schéma kouzelné pohádky. Základní funkcí je škůdcovství, např. drak unese dívku (dále jen „A“), nebo nedostatek, např. hrdina hledá čarovný předmět (dále jen „a“). Následně se hrdina dozvídá o neštěstí, které způsobil škůdce (dále jen „B“). Rozhodne se k protiakci (dále jen „C“) a odchází do světa (dále jen „↓“). Tím je uzavřena expozice pohádky. Následuje akce, kde vystupuje postava dárce (dále jen „D“), která podrobí hrdinu zkoušce (dále jen „E“) a následně jej odmění, např. hrdina za protislužbu získá kouzelný prostředek (dále jen „F“), který mu pomůže v boji se škůdcem. Následně se hlavní postava dostává (dále jen „G“) na místo s hledaným předmětem či osobou. Vyvrcholením je hrdinův boj se škůdcem (dále jen „H“), jeho vítězství (dále jen „I“) a likvidace prvotního škůdcovství či nedostatku (dále jen „K“). Mnoho kouzelných pohádek však tímto nekončí a vyprávění pokračuje řadou dalších funkcí. Dochází k návratu hrdiny (dále jen „↑“), často spojeného s pronásledováním (dále jen „Pr“) a záchranou (dále jen „Rs“). Před dovršením, kterým bývá zisk nevěsty nebo bohatství (dále jen „w“), vzniká nová situace se škůdcem, jež hrdinu nutí k nové akci s analogickým sledem funkcí, jako tomu bylo v první části (např. bratři seberou hrdinovi kořist a zabijí ho). V této části tak vzniká role nepravého hrdiny

⁹⁹ ŠMAHELOVÁ, H., *Kronika o Bruncvíkovi*, s. 146 – 154.

¹⁰⁰ ŠMAHELOVÁ, H., *Bruncvík*, s. 540 – 546.

¹⁰¹ ŠMAHELOVÁ, H., *Kronika o Bruncvíkovi*, s. 146 – 154.

(dále jen „L“), např. jeho bratři, těžké úlohy pro hlavního hrdinu (dále jen „M“) a jejich splnění (dále jen „N“). Poté, co je pravý hrdina odhalen a škůdce potrestán, pohádka končí ziskem odměny (dále jen „w“).¹⁰²

Metodu formální analýzy vypravěčských postupů Mirvaldová-Šmahelová aplikuje na staročeskou skladbu o Bruncvíkovi, jejímž základem je látka o rytíři se lvem, která byla hojně rozšířena v západní Evropě a prostřednictvím spojení s Kronikou o Štilfrídovi získala na konci 14. století a na počátku 15. století podobu erbovní pověsti, jež oslavovala panovnický rod. Jak bylo zmíněno v kapitole *Vývoj zábavné literatury v Českých zemích*, byla skladba o Bruncvíkovi v 17. století součástí knih zábavné prózy a její text zřejmě jako významná část kmenového repertoáru knížek lidového čtení pronikl až do lidové vypravěčské tradice 18. a 19. století, kde postupně získal formu kouzelné pohádky užívající více literárních postupů (např. alegorie, ideologicky zaměřené motivy, apod.).¹⁰³

Sledování všech verzí o Bruncvíkovi a jejich srovnání s odvozenými lidovými pohádkami z hlediska lidové osnovy přivádí Mirvaldovou-Šmahelovou k předpokladu o shodném východisku základních vypravěčských postupů a motivů uplatněných v Kronice. Další souvislosti lze nalézt v dějových postupech, některých motivech a postavách, které vychází především ze shody v základní osnově vyprávění, abstrahované od konkrétního obsahu. Ve struktuře textů obsahujících látku o Bruncvíkovi se tak vyčleňují dvě části. První tvoří základní schéma ustálených postupů, druhá tvoří konkrétní, individuálně proměnitelné a proměňované obsahy v intencích, jež určuje.¹⁰⁴

Zaměříme se nyní na analýzu Kroniky o Bruncvíkovi. Tuto staročeskou skladbu lze rozdělit na tři pohádkové sledy. První část I. pohádkového sledu zahrnuje vyprávění od počátku Bruncvíkovy cesty až k jeho setkání se lvem. Druhá část I. pohádkového sledu pokračuje tříletým blouděním hlavního hrdiny, jeho setkáním s králem Olibriem a končí osvobozením princezny Afriky. Ve II. pohádkovém sledu se Bruncvík osvobodí z područí krále Olibria pomocí kouzelného meče, porazí Asmodey a Astriolové mu pomohou k cestě domů. Poslední, tj. III. pohádkový sled zachycuje Bruncvíkův návrat domů, následný souboj s Kleofášem a zisk trůnu.

¹⁰² ŠMAHELOVÁ, H., Kronika o Bruncvíkovi, s. 148.

¹⁰³ Tamtéž, s. 146.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 147.

V úvodu staročeské skladby o Bruncvíkovi jsou tedy charakterizovány rytířské ctnosti hlavního hrdiny a jeho zdůvodnění záměru dobýt erb s vyobrazením lva. Právě zde začíná funkce nedostatku (a). Bruncvík oznamuje Neomenii, že odjede do světa (B), dá jí svůj prsten (J) a společně s družinou odjíždí (↓). Po tři léta zůstává uvězněn na ostrově Zelator, odkud mu pomůže Balád tím, že jej zašije do koňské kůže a z ostrova ho odnese pták Noh. Tento motiv je zřejmě funkce dárce – pomocníka (D, E, F), který pomáhá hrdinovi k přemístění (G). Když Bruncvík zabije mláďata ptáka Noha, aby se osvobodil, pokračuje v cestě. Pomáhá lvu v boji se saní (funkce setkání s dárce D a hrdinova reakce E). Následně se k němu lev připojí (získá pomocníka F a dojde k likvidaci počátečního nedostatku K). Zde je uzavřena první část I. sledu pohádkové osnovy. Z naratologického hlediska zde bylo tématem získání nadpřirozené síly.¹⁰⁵

Druhá část I. sledu pokračuje Bruncvíkovým tříletým blouděním. Poté přichází k hradu krále Olibria, který jej žádá, aby osvobodil jeho dceru Afriku zajatou drakem Baziliškem. V jednání krále se naznačuje později projevená funkce škůdcovství (věznění – A), kterou nyní potlačuje funkce sdělení neštěstí (A, B). Bruncvík souhlasí s vysvobozením Afriky (C) a odchází se lvem na Baziliškův hrad (↓). Následuje popis příšer, jež chrání hrad a s nimiž se Bruncvík střetne (hyperbolizace následné funkce boje se škůdcem). Setkává se s Afrikou, která nejprve zkouší pravost jeho záměru ji osvobodit a následně mu dává kouzelný prsten (typická asimilace funkcí postižené osoby s osobou dárce D, E, F – v dalším ději se již neuplatňuje). V boji proti Baziliškovi pomáhá hrdinovi lev (H, I, K). Olibrius dává za odměnu Bruncvíkovi Afriku.¹⁰⁶

Ve II. pohádkovém sledu je Bruncvík vězněn na hradě (nové škůdcovství A) a touží se vrátit domů. Ve sklepě nalezne starý meč, který vymění za svůj. Afrika mu poví o jeho kouzelné moci (zbytek funkcí dárce a získání kouzelného prostředku – D, E, F). Bruncvík vyzkouší meč na nestvůrách a nakonec setne hlavu i králi a Africe (boj se škůdcem a částečná likvidace počátečního neštěstí – H, I, K). Společně se lvem odplouvají až na ostrov Tripartita, kde žijí Asmodeové, již je odmítají pustit dál (paralela věznění Bruncvíka králem Olibriem). I zde je využita síla kouzelného meče (A – H, I, K). Následně Bruncvík se lvem pokračují na ostrov Astriolů, kteří je také chtějí uvěznit (A). Poté, co Bruncvík ukáže moc kouzelného meče, mu však slíbí pomoc na cestě domů (hrdinovo setkání s nepřátelským dárce – D, E a násilně vynucená pomoc při cestě

¹⁰⁵ ŠMAHELOVÁ, H., Kronika o Bruncvíkovi, s. 149.

¹⁰⁶ Tamtéž.

domů – F, G). Následuje Bruncvíkův návrat (likvidace škůdcovství ve formě pokusů o uvěznění K).¹⁰⁷

Dostáváme se k III. pohádkovému sledu. Bruncvík přichází v přestrojení na svůj hrad (O). Setkáváme se s nepravým hrdinou, jímž je Kleofáš, budoucí manžel Neomenie (L). Ta se dozvídá pomocí znamení o Bruncvíkovi a dochází k zapuzení ženicha (Q – Ex). Ten pronásleduje Bruncvíka a následně je jím zabit (U). Hlavní hrdina se opět shledává se svou ženou a dává do královského znaku namalovat lva (K – w). Zde končí pohádková osnova skladby i vlastní děj.¹⁰⁸

Jádro pohádkové osnovy tedy tvoří posloupnost funkcí I. a II. sledu. Tyto celky naznačují schéma frekventovaných pohádkových syžetů. Lze je považovat za folklorní půdorys a fabulační osu literárního zpracování bruncvíkovské látky. Mezi II. sledem a následující částí je rozhraní pohádkové osnovy. III. sled je již zbytek jiného pohádkového syžetu, neboť tématem tohoto dějového úseku je překonávání překážek při návratu a lev již nemá funkci pomocníka.¹⁰⁹

Pohádková osnova Kroniky pak zobrazuje rytířský a panovnický ideál, jehož symbolem je nový erb. Bruncvík po celou dobu vystupuje jako hyperbolizovaný hrdina. Zveličovány jsou i situace, do nichž se hlavní hrdina dostává, včetně jejich časového a prostorového rozměru. Bruncvíkovo bloudění je rozděleno do let a nestvůry, s nimiž se na své cestě musí utkat, nabývají fantastických podob. Reálný svět se tak od samého počátku putování ztrácí. Hrdina se dostává na bájná místa s bytostmi, jejichž detailní popis je vložen mezi jednotlivé funkce pohádkové osnovy.¹¹⁰

Ve fabulačním schématu je alegorie připojena jako paralela k folklorní osnově. Znásobuje a zveličuje situace a motivy, které jsou typické pohádkové osnově. Mírvaldová-Šmahelová poukazuje, že spojení těchto dvou linií je téměř intaktní, nezanechává stopy vzájemného inspiračního střetnutí a prolnutí, a proto nevytváří možnost pro vznik nového literárního tvaru. Folklorní půdorys skladby však zůstává nedotčen.¹¹¹

¹⁰⁷ ŠMAHELOVÁ, H., Kronika o Bruncvíkovi, s. 149 – 150.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 150.

¹⁰⁹ Tamtéž.

¹¹⁰ Výkladu alegorických významů těchto rysů se věnuje Jaroslav Kolár ve studii K otázce alegorických plánů v staročeských povídkách o Štilfrídovi a Bruncvíkovi, již je věnována kapitola Nepřímé zobrazení v Kronikách o Štilfrídovi a Bruncvíkovi.

¹¹¹ ŠMAHELOVÁ, H., Kronika o Bruncvíkovi, s. 151.

Bruncvík vystupuje na jedné straně jako pohádkový hrdina, jehož atributy patří v kouzelné pohádce k základním prvkům, a naplňuje tak funkci vítězného hrdiny, který získá za odměnu nevěstu. Na druhé straně se jako rytíř ocitá před těžkým rozhodnutím bigamie či záhuby. Fabulační řešení konfliktu je umělecky nepřesvědčivé a vymyká se zákonitostem kouzelné pohádky, neboť vrcholová funkce jednoho sledu (odměna) je v následujícím sledu pozměněna ve funkci škůdcovství (vězení). Povážlivé je i zahubení jeho ženy Afriky. Folklorní pohádka však tento čin staví do nového světla. K zabití Afriky dochází v uzavřeném pohádkovém sledu, jehož hlavním tématem je Bruncvíkovo vysvobození pomocí kouzelného meče. Další mechanickou výpůjčkou z folklorní pohádky je motiv II. sledu při osvobozování Afriky. Dívka zde má současně roli dárce a Bruncvík od ní získává posilující prsten, který však při boji s drakem nepoužije.¹¹²

V závěru studie Mirvaldová-Šmahelová uvádí, že Kronika o Bruncvíkovi prokázala navzdory své hybridnosti a umělecké nevyváženosti velkou životaschopnost. K tomu zřejmě přispěla vlastenecká idea skladby a otevřená konotativnost jejích alegorií, jež umožnila naplnit dílo novými, především dobově aktuálními významy. Méně vzdělané čtenářstvo měšťanských a pololidových vrstev však k Bruncvíkovi poutala především jeho dějová osnova. Čím více se tedy skladba vzdalovala literárnímu prostředí a pronikala mezi nižší společenské vrstvy, tím zřetelnější bylo tíhnutí k epickému jádru a pohádkovým prvkům.¹¹³

Zaměříme se nyní na Kroniku o Štilfrídovi, jež je také předmětem diplomové práce. Tato staročeská skladba je tvořena jednou dějovou linií, a proto ji nelze rozdělit do tří částí, jako tomu bylo u Kroniky o Bruncvíkovi. Funkce pohádkového schématu, jak uvidíme dále, pak lze aplikovat pouze částečně. V úvodu skladby je zdůvodněn záměr získat nový erb – orla. Jedná se o funkci nedostatku (a). Štilfríd opouští manželku a odjíždí do světa (↓). Přichází do království krále Astronoma, který mu sdělí, že je jeho země ohrožena englickým králem Filosofem (A, B). Štilfríd se rozhodne králi pomoci (C). Má se utkat s dvanácti rytíři (H) a zvítězit mu má pomoci svatý Václav (D, E) a barevné praporce (F). Následně je hlavní hrdina již připraven na bojišti (G), kde se má utkat s rytíři (H). Celý souboj vrcholí Štilfrídovým vítězstvím (I). Země krále Astronoma

¹¹² ŠMAHELOVÁ, H., Kronika o Bruncvíkovi, s. 151.

¹¹³ Tamtéž.

již není ohrožena, anglický král je poražen (K). Štilfríd získá erb orla (w) a odjíždí zpět domů (↑). Zde končí pohádková osnova skladby. Ve srovnání se schématem kouzelné pohádky a s Kronikou o Bruncvíkovi tedy vyprávění nezahrnuje další funkce, mezi něž řadíme návrat spojený s pronásledováním hlavního hrdiny (Pr) a jeho záchranou (Rs). Neobjevuje se zde ani nová funkce škůdcovství, tzn. uzurpace kořisti nepravým hrdinou (L), a s ní související těžké úlohy pro hlavního hrdinu (M) a jejich splnění (N).

K textu Kroniky o Bruncvíkovi se Hana Mirvaldová-Šmahelová vrátila ještě ve studii *Bruncvík po dvaceti letech*¹¹⁴, v níž považuje Proppovo metodologické východisko za nedostačující¹¹⁵, a proto vychází z díla *Středověká imaginace*¹¹⁶ od J. Le Goffa. Práce je tedy zaměřena především na některé fantastické motivy skladby (lev), širší dobový kontext prozaické skladby a imaginaci (pojetí Bruncvíka jako pohádkového hrdiny či krále).

Po Štilfrídově smrti se stal panovníkem jeho syn Bruncvík, jenž vládl v míru, spravedlivě a těšil se dobré pověsti. Po vzoru otce, který získal znak orla, se rozhodl, že získá erb lva. Tento záměr a navazující události (odloučení od manželky Neomenie, léta na cestách a setkání s fantastickými bytostmi) vybočují z řádu materiálních potřeb a z racionálně účelového rozvrhu světa. Účel a smysl těchto událostí odkazují k jinému skrytému světu, tj. k světu alegorickému a symbolickému. Z tohoto světa pochází i lev, jehož sílu, nebezpečí a královskou impozantnost akcentovala empirická zkušenost zprostředkovaná literární tradicí. Dále tyto představy rozhojnily příběhy Starého zákona a Skutky apoštolské. V jejich kontextu lev vystupuje např. jako schopnost vítězství nad nepřáteli, ztělesnění boží moci, Krista či jako symbol zmrtvýchvstání. Tyto významy vnáší motiv lva do rytířského románu a v Kronice o Bruncvíkovi posouvají věcnou realitu do symbolické roviny. Ačkoli je lev atributem panovníků a zabydlel se s nimi v civilizaci, jeho domovem je divoký a tajemný svět přírody. Získat jej, jak poukazuje Mirvaldová-

¹¹⁴ ŠMAHELOVÁ, H., Bruncvík, s. 540 – 546.

¹¹⁵ „Proppův popis strukturního modelu pohádky má při naratologické analýze výhody. Avšak exaktnost metody s sebou nese jistá úskalí, především v tom, že výrazně determinuje pohled na zkoumaný text a nutí odhlížet od všeho, co nelze převést do jeho intencí, co se vzpírá aplikovanému modelu, tedy i pojmenování a zařazení.“ (ŠMAHELOVÁ, H., Bruncvík, s. 540.)

¹¹⁶ LE GOFF, Jacques, Středověká imaginace, Praha, Argo, 1998, 329 s.

Šmahelová, tedy znamená vstoupit do temné přírody, utkat se s divokými bytostmi a odvést zkroceného lva zpět do světa lidí.¹¹⁷

Tento úkol však mohou zvládnout pouze dvě osoby, a to již výše zmínění Bruncvík – pohádkový hrdina nebo Bruncvík – král. Prvnímu, tj. hrdinovi, je tato schopnost dána narativním modelem kouzelné pohádky, která svým algoritmem funkcí určuje jednání a jeho výsledek každé postavy. Hlavní hrdina má tedy zaručen úspěch, protože se vždy bez ohledu na city či jinou motivaci rozhoduje správně. Nikoli však dle morálky či životní praxe, ale z hlediska autonomní logiky vyprávění. Druhá osoba, tedy král, je na vrcholu společenské hierarchie a reprezentuje tak nejvyšší světskou moc. Ztělesnění kontinuity všech těchto funkcí a atributů rozšiřuje fyzickou osobu krále o symbolickou existenci. K této „dimenzi“ odkazují v literatuře mimořádné schopnosti, činy a události spjaté s královským hrdinou příběhu. Zároveň je nutné zdůraznit, že v Kronice o Bruncvíkovi spojily obě tyto postavy své síly.¹¹⁸

Záměr dobýt lva oznámil Bruncvík způsobem typického pohádkového hrdiny, který je hnán vědomím určitého nedostatku (funkce B). Právě stín pohádkového hrdiny jej bude doprovázet a znamení jeho přítomnosti bude zdůrazňovat vzdálenost vyprávění od reálného světa. Ačkoli celý příběh začíná odchodem z domoviny, vlastní dobrodružství se otevírá až na rozhraní světa lidí a pustiny, tj. na břehu moře, po kterém Bruncvík bloudí po čtyři léta. Poté ztroskotá na ostrově Zelator, kde se setká a následně pobývá s Europou (fantastická bytost). Po třech letech, jež zde stráví, přežívá pouze Bruncvík a rytíř Balád. V této situaci se projeví funkce dárce a pomocníka (D), kterou má Balád, postava poutající Bruncvíka ke světu lidí. Jen on ví, že na ostrov jednou za rok přilétá pták Noh a odnáší s sebou pryč mršinu. Balád tedy zašije Bruncvíka do koňské kůže a pták jej přenesse na místo, odkud může dobrodružství pokračovat.¹¹⁹

Pro pohádkového hrdinu by byl boj s mláďaty ptáka Noha zbytečný. Naopak pro Bruncvíka – krále to znamená posílení prestiže, neboť se jedná o fantastické tvory. Stejně tak boj saně se lvem by byl pro hrdinu výzvou k akci (splnění zkoušky). Pro Bruncvíka – krále to znamená konfrontaci s pustinou a jejími démonickými silami, okamžik nejistoty, kdy se podrobí Bohu. Přestože se rozhodne pomoci lvu, nepřestává jej vnímat jako hrozbu. Pro Bruncvíkova pohádkového průvodce – lva není tento strach

¹¹⁷ ŠMAHELOVÁ, H., Bruncvík, s. 540 – 541.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 541 – 542.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 542.

relevantní. Z hlediska Bruncvíka – krále, tj. reprezentanta symbolické roviny, je věc složitější. Pomoc lvu zruší dvojznačnost divokého světa, protože je pozitivní volbou, a lev tak bude stát po králově boku proti jednoznačnému zlu. Důvěru Bruncvíka – krále získá až metaforickým převtělením poté, co začne pečovat o jeho zdraví a obživu.¹²⁰

Král i pohádkový hrdina mají odlišný postoj k předchozím událostem, přesto mají stejný cíl – vrátit se domů. V části návratu však zpravidla bývá dramatizována funkce pronásledování hrdiny a syžetová linie se rozvětví do další pohádkové epizody. V Kronice je to právě ve chvíli, kdy Bruncvík a lev připlují k hradu. Olibrius si s nimi nezadá a slíbí jej propustit pouze, když osvobodí Afriku. Dochází k asimilaci dvou pohádkových funkcí – oznámení neštěstí a uložení úkolu, po jehož splnění následuje odměna. To je opět příležitost pro Bruncvíka – pohádkového hrdinu. S pomocí lva poráží příšery střežící Baziliškův hrad. Následně dostane hrdina od Afriky prsten a v boji zvítězí. Odměna pro vítěze respektuje pravidla pohádky, ale jen v rámci funkce oznámení a likvidace neštěstí. To znamená, že Bruncvík dostane Afriku, ale na slib o jeho propuštění z moci krále Olibria se zapomene.¹²¹

Přestože je děj stále více spleťtý, linie pohádkových funkcí je pevná. Bruncvíkova odměna se pozvolna mění ve škůdcovství v podobě věznění, čímž je cesta k návratu ohrožena. Brzy však nalézá prostředek k osvobození, kterým je kouzelný meč, jímž všem věznilům včetně Afriky setne hlavy. Lev se na osvoboditelských akcích nepodílí a vytrácí se i pohádkový hrdina. V této části působí Bruncvík – král, který se musí s kouzelným mečem probojovat do světa lidí. Pohádkovým suvenýrem, nikoli funkcí, je i prsten, jehož prostřednictvím dá Bruncvík znamení o svém návratu Neomenii. Poslední překážkou je královnin nový ženich, „nepravý hrdina“, poražený Bruncvíkem. Ten následně nechá namalovat lva na brány měst a především na korouhev.¹²²

Mirvaldová-Šmahelová poukazuje, že vyprávění, které má linii pohádky, končí ve světě rytířů. Je zakotveno v literární topice a má konkretizující představy o králi a lvu jako symbolu jeho moci. Tato idea vrcholí v závěru díla, a to smrtí Bruncvíka. Lev jej sice následuje, ale ve formě heraldického znaku existuje dál. Toto významové směřování se ve struktuře skladby buduje a rozvíjí především v sémantických okruzích spjatých

¹²⁰ ŠMAHELOVÁ, H., Bruncvík, s. 542 – 543.

¹²¹ Tamtéž, s. 543.

¹²² Tamtéž, s. 543 – 544.

s motivy pustiny a v rozhraní, které odděluje pustinu od světa prostřednictvím fantastických bytostí či symbolickými čísly.¹²³

Pohádkové prvky mají v díle roli ambivalentní. Hrdina rytířského románu a naproti němu král či pohádkový hrdina jsou z hlediska syžetu komplementární postavy. Potřebují vzájemnou podporu při rozvíjení děje a při řešení jeho zápletek. Tato součinnost však není jednoznačná v případě smyslu celého vyprávění. Král i pohádkový hrdina se pro čtenáře stávají rivaly, z nichž má každý odlišné vidění světa. Více šancí má Bruncvík reprezentující ideály, představy a touhy soudobé reality než ideově a ideologicky nepříznačný hrdina pohádky. Přesto ho s králem pojí genetická vazba, kterou je společný model pro jejich dobrodružné cesty.¹²⁴

Pro středověké čtenáře byl tedy hrdinou Kroniky o Bruncvíkovi panovník. Postupem času však kód imaginace a alegorií zanikal a v knížkách lidového čtení naopak vystupoval Bruncvík jako hrdina se správnými morálními zásadami, který pomáhá zvítězit dobru nad zlem i za cenu odloučení od své milované manželky. Dále byl rytíř nahrazen i v pohádce, kde jej zastoupil hrdina se světem „naivní morálky“. Fragmenty dochovaných folklórních vyprávění o Bruncvíkovi tak podle Mirvaldové svědčí o tom, že lidové podání procházelo skrze nánosy již nefunkčních, fosilních významů k jádru „základního“ příběhu, které v elementárnosti svého pohádkového smyslu zůstalo v podstatě nadčasové.¹²⁵

V této části práce jsme se věnovali kompozici skladeb o Bruncvíkovi a Štilfrídovi. Vycházeli jsme přitom ze dvou studií Hany Mirvaldové-Šmahelové. Nejprve jsme představili studii *Kronika o Bruncvíkovi z hlediska folklórní pohádky*¹²⁶, která sleduje, jak se středověká kronika podílela na formování lidové pohádky, a je zaměřena především na vypravěčské postupy utvářející základní pohádkové schéma. Nejprve jsme poukázali na jejich užití ve staročeské skladbě o Bruncvíkovi a následně jsme je aplikovali na skladbu o Štilfrídovi, kde jsme poukázali na některé odlišnosti od schématu kouzelné pohádky. V druhé části jsme čtenáře seznámili se studií *Bruncvík*

¹²³ ŠMAHELOVÁ, H., Bruncvík, s. 544 – 545.

¹²⁴ Tamtéž, s. 545.

¹²⁵ Tamtéž.

¹²⁶ ŠMAHELOVÁ, H., Kronika o Bruncvíkovi, s. 146 – 154.

*po dvaceti letech*¹²⁷, která se věnovala z hlediska středověké imaginace především fantastickému motivu lva a pojetí Bruncvíka jako pohádkového hrdiny či krále.

¹²⁷ ŠMAHELOVÁ, H., Bruncvík, s. 540 – 546.

5. Alegorie v pojetí Eduarda Petru

Nyní se zaměříme na pojem alegorie v pojetí Eduarda Petru, který budeme užívat v následující kapitole, jež se věnuje nepřímému zobrazení v staročeských skladbách o Štilfrídovi a Bruncvíkovi. Poukážeme, jak byla alegorie chápána ve středověku, a zároveň představíme její základní znaky, podle nichž je možné určit, že se jedná o alegorické dílo.

Alegorii, jinak také nepřímé zobrazení, nacházíme již v době antiky (např. u Homéra), kdy se užíval alegorický výklad u náboženských mýtů. Řeční bohové byli chápáni jako symboly tělesných znaků, procesů či duševních vlastností, např. Pallas Athéna byla vnímána jako symbol moudrosti.¹²⁸ Ve středověku pak obsahovalo alegorické dílo jisté univerzální vědění a od konkrétních obrazů se dostalo na pomezí filozofie. Konkrétní obrazy reality byly užívány jako znaky pro obecné pojmy a vztahy. Středověké pojetí alegorie zároveň souvisí i s pojetím krásy. Např. Ulrich ze Štrasburku považuje za pramen veškeré krásy Boha, která z něho sestupuje na veškerá pozemská stvoření. Jen u Boha je tedy krása součástí jeho podstaty a každá konkrétní světská krása je pouze alegorickým znakem všeobecné krásy boží. Z tohoto tvrzení vyplývá, že alegorie vystupovala ve středověké estetice jako pojem nejadekvátněji vyjadřující úlohu a podstatu umění.¹²⁹

Středověké umění užívalo konkrétních příběhů antické mytologie, které získaly alegorickým výkladem křesťanský smysl. Např. Amor a Psyché byli chápáni jako alegorický výklad vztahu boží lásky (Amor) a lidské duše (Psyché). Tedy vše, s čím se středověký člověk setkal v přírodě a v literatuře, bylo alegorií Krista, Panny Marie či Boha. Smysl těchto konkrétních obrazů postihl i P. H. Schramm, podle něhož je křesťanské umění prostoupeno takovými smyslovými obrazy, že je často obtížné vést hranici mezi realitou a imaginací, protože mnohé ztrácejí svůj smysl a jsou uváděny dále jako ornament, nebo se stávají teprve v průběhu vývoje nositeli hlubšího významu. Např. muž, který sestupuje do vinného sklepa, může být obrazem ze života pracujících, zobrazením měsíce nebo odkazem na Krista.¹³⁰

¹²⁸ PETRŮ, E., Zašifrovaná skutečnost, s. 94.

¹²⁹ Tamtéž, s. 94 – 97.

¹³⁰ Tamtéž, s. 97.

Středověkému umění byl dále vlastní proces alegorizace reality. Měl kořeny v teologickém a filozofickém myšlení, odkud se dostával i do tvorby umělecké. Výklad alegorického smyslu tak nacházíme již u čtení biblických textů¹³¹, které nabízely několikeré možnosti alegorické interpretace (např. vysvětlení smyslu Písně písní). Alegorické pojetí a postup alegorizace se více prosazují od 13. století. Dokladem je personifikace neživých věcí, kdy jedna jejich část funguje jako symbol celku, např. se zaměňuje majetek a majitel (tj. prsten a jeho nositel) či obraz a zobrazený (tj. obraz krále na pečeti a panovník). Dochází tak k uvolnění alegorizace. Zobrazené dílčí jevy životní reality se stávají pouze formou vyjádření skutečného obsahu uměleckého díla. Alegorické dílo tedy nepodává přímý obraz skutečnosti jako umění realistického typu, ale odkazuje na ni pouze nepřímou, prostřednictvím něčeho jiného. Zprostředkující obraz, který nepřímou poukazuje ke skutečnosti, je pouze formou, ale poukaz k realitě obsahem. Např. v bajce je obraz lišky formou, která poukazuje ke skutečnému obsahu, k obrazu chytrého člověka. To znamená, že doslovná stránka alegorie je pouze její formou a skrytý smysl jejím obsahem.¹³²

Výše jsme uvedli, že forma konkrétních jevů životní reality vyjadřovala ve středověkém díle náboženské, mravní a filozofické ideje. Položme si proto otázku, zda alegorie skutečně zastupovala jen abstraktní a morální pojmy a filozofické pravdy, nebo zda chtěl jejím prostřednictvím jako šifrou sdělit středověký autor své poselství o jiné realitě, o které nechtěl či nemohl mluvit přímo. Alegorická díla předpokládala při dešifrování znalost jistých literárních postupů. Tyto postupy byly v literární tvorbě obecně rozšířeny mezi recipienty, kteří prošli školením v rétorice a poetice. Nepřímé zobrazení tedy zahalovalo skutečnost, kterou chtěl autor sdělit, skutečností jinou. Klíč k jejímu odhalení byl však středověkému vnímateli dostupný, a proto lze těžko považovat alegorii za zcela výlučnou tvorbu.¹³³

Výzkumy středověkého výtvarného umění a literatury ukázaly, že morální a filozofický nebo teologický výklad alegorie nelze považovat za výklad jediný. Vznikla rozsáhlá literatura orientovaná na význam literárních nebo výtvarných děl v jejich druhém plánu. Metodu výkladu nejlépe demonstruje Chadrabův pokus o alegorický

¹³¹ Ve středověku byl uznáván čtverý smysl textu. Mimo alegorického smyslu bylo Písmo vyloženo ve smyslu literárním (slovním), to znamená, že čtenář chápal text dle dobového významu jednotlivých slov. Současně měl text na recipienta vliv v rovině morální a eschatologické.

¹³² PETRŮ, E., Zašifrovaná skutečnost, s. 97 – 98.

¹³³ Tamtéž, s. 98 – 99.

výklad Dürerovy Apokalypsy¹³⁴. Chadraba při analýze vychází z některých obecně formulovaných vlastností alegorického díla vůbec. Poukazuje, že lze rozlišit tvorbu abstraktní a konkrétní, přičemž k abstraktní oblasti díla řadí ideje, tj. morální abstrakta typu dobro, zlo, nebe, peklo aj. Konkrétní oblast pak zahrnuje věci obecně konkrétní, tj. obecně lidský morální význam, význam zvláštní, jedinečný a doslovný. Práce zároveň demonstruje fakt, že funkce alegorie ve středověkém umění mohla sloužit ke glorifikaci nebo negativní glorifikaci historických osob a jejich činů.¹³⁵

Alegorické dílo mohlo mít dva významové plány, jež se vzájemně doplňovaly. První významový plán středověkého literárního díla měl alegorický charakter a jeho druhý plán mohl být odrazem životní reality. Je však obtížné zjistit, kterou skladbu lze považovat za alegorickou, když nemáme k dispozici klíč, kterým bychom ji mohli dešifrovat. Stanovení alegorického charakteru skladby lze určit z rozboru vlastností, jež alegorická skladba musela mít. Východiskem je pevný soubor pravidel skládání alegorických děl. Klíč zvolený autorem pro zašifrování druhého plánu, je však pro každou skladbu odlišný.¹³⁶

Vlastnosti, podle nichž určujeme, že jde o alegorickou skladbu, vymezil Ladislav Cejp¹³⁷. Ten vychází z obecných pravidel středověké literární tvorby a dospívá ke konkrétnímu určení poetiky alegorie. Rozlišuje alegorii na tzv. signa (žádnou konkrétní narážkou neodkazuje na historické souvislosti) a tzv. notulae (alegorie odhalující některé skryté významy). Oba tyto typy alegorie charakterizuje užití některých typických básnických figur. Mezi ně řadíme ironii, tj. výrok nabývající opačný smysl tím, jak je vysloven. Dále antiphrasis, tj. výrok opačného významu bez ohledu na způsob vyslovení, a aenigma neboli hádanku. Středověká literární teorie rozlišovala dva typy hádanek. U prvního typu bylo možné uhodnout alegorický význam na základě doslovného významu. Naopak u typu druhého bylo nutno přihlížet ke slovní povaze hádanky, v níž byl klíč uložen. Základem tohoto druhu hádanky bylo odsouvání hlásek, jejich záměny, vynechání, dekompozice či přehození.¹³⁸ Na ironii dále navazoval charientismos, tj. výrok jehož jedna část byla míněna doslovně a druhá část měnila jeho smysl v opak. S ironií je spojen i sarkasmus, tj. nepřátelský výsměch spojený s hořkostí,

¹³⁴ PETRŮ, E., Zašifrovaná skutečnost, s. 99.

¹³⁵ Tamtéž.

¹³⁶ Tamtéž, s. 102.

¹³⁷ Tamtéž.

¹³⁸ Tamtéž.

a astysmus, tj. opak sarkasmu (vtip bez hněvu), či přísloví. Vedle specifických figur užívali středověcí básníci i figury jiné, tedy amplifikaci (rozšiřování) a abreviaci (zkracování) textu. Alegorie pro rozvedení textu užívala především postup výkladu. K tomu sloužilo i zavádění hláskových a slabičných anagramů.¹³⁹

Mezi další znaky alegorie řadíme opis, to znamená, že např. místo hrdinova jména jsou uvedeny okolnosti jeho života, aniž by byl hrdina jmenován. Dále k postupům alegorie patří skryté srovnání, které přímo neuvádí historickou nebo politickou realitu, s níž je příběh srovnáván, oslovení neživého jevu (např. Láska, Spravedlnost), popis osob a věcí. Uvedené znaky lze rozdělit na ty, které pouze naznačují, že se jedná o alegorické dílo, a na ty, které jsou pro alegorii specifické a vedou nejen k jejímu určení, ale i k jejímu řešení.¹⁴⁰ Středověká literární díla se zároveň vyznačovala etymologickým myšlením, tedy snahou podat výklad vzniku a hlubšího významu slov (např. u vlastních jmen). Toto myšlení vycházelo z předpokladu, že slovo má dva významy, přičemž hlubší význam doplňuje význam běžný.¹⁴¹

Zároveň je nutné zdůraznit, že alegorický plán ve středověkých dílech nezahrnoval všechny prvky tematické výstavby jednotlivých skladeb a paralela mezi dílem a společenskou realitou, která nabývala formy alegorie, nebyla úplná. Skladba tedy mohla být tvořena řadou prvků, jichž bylo více než částí obsažených v alegorické vrstvě.¹⁴² Nelze opomínat ani fakt, že v důsledku časového odstupu se původní obrazné významy posouvaly a alegorický plán se znejasňoval. Postupně vymizelo povědomí o jeho existenci nebo některé textové změny zcela restituovaly význam v nové situaci či odstranily nesrozumitelné pasáže.¹⁴³ Mnohdy se nepřímé zobrazení uplatňovalo pouze partikulárně. To znamená, že nebylo promítnuto do všech plánů a alegorický význam naznačovaly rozmanité signály v lexikální rovině neobvyklé, např. přísloví odkazující na obecný význam sdělované skutečnosti, hádanky zdůrazňující významovou nejednoznačnost aj.¹⁴⁴

¹³⁹ Anagram je tvořen prvky (tj. hlásky a slabiky), které nejsou na stálém a pro čtenáře viditelném místě, tzn. na začátku či na konci verše, ale jsou individuálně rozptýleny uvnitř veršů. (PETRŮ, E., *Zašifrovaná skutečnost*, s. 103)

¹⁴⁰ PETRŮ, E., *Zašifrovaná skutečnost*, s. 103 – 104.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 103.

¹⁴² Tamtéž.

¹⁴³ Tamtéž, s. 70.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 71.

Na závěr bychom měli uvést, že alegorie nezanikla s koncem středověku a v menší míře se objevuje i v celém dalším literárním vývoji (např. v renesanci a baroku). Současně s tím dochází i k jistým posunům v jejím chápání. Při analýze některých alegorických děl je proto nutné přihlížet k obsahovým kritériím a k měnící se společenské funkci díla.¹⁴⁵

¹⁴⁵ PETRŮ, E., Zašifrovaná skutečnost, s. 127.

6. Nepřímé zobrazení v Kronikách o Štilfrídovi a Bruncvíkovi

V této kapitole se zaměříme na nepřímé zobrazení ve staročeských textech Kronik o Štilfrídovi a Bruncvíkovi. Představíme studii Jaroslava Kolára *K otázce alegorických plánů v staročeských povídkách o Štilfrídovi a Bruncvíkovi*¹⁴⁶, jejímž stěžejním bodem je právě alegorický rozbor obou skladeb.

Úvod studie je věnován pojmu alegorie a vymezení pojmu alegorický plán, jež jsme představili v předchozí kapitole. Dále se již Kolár věnuje alegorickému rozboru kronik a uvádí, že v obou analyzovaných textech nacházíme stejné alegorické rysy. V Kronice o Štilfrídovi jsou to jména obou králů, tedy napulanského krále Astronoma a mezopotamského krále Filozofa. K této dvojici řadíme i jméno princezny Neomenie. Ve všech třech případech pak hovoříme o apelativech ve funkci osobních jmen, jež pocházejí ze stejné myšlenkové sféry, a to z oblasti kosmologie a filozofie. Jména obou králů zároveň kontrastují se jmény ostatních postav, což naznačuje, že mohou být ve fabulačním plánu nositeli jiného významu. Tato teorie je podpořena absurdním označením jednoho z králů jako krále „mezopotamského neb engličského“.

Situace je do jisté míry analogická i v Kronice o Bruncvíkovi. Zde nachází dvojice králů Astronoma a Filozofa protiklad ve jménech mořské panny Europy a královské dcery Afriky a trojici zároveň dotváří Baziliškův hrad Arabia. Naproti apelativům jsou však tato jména přesunuta do roviny toponym. Alegoričnost u dvojice mořské panny Europy a Afriky je pak přímo signalizována. Evropa je v textu představena rozporuplně, což je pro alegorii typické. Pro rozvoj fabulační linie však nemá žádný význam, neboť zmínka o ní se vyskytuje pouze v jednom odstavci: „*A když jednu uda se jemu samému po té hoře jezdit a procházeti se, uzře jednu panenskú hlavu a ruce, a ostatek všecko ryba. Ta jest slúla Evropa. I promluvi k ní a řka: „Zlé-li jsi, čili dobré? Mluv se mnú!“ A ona jemu vece: „Bruncvíče, jsem tak, jakž mě vidíš, ani zlé, ani dobré.“ Vece Bruncvík: „mohu-li s tebu jaké utěšení mieti?“ Ona vece: „Časem muožeš, a časem nemuožeš.“ Slyše to Bruncvík, i přijal se jí a přebýval s ní a to za utěšení měl.*“¹⁴⁷ Další význam této postavy je určován až sekundárně, když vystupuje jako protiklad Afriky.¹⁴⁸

¹⁴⁶ KOLÁR, J., *K otázce alegorických plánů*, s. 67 – 87.

¹⁴⁷ KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), *Próza českého středověku*, s. 167.

¹⁴⁸ KOLÁR, J., *K otázce alegorických plánů*, s. 72.

Užití nepřímého zobrazení v díle dokládají zmínky o erbech, které prolínají oběma skladbami. Jejich děj, jak bylo uvedeno výše, vysvětluje, jak došlo k polepšení erbu Štilfrída a Bruncvíka. Kronika o Štilfrídovi uvádí výměnu erbu kotle za nový knížecí znak orla, jehož podoba je podrobně vylíčena: „(...) *mi dal erb krále englického, totiž orla červeného v zlatém poli za tento kotel, kterýž na svém ščítu nesu.*“¹⁴⁹ Právě zde se mísí historický fakt, tj. orlice v knížecím znaku, s fiktivním momentem, tj. erb kotle, který nikdy historicky neexistoval. Avšak ani zmiňovaný znak orla plně neodpovídá skutečnosti¹⁵⁰ a od českého knížecího erbu se barevně odlišuje. Nepoukazuje tedy přímo k historickému faktu, a proto zpodobnění erbu lze chápat jako metaforu. Českému královskému znaku neodpovídá ani erb Bruncvíkův. Ten se liší nejen barevně, ale zároveň chybí i jakákoli zmínka o dvouocasém lvu: „*Potom kázal Bruncvík po všech městech volati a lva na branách malovati a na zemské korúhvi z jedné strany lva šerého v černém poli.*“¹⁵¹

V obou případech tak mají erby pouze alegorický význam. Nejsou jimi míněny skutečné znaky českých panovníků ani reálné okolnosti, které k jejich změně napomohly. Právě tato skutečnost staví do nového světla i erbovní vyobrazení kotle. Pokud jsou tedy i původní erby Štilfrída a Bruncvíka pouze literární fikcí a pokud není rozdíl mezi erbovními vyobrazeními v obou povídkách, hovoříme o alegorii stejného druhu. Tento názor ostatně dokládá i již dříve zmíněná 48. kapitola Dalimilovy kroniky, která podává zprávu o císařově odměně českému knížeti za vojenskou pomoc.¹⁵² O kotli se dočítáme v 31. kapitole, jež je jediným pramenem pro tento fakt, a prostřednictvím její citace můžeme dokázat, že je o vědomé zkreslení: „(...) *knězi káza u svého dvora úřad mieti, kotel nad ohněm v kuchyni držeti.*“¹⁵³ Zkresleny jsou i ostatní erby, jež jsou v Dalimilově kronice vylíčeny dle skutečnosti.¹⁵⁴ Za součást alegorického plánu a nositele přeneseného významu lze považovat i vztah otec (Štilfríd) a syn (Bruncvík).

¹⁴⁹ KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), *Próza českého středověku*, s. 160.

¹⁵⁰ Barva byla ve středověku, tj. v době rozkvětu heraldického myšlení, považována za integrální a významotvornou složku erbu, a proto nelze chápat záměnu barev za autorské či opisovačské nedopatření. (KOLÁR, Jaroslav, *K otázce alegorických plánů v staročeských povídkách o Štilfrídovi a Bruncvíkovi*, in: *Návraty bez konce. Studie ke starší české literatuře*, Brno: Atlantis 1999, s. 63).

¹⁵¹ KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), *Próza českého středověku*, s. 178.

¹⁵² KOLÁR, J., *K otázce alegorických plánů*, s. 73.

¹⁵³ DAŇHELKA, Jiří a kol. (edd.), *Staročeská kronika*, s. 370.

¹⁵⁴ KOLÁR, J., *K otázce alegorických plánů*, s. 74.

Uvedené jednotlivosti (tj. dvojice ozvláštněných jmen v obou kronikách, zmínky o erbech a vztah otec – syn mezi hlavními hrdiny) přivádí Jaroslava Kolára k názoru, že obě skladby měly jediný alegorický plán, který prostupuje oběma povídkami vytvářejícími diptych.

S nepřímým zobrazením v obou skladbách dále souvisí i otázka, jaké skutečnosti či představy díla obrazně vyjadřovala. Pro interpretaci alegorické vrstvy jsou východiskem jednotlivosti, které jsou výše uvedeny jako nositelé alegorického plánu. Ty zároveň na pole alegorie přitahují i jevy, jež jsou s nimi v textu spjaty.

Zaměříme se opět na jména králů Astronomus a Filozofus. Obě odkazují na dobové kosmologické představy a spekulace. Jejich textové souvislosti (tj. jména znepřátelených králů a hrdina, který spravedlivě řeší jejich spor) vyjadřují možnost jistého rozporu mezi kosmologickou koncepcí astronomickou a teologickou. Oba králové zároveň uznávají morální autoritu hlavního hrdiny Štilfrída. Lze tedy předpokládat, že spojitost kosmologické oblasti s hrdinovými činy měla zřejmě zdůraznit závažnost jejich dosahu a oslavit hrdinu samotného.¹⁵⁵

V textu dále vystupují Europa a Afrika. Právě u jména Europa se nabízí otázka, v jakém významu je užito. V českých literárních památkách se od druhé poloviny 14. století setkáváme s dvojitým významem. První význam je spojený s řeckou mytologií, tj. dcerou sidónského krále Agénora, kterou unesl Zeus na Krétu. Druhý význam je název tehdy jednoho ze tří známých světadílů (Evropa, Asie a Afrika). Jelikož však v kronice nenacházíme žádnou zmínku odkazující na mytologický příběh a jméno Afrika je zde užito jako zeměpisný název, je zřejmě i jméno Europa užito v souvislosti s geografickými představami. Europa i Afrika jsou tedy alegorizovány jako ženské hybridy, s nimiž se Bruncvík postupně sblíží a ve středověkém smyslu je osobním svazkem jako muž opanovává. Jejich přenesený obrazný smysl tak lze spatřovat v představě o postupném ovládnutí světa.¹⁵⁶

S morální vrstvou alegorie souvisí i vztah otec – syn. Právě ten zřejmě poukazuje k individualizující, historicky konkrétní vrstvě alegorie. Jeho základ, který vytváří onu morální vrstvu, je tvořen hlavními postavami. Koncepce obou hrdinů je však rozdílná. Štilfríd představuje ztělesnění vlastností dokonalého rytíře (odvaha, statečnost, dobrovolné plnění přijatých služeb), jehož lze vidět v adekvátních situacích,

¹⁵⁵ KOLÁR, J., K otázce alegorických plánů, s. 77 – 78.

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 78.

např. v rytířsky vedeném boji či ve vztahu k poraženému protivníkovi apod.¹⁵⁷ Jeho chování zároveň odpovídá dobovému morálnímu kodexu, např. když se rozhodne k dobrovolné službě na straně práva proti bezpráví a postaví se na stranu napulanského krále v boji proti králi englickému: „*Ját' sem ten, králi, jenž těch dvanácte chci podstúpiti, vezma svatého Václava na pomoc. A protož, milý králi, vezma srdce mužské, naději plnú měj v pána buoha, žeť ráčí pomoci proti tomu velikému bezpráví.*“¹⁵⁸

Naopak Bruncvík je již v úvodu skladby charakterizován výčtem dobrých vlastností ve středověkém pojetí. Např. dbá na rady starších, chrání vdovy a sirotky, je poctivý, šlechetný a má dobrou pověst v okolních zemích. Děj povídky jej však přivádí do situací, v nichž tyto vlastnosti nemohou být uplatněny. Řada fantastických dobrodružství, kdy se hlavní hrdina střetne s nadpřirozenými bytostmi, z něho činí nositele obecně lidských vlastností v konfliktu s nepoznanými silami. Bruncvík vychází z dobrodružství vítězně a to taktéž za pomoci nadpřirozené síly – kouzelného meče. V rovině nepřímého zobrazení tak oba hrdinové vystupují jako dvě středověké představy o lidských kvalitách. Jedna se uplatňuje ve vztahu ke světu lidí a druhá k přírodním silám.¹⁵⁹

Podobného rázu jsou i erbovní narážky. Jak již bylo zmíněno výše, v pozadí obou povídek stojí středověká představa o polepšení erbu. Právě ten je jako heraldický znak svou podstatou vždy nositelem přenesených významů abstraktního charakteru a morálně kvalifikuje jeho nositele (rytířské ctnosti, vznešenost, urozenost aj.). To znamená, že fakt, že děj obou kronik směřuje k polepšení erbu, je již výrazem abstraktně morálních tendencí v autorském záměru.¹⁶⁰ Tedy tendencí, kterou Kolár označuje jako „vyzdvihování stále vyšších lidských a společenských kvalit, jejichž obrazným vyjádřením byly postupně proměňované erby.“¹⁶¹ Panovnické znaky z hlediska abstraktní alegorické vrstvy tak představují souhrn vysokého dobového hodnocení obou hrdinů. Z hlediska historicky konkrétní alegorické vrstvy lze označit erbovní zmínky jako signa, a to přestože odkazují do Čech v rovině slovní i obrazné. Důvodem je, že se nejedná

¹⁵⁷ KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), *Próza českého středověku*, s. 78.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 152.

¹⁵⁹ KOLÁR, J., *K otázce alegorických plánů*, s. 79.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 79.

¹⁶¹ Tamtéž.

o skutečné erby českých panovníků, a že jsou tak zřejmě alegorizovány i historické události, které vedly k jejich získání.¹⁶²

Na závěr lze konstatovat, že označení Štilfrída a Bruncvíka jako českých knížat a současně narážky na české panovnické erby poukazují, že jde v alegorickém významu o české panovníky. Tento názor zastává Jaroslav Kolár a ve své studii dále uvádí, že vlastnosti, které jsou v textu připsány Štilfrídovi, se shodují s představou, jež se vytvořila v západní Evropě o Janu Lucemburském, což dokládá i srovnáním s dobovou literaturou, např. kronikou Petra Žitavského, který označil Jana Lucemburského za nejstatečnějšího rytíře. Naopak v Kronice o Bruncvíkovi výraznou souvislost alegorického významu se soudobou literaturou nenachází. Ztotožnit Bruncvíka s Karlem IV. je tak podle něho možné pouze na základě alegorického plánu. Za druhou oporu tohoto tvrzení dále považuje rozdílnost obou oslavovaných vladařů, kdy se k synovi vztahují geografické narážky týkající se vysoké světské hodnosti v západním světě.¹⁶³

¹⁶² KOLÁR, J., K otázce alegorických plánů, s. 80.

¹⁶³ Tamtéž, s. 81 – 82.

7. Komparace rytířské povídky a knížky lidového čtení Kroniky o Štilfrídovi

V této části práce se budeme věnovat komparaci textů Kroniky o Štilfrídovi, tedy srovnání pozdně středověké rytířské povídky s raně novověkou knížkou lidového čtení. Budeme sledovat strukturu vyprávění, postavy, prostředí a literární čas. Následně se budeme věnovat srovnání literární recepce textů na přelomu 14. a 15. století a literární recepci v 18. století a poukážeme, v čem se raně novověký text liší od staročeské verze.

7.1 Kronika o Štilfrídovi jako rytířská povídka

7.1.1 Narativní struktura

Nejprve se zaměříme na narativní strukturu staročeského Štilfrída a v závěru poukážeme na možné odlišnosti textu raně novověkého. Staročeský text budeme dále analyzovat z hlediska děje, postav, prostředí a času.

Vyprávění je tvořeno jednou dějovou linií směřující k závěru. Není rozdělené na kapitoly, ale jedná se o souvislý text bez vnějšího členění. V úvodu seznámí vypravěč čtenáře se stěžejními postavami Štilfrídem a králi Astronomem a Filozofem. Recipient dále poznává prostředí, v němž se hlavní hrdina pohybuje, především bojiště v nápolském království (ohraňovaná louka) a okolnosti (snaha o polepšení erbu, ohrožení nápolského království, souboj s rytíři), které ovlivňují jednání jednotlivých postav. Vyvrcholením příběhu je pak souboj Štilfrída s dvanácti rytíři, jež porazí, a získá nový erb.

Primárním subjektem vyprávění je skrytý vypravěč ve třetí osobě, který provádí čtenáře celým příběhem. Seznámí recipienta s postavami a prostředím, v němž se nacházejí, a dovolí tak recipientovi snáze pochopit reakce jednotlivých postav na některé podněty či důsledky jejich jednání. Vypravěč je zároveň objektivní, a proto jednotlivé události a jednání postav hodnotí recipient dle svého uvážení a přikládá jim menší či větší význam.¹⁶⁴ Tyto pasáže se střídají s promluvami postav realizovanými

¹⁶⁴ KUBÍČEK, Tomáš – HRABAL, Jiří – BÍLEK, A. Petr., *Naratologie. Strukturální analýza vyprávění*, Praha, Dauphin 2013, s. 50.

přímou řečí v první osobě.¹⁶⁵ Z hlediska verbálního úzu se Kronika o Štilfrídovi vyznačuje užitím indikativu prézenta a préterita.

7.1.2 Postavy

Nyní se budeme věnovat hlavním postavám díla, a to Štilfrídovi a králům Astronomovi a Filozofovi. Zaměříme se na jejich vnější charakteristiku (věk, pohlaví, vzhled apod.) a vnitřní charakteristiku a také na další atributy s postavami souvisejícími (pojmenování, vstup do děje, obydlí). Zároveň je z hlediska jejich chování rozdělíme na postavy kladné a záporné.

V díle vystupuje i řada dalších postav, tj. postavy vedlejší, které pouze napomáhají k rychlejšímu spádu děje. V našem případě se jedná o Štilfrídovu manželku Theodoru a především o dvanáct rytířů, které Štilfríd porazí v souboji.

7.1.2.1 Štilfríd

7.1.2.1.1 Charakteristika Štilfrída

Všimněme si, že v textu chybí jakýkoli popis Štilfrídova fyzického vzhledu. Vzhled hlavního hrdiny je tedy výsledkem recipientovy představivosti. Osobnost hlavního hrdiny však lze charakterizovat na základě jeho chování a jednání, což recipientovi umožní usuzovat na jeho morální vlastnosti, city, názory a postoje. Způsob Štilfrídova vystupování odhalí, že je ctižádostivý a cílevědomý, neboť chce získat nový erb a je ochoten položit za to i život: „*A já sem umyslil, že mieni jeti a zase nepřijeti, bychť za to měl hrdlo dáti, leč své zemi a sobě cti větší dobudu.*“¹⁶⁶ Opustí manželku i syna a vypraví se do světa, kde při cestě za svým cílem pomáhá i slabším jedincům, tj. králi Astronomovi.

Zároveň je také chytrý a vytrvalý, jelikož poté, co jeho první radu nápojský král odmítne, mu poradí znovu a lépe: „*Poněvadž nechceš se s nimi bíti, opětť chci jinú radu dáti.*“¹⁶⁷ Také je dobrosrdečný a statečný, neboť nabídne králi Astronomovi, že on sám

¹⁶⁵ KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), *Próza českého středověku*, s. 141.

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 151.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 152.

bude bojovat proti rytířům krále Filozofa. A především je zbožný, neboť si vždy bere na pomoc pána Boha a svatého Václava: „Bože všemohúcí a svatý Václave, račiž mi dnešní den pomocen býti...“¹⁶⁸

V textu se Štilfríd realizuje pohybem (cestování a souboj s rytíři) a přímou řečí. Monologem tedy vyjadřuje záměr svého jednání: „*Neb tento kotel, kterýž na svém ščítu nesu, velmi jest nemil, a protož sem sobě umyslil, nebo orla přinesu na svém štítě, neb i kotel ztratím.*“¹⁶⁹ nebo hovoří s jinými postavami, např. se svou ženou Theodorou či králem Astronomem, jemuž dává radu: „*A Štilfrid vece: „Králi, já tobě pravím, lépe by bylo tobě i s námi zemřít, nežli hubeně a nesměle živu býti. A chceš-li mě, králi poslouchati, chciť tu radu dáti, že mi budeš buohdá děkovati.*“ *Král vece: Rady tvé chci rád poslouchati...*“¹⁷⁰

Dále se Štilfríd prostřednictvím dialogu obrací i na své soky a podněcuje je k boji: „*Štilfrid vece: „Kěž se chlubiš, a ty poně smutně na koni sedíš, poně se ruože z ščítu rozsypala? Ach, kdyby to věděla dcera krále englického, tohoť by měla za zlé mieti, žes se dal tak sprostnému raniti!*“¹⁷¹ Nebo naopak rozhořčeně reaguje na jejich posměch, například v boji s Pitopasem: „*Tuť Pitopas v šrancích křičěše, řka: „Štilfride, Štilfride, skryl-li jsi se mně čili se bojíš? Nezbudeš nic svú chytrostí, budeš na mně míti čerta dosti.*“ *Štilfrid vece: „Pitopase, mnoho mě haniš, tiem mne neuhroziš.*“¹⁷²

Na závěr tedy lze konstatovat, že Štilfríd vystupuje v textu jako kladná postava, která jedná primárně ve svůj prospěch, ale nezapomíná ani na prospěch druhých (pomoc králi Astronomovi).

7.1.2.1.2 Štilfríd jako středověký rytíř

Celý příběh je tedy založen především na souboji Štilfrída s dvanácti rytíři. To znamená, že text je značně ovlivněn rytířskou kulturou, s níž je úzce spojena sémantika slova rytíř, kurtoazní pojetí rytíře a rytířský turnaj, na něž se v souvislosti s charakteristikou hlavního hrdiny dále zaměříme.

¹⁶⁸ KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), *Próza českého středověku*, s. 153.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 151.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 152.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 158.

¹⁷² Tamtéž, s. 155.

Když se dnes řekne rytíř, většina recipientů si představí statného muže v lesklém brnění na mohutném oři, který bojuje proti zlu a chrání slabé ženy a děti. Avšak v době středověku prošel tento termín mnoha změnami, na něž lze poukázat v souvislosti se sémantickou analýzou slova. Staročeské slovo rytíř lze z hlediska sémantiky v období vzniku analyzované Kroniky o Štilfrídovi má několik významů. Označením rytíř byl především míněn bojovník, zpravidla válečník na koni převyšující okolí svou silou. Často se toto označení užívalo ve spojení s adjektivem udatný, jež potvrdilo, že hovoříme o statečném muži.¹⁷³ Dále slovo rytíř zahrnovalo i význam velmož, tedy politicky a sociálně nadřazeného bojovníka, který náležel ke knížecí či královské družině.¹⁷⁴

Od konce 14. století se hojně setkáváme s významem šlechtic, který má rytířské vlastnosti a vztah k boji a válce.¹⁷⁵ Toto tvrzení však není pro analyzovaný text podstatné, jelikož je hlavní hrdina panovník. Přesto je nutné poukázat na fakt, že v období vzniku Kroniky je slovu rytíř přisuzováno více významů. Sémantická struktura slova je tedy v tomto období stále složitější a reflektuje sociálně politické poměry, a protože sémantický vývoj slova rytíř probíhá ve shodě se sémantickým vývojem slova pán, hledáme pod označením rytíř člena vyšší i nižší šlechty.¹⁷⁶

S rytířskou kulturou je dále spojeno kurtoazní pojetí rytíře, jehož počátky se formují od 12. století, kdy byly urozené ženy obdivovanými kráskami a rytíři o jejich přízeň již neusilovali pouze vojenskou službou, ale i službou dvorskou. Vznikl tak nový rytířský ideál vyžadující výchovu ve zbrani a současně také v tanci, zpěvu, hry na hudební nástroj a veršotepectví. Proto byli malí chlapci posíláni na dvory velmožů, kteří jim zajistili odpovídající výchovu a posléze rozhodli o jejich pasování na rytíře. Slavnostní obřad pasování byl významnou událostí. Mladík přijal rytířské znaky, tj. kopí, meč, zlaté ostruhy a stříbrný či zlatý pás, který demonstroval nové společenské postavení a zároveň i jeho morální závazky. Nový rytíř měl tedy za úkol chránit ženy a sirotky. Věrně sloužil lennímu pánovi a králi a bránil zemi proti všem nepřátelům.¹⁷⁷ Stejně tak tomu bylo i v případě Štilfrída, jehož přijal nápoleský král ke svému dvoru a on se na oplátku rozhodl chránit nápoleské království a utkat se s jeho nepřítelem, tj. englickým králem. V souboji

¹⁷³ MACEK, Josef, Česká středověká šlechta, Praha, Argo, 1997, s. 51.

¹⁷⁴ MACEK, J., Česká středověká šlechta, s. 52.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 57 – 58.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 59.

¹⁷⁷ LE GOFF, Jacques, Encyklopedie středověku, Praha, Vyšehrad, 2002, s. 594.

se tak postupně utkal s dvanácti rytíři, které porazil. Posílil tak svou společenskou prestiž a zároveň získal nevěstu pro svého syna Brunčvíka.

Aby mohl rytíř dostát svým závazkům, musel se zdokonalovat v bojovém umění. K tomu sloužily turnaje a rytířská klání, tj. cvičné zápasy, které se podobaly reálnému boji. Zpočátku se tato klání nelišila od skutečných válek a byla jejich kodifikovanou replikou. Postupem času se však stále více vzdalovala realitě a stávala se prestižní záležitostí, během níž se střetli dva rytíři na koni s kopím. Důvodem byla zpravidla snaha upoutat pozornost bohatého pána a vstoupit do jeho služeb jako člen družiny, popřípadě mohl hrdina svou statečností padnout do oka bohaté vdově a sňatkem si zajistit náležité společenské postavení.¹⁷⁸

Na základě sémantického rozboru pozdně středověké a raně novověké skladby lze Štilfrída primárně klasifikovat jako rytíře – šlechtice. Již první věta evokuje, že hlavní hrdina je šlechtic, v našem případě přímo panovník: „*V české zemi jeden pán a kníže bieše, ten jméno Štilfríd mějiše.*“¹⁷⁹ Následné konstatování, že „*nikdiež sobě rovni nenalezl v udatenství a v klání ostrým*“¹⁸⁰ nás přivádí k názoru, že čteme o rytíři. S tím samozřejmě souvisí i jeho statečnost a odvaha, kterou se v průběhu děje prokáže. Štilfríd v příběhu vystupuje kultivovaně a pomáhá slabším, tedy obyvatelům nápojského království. Zároveň prostřednictvím souboje s dvanácti soky posiluje svou společenskou prestiž (tj. získá erbu) a získává i manželku pro svého syna.

7.1.2.1.3 Štilfríd a symbolický význam dvanácti rytířů

K charakteristice Štilfrída se váže i symbolický význam čísla dvanáct, tj. počet rytířů, jež hlavní hrdina porazí v rytířském klání. Právě číslo dvanáct je pokládáno za symbol úplnosti a božího řádu. Již od počátku doby, kdy se slovo začalo užívat, mu bylo přisuzováno více významů. Pojí se například s dvanácti izraelskými kmeny či dvanácti býky podpírajícími „měděné moře“ v jeruzalémském chrámu. Jednoznačně je však toto číslo spojeno se sborem apoštolů a stává se znamením pro zvěstování evangelia. Jako násobek trojky a čtyřky znamená dvanáctka příkaz apoštolům šířit pravdu o boží Trojici do čtyř světových stran. Dvanáctka spjatá se sedmičkou pak znamená,

¹⁷⁸ LE GOFF, J., Encyklopedie, s. 595 – 596.

¹⁷⁹ KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), Próza českého středověku, s. 151.

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 151.

že apoštolové jsou naplnění milostí a dary Ducha svatého (o tom svědčí spisy Řehoře Velikého, Bedy Ctihodného a Honoria z Autun).¹⁸¹

Nejčastěji je dvanáctka zmiňována v knize Zjevení, kde se hovoří o dvanácti kamenech se jmény apoštolů Beránkových, které stojí v základech nebeského Jeruzaléma. Řehoř Veliký dokonce brány nebeského Jeruzaléma ztotožnil s apoštoly hlásajícími evangelium. Nebeský Jeruzalém měřil dvanáct tisíc honů, hradba byla dlouhá sto čtyřicet čtyři lokty a stromový život, které rostlo z obou stran řeky života uprostřed nebeského Jeruzaléma, mělo dvanáctkrát do roka úrodu.¹⁸²

Lze konstatovat, že dvanáct rytířů mohlo symbolizovat ucelenost a komplexnost tohoto čísla, případně odkazovalo na úplnost božího řádu. Štilfríd se tedy v souboji postupně utkal s dvanácti rytíři, což symbolizovalo celek, který hlavní hrdina porazil. Zároveň těchto dvanáct po sobě jdoucích utkání napomáhalo ke gradaci příběhu, neboť čtenář netušil, jak souboj skončí a kdo celý turnaj vyhraje.

7.1.2.2 Astronomus

Dále soustředíme pozornost na krále Astronoma, kterého klasifikujeme jako kladnou postavu, jejímž primárním zájmem je zajistit bezpečí pro své poddané. V textu není přímo charakterizován a tak jej lze opět popsat pouze na základě jeho jednání. Král Astronomus vystupuje v díle jako dobrosrdečná a milá postava, která ochotně přijme Štilfrída ke dvoru. Jedná se však o osobnost slabou a bojácnou, jež by se raději podrobila nepříteli, než aby vedla nerovný boj, protože má menší bohatství (*„Štilfride, rytíři milý, rodem královským a štítem sem jemu roven, ale bohatstvím nemohu jemu roven býti, a protož snad musím jemu poddán býti a ze země své nětco postúpiti.“*¹⁸³) i vojsko: *„...žet' má lidu král englický třikrát více než my.“*¹⁸⁴ Také je váhavý a nedůvěřivý, především když mu Štilfríd sdělí svůj plán utkat se v souboji s dvanácti rytíři: *„Milý Štilfride, u velikú bych se věc poddal, neb' to nenie snadná věc, aby jeden dvanáct pobil...“*¹⁸⁵ Zároveň je snadno ovlivnitelný, neboť s jeho radou nakonec souhlasí: *„A když jeho král v tom*

¹⁸¹ ROYT, Jan – ŠEDINOVÁ, Hana, Slovník symbolů. Kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii, Praha, Mladá fronta 1998, s. 22.

¹⁸² ROYT, J. – ŠEDINOVÁ, H., Slovník, s. 22.

¹⁸³ KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), Próza českého středověku, s. 152.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 152.

¹⁸⁵ Tamtéž.

*poslechne...*¹⁸⁶ Na samém závěru se projeví jeho vděk vůči Štilfrídovi, který zachránil jeho království: „... *cožkoli požádáš, málo nebo mnoho, máť býti tvá vuole, nebo si pro mě nevážil sobě i hrdla svého.*“¹⁸⁷

7.1.2.3 Filozofus

Jak již bylo zmíněno výše, v textu vystupuje i postava záporná, a tou je Filozofus. Již od začátku vyprávění působí englický král na čtenáře jako chtivý a cílevědomý muž, který si je vědom své síly a chce ji využít ve svůj prospěch. To znamená, že ohrožuje nápolský lid a celé království a požaduje, aby se mu král Astronomus podrobil. Je přesvědčen o své moci a neporazitelnosti, a proto souhlasí se soubojem dvanácti rytířů: „*Neb to vieš, že máš lidí dosti statečných u sebe. Protož vybera sobě dvanácte, nechť se předse koná, osvědče to a lis ukáže králóm jiným a kniežatóm.*“ *A tak englický odešle nápuľskému, že což žádá, to míti bude.*¹⁸⁸ Když jsou však jednotliví páni porázeni, projevuje se u něho strach z prohry a vyzývá a podněcuje další pány k vítěznému boji: „*Englický omdléváše, avšak ještě ze mdloby voláše: „Adriane, pane africký, tys k mé službě hotov vždycky, nerod' se oddalovati, a s Štilfridem v šranky hnáti!*“¹⁸⁹ Nakonec se však projeví jako muž se smyslem pro spravedlnost, vzdá se a je ochoten podrobit se králi Astronomovi: „*V tu dobu král englický pod svú korunú pojide před krále Astronoma, a před Štilfridem vzev korunu s své hlavy poctivě před nimi klečíše a všecko království jim zdáváše.*“¹⁹⁰

¹⁸⁶ KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), *Próza českého středověku*, s. 152.

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 159.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 153.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 155.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 159.

7.1.3 Prostředí a čas

Prostředí příběhu je výsledkem jazykového vyjádření a jeho organizace.¹⁹¹ Orientace a dešifrování míst ve vyprávění je realizováno čtenářovou recepcí, který si tak postupně vytváří představu o prostoru, v němž se jednotlivé postavy pohybují.¹⁹² Začátek příběhu se tedy odehrává ve Štilfrídově království, neboť již v úvodu je zmíněno, že „v české zemi jeden pán bieše, ten jméno Štilfrid mějíše.“¹⁹³ Další prostor, v němž se hlavní postava pohybuje, jsou rozličné země a královské a knížecí dvory. V textu však chybí jakýkoli popis české země i „rozličných zemie“¹⁹⁴, a tak je vizuální stránka prostředí na čtenářově představitivost. Následně Štilfríd přijíždí do nápoického království, kde se odehrává zbytek příběhu. Zde je již vyprávěčem částečně vykresleno bojiště, na kterém se hlavní hrdina utká s dvanácti rytíři: „A připravivše oboje strana koně s zbožím, i učinichu na jedné lúce okrsek a to ošrankovachu, aby ji lidé nepřekázali.“¹⁹⁵ Více není toto místo vyprávěčem ani žádnou postavou charakterizováno. Proto má recipient opět možnost si jej představit, a to s ohledem na dobu, v níž je dílo čteno.

S prostorem, v němž se příběh odehrává, souvisí i literární čas.¹⁹⁶ To znamená, že mezi jednotlivými událostmi, s nimiž jsme seznámeni, je časová souvztažnost, jež má povahu chronologické posloupnosti.¹⁹⁷ Příběh je tedy vyprávěn od začátku do konce, jak šly jednotlivé události za sebou. V našem případě je to od Štilfrídova rozhodnutí získat nový erb přes putování, souboj až po finální zisk nového erbu. Právě chronologické řazení událostí lze chápat jako strategický krok autora, jenž má udržet recipientovu pozornost po celou dobu vyprávění. Čtenář neví, jak příběh skončí nebo jaké budou reakce postav v určitých situacích. Další kroky postav a důsledky jejich činů může pouze předpokládat. V případě souboje s dvanácti rytíři je vystupňováno recipientovo napětí, neboť není zřejmé, jak střet dopadne a kdo celý turnaj vyhraje.

¹⁹¹ KUBÍČEK, T. – HRABAL, J. – BÍLEK, P. A., *Naratologie*, s. 78.

¹⁹² Tamtéž, s. 80.

¹⁹³ KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), *Próza českého středověku*, s. 151.

¹⁹⁴ Tamtéž.

¹⁹⁵ KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), *Próza českého středověku*, s. 153.

¹⁹⁶ KUBÍČEK, T. – HRABAL, J. – BÍLEK, P. A., *Naratologie*, s. 105.

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 108.

7.2 Kronika o Štilfrídovi jako knížka lidového čtení

Výše jsme analyzovali narativní strukturu Kroniky o Štilfrídovi jako pozdně středověké rytířské povídky z hlediska děje, postav, prostředí a literárního času. Nyní se zaměříme na tato hlediska i v knížce lidového čtení Kroniky o Štilfrídovi.

Struktura vyprávění raně novověkého textu je totožná s narativní strukturou textu pozdně středověkého. Vyprávění je tvořeno jednou dějovou linií bez jakéhokoli vnějšího členění na kapitoly. Primárním subjektem je i v této verzi skrytý a objektivní vypravěč ve třetí osobě, jehož promluvy jsou prolнутy promluvami postav. Beze změn zůstává i charakter a funkce jednotlivých postav. To znamená, že v mladší verzi nedochází k detailnějšímu popisu či naopak k zestručnění či úplnému vynechání charakteristických rysů postav. Hlavní postavy, tj. Štilfríd, král Astronomus a král Filozofus, si ponechávají stejné vlastnosti a postavy vedlejší, tj. královna Theodora a dvanáct rytířů, pouze napomáhají k rychlejšímu dějovému spádu. Stejně je tomu i v případě prostoru, který je stále především výsledkem čtenářské představivosti, a literárního času, jenž je chronologicky uspořádán.

Zároveň je nutné zdůraznit, že zachována nezůstala pouze narativní struktura díla, ale i rýmy. To znamená, že se sice změnil jednoduchý minulý čas na minulý čas složený s pomocným slovesem být, ale pisateli se podařilo rýmy zachovat.

Staročeská verze:

„Lipolt, nemoha obrany míti, poče jemu na milost jíti.“¹⁹⁸

„Pokorně se na líku bráše, Benedikt proti němu prudce hnáše, až od té rány Benedikt z koně upadne a od tej rány duše zbude. Štilfríd z šrankův jeda, buohu děkováše.“¹⁹⁹

Raně novověká verze:

„Lipolt, nemoha obrany míti i počal ho za milost prositi.“²⁰⁰

„Pokorně se na louku bral. Benedikt proti němu prudce hnál, však dostal ránu až z koně spadl, a tu hned duše zbyl. Štilfríd jedouc z šraňku, Bohu děkoval.“²⁰¹

¹⁹⁸ KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), *Próza českého středověku*, s. 154.

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 156.

²⁰⁰ *Dvě kroniky*, s. 7.

²⁰¹ Tamtéž, s. 11.

V textu však nacházíme i dílčí rozdíly, díky kterým mohl raně novověký čtenář přiřkládat některým částem vyprávění jiný význam než ten, který mu přiřkládal čtenář pozdně středověký. Nejprve věnujme pozornost výpustkám. Raně novověká verze v porovnání s verzí středověkou vynechává některá slova. Za charakteristickou výpustku považujeme především úplné vynechání jména sv. Václav. Právě odvolávání se hlavního hrdiny na sv. Václava ve staročeské verzi mohlo ve čtenáři vzbudit dojem, že text odkazuje nepřímě na české království a zároveň tak mohl Štilfrída chápat jako ztělesnění českého panovníka Jana Lucemburského. Tento názor podporuje i vztah otec – syn, tj. Štilfríd a Brunvík, jenž mohl nepřímě odkazovat právě na Jana Lucemburského a Karla IV. Naopak absence jména v mladší verzi a odvolávání se pouze k Bohu v raně novověkém textu souvislost s českou minulostí zastírá.

Staročeská verze:

„Ját' sem ten, králi, jenž těch dvanácte chci podstúpiti, vezma svatého Václava na pomoc.“²⁰²

„A nechť pomuž dcera krále englického, jáť beru na pomoc svého buoha a svatého Václava.“²⁰³

Raně novověká verze:

„Ját' jsem ten králi, jenž těch dvanácte chci postoupiti, vezma pána Boha na pomoc.“²⁰⁴

„A nechť pomuž dcera krále englickýho, já beru na pomoc pána boha svého.“²⁰⁵

S výpustkou dále souvisí i vynechání jména Štilfríd v uvozovací větě a jeho posun do přímé řeči v závěru skladby. Staročeský text ihned informuje čtenáře, že nápuľský král hovoří k hlavnímu hrdinovi: *„A když kázal se připravovati, chtě do své země jeti, vida to nápuľský král, poče tiem smuten býti a vece Štilfridovi (...).“²⁰⁶* Naproti tomu vynechání jména v uvozovací větě a oslovení hlavního hrdiny přímo v mladší verzi vyvolává

²⁰² KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), *Próza českého středověku*, s. 152.

²⁰³ Tamtéž, s. 157.

²⁰⁴ *Dvě kroniky*, s. 4.

²⁰⁵ Tamtéž, s. 13.

²⁰⁶ KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), *Próza českého středověku*, s. 160.

ve čtenáři nejistotu, ke komu vlastně nápuľský král hovoří: „*A když kázal se připraviti, chtě do své zemi jeti, vida to Neapolský král, počal tím smuten býti řekl.*“²⁰⁷

V textu dochází i k nahrazování slov. V době středověku byla literární díla rozšiřována prostřednictvím opisů. Opisovači buď text přepisovali samostatně, nebo jim byl v případě skriptorií diktován. A tak zřejmě v důsledku špatně čitelné předlohy či špatného porozumění čtenému textu byla některá slova nahrazena slovy podobně znějícími. Např. v závěru staročeské kroniky je Bruncvík popsán jako „*poctivý a slušný mládenec*“²⁰⁸, kdežto v mladším textu jej vypravěč charakterizuje jako mládence „*uctivého a ctnostného.*“²⁰⁹ A dále dochází k nahrazení slov, definující obsah spojení „blankytný praporec“, kterým Štilfríd porazí Tristama z Opočan. Ve starší verzi odkazuje tento praporec na „*chytrost muže každýho*“²¹⁰. V mladším textu pak značí: „*chtivost muže bojovnýho*“.²¹¹

Ve staročeském textu nacházíme i spojení, v němž bylo v raně novověké verzi nahrazeno slovo slovem stejného významu, které bylo zřejmě pro dobového čtenáře srozumitelnějším, tj. změna popisu barvy praporce, kterým Štilfríd porazí Žibřida. Ve starší verzi žádá hlavní hrdina o podání „*praporce aksamitového*“²¹² a v mladší verzi naopak říká: „*Podejte mi praporce barvy lvové (...)*“²¹³ Aksamit byla hedvábná látka s krátkým hustým vlasem.²¹⁴ Předpokládáme tedy, že mohla připomínat lví srst, a proto bylo nové označení pro raně novověkého čtenáře snáze pochopitelné.

²⁰⁷ Dvě kroniky, s. 18.

²⁰⁸ KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), *Próza českého středověku*, s. 161.

²⁰⁹ Dvě kroniky, s. 19.

²¹⁰ KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), *Próza českého středověku*, s. 155.

²¹¹ Dvě kroniky, s. 9.

²¹² KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), *Próza českého středověku*, s. 157.

²¹³ Dvě kroniky, s. 13.

²¹⁴ Elektronický slovník staré češtiny, Praha, oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2006–, přístupné online: <http://vokabular.ujc.cas.cz> (verze dat 1.1.2, citován stav ze dne 19. 7. 2017).

7.3 Komparace rytířské povídky a knížky lidového čtení z hlediska literární recepce

Výše jsme poukázali, že je staročeský a raně novověký text Kroniky o Štilfrídovi z hlediska narativní struktury, děje, postav, prostředí a času totožný. Nyní se budeme věnovat literární recepci analyzovaných textů. Stručně vymezíme, co vlastně pojem literární recepce znamená, a dále poukážeme, že staročeskou verzi Kroniky o Štilfrídovi mohl čtenář ve srovnání s verzí raně novověkou chápat odlišně.

7.3.1 Literární recepce

Literární recepce znamená příjem literárního díla recipientem. Podrobnější definici uvádí Liba, podle něhož *„recepce literatury zabezpečuje literárnímu dílu společenskou působnost a esteticko-ideovou účinnost, umožňuje zprostředkovat aktivní spojení mezi autorem a čtenářem. Literární recepce je sociální a kulturní jev, který se na jedné straně vymezuje sociálními a komunikačními funkcemi díla a literatury a na druhé straně fenoménem osobnosti příjemce.“*²¹⁵

Vlastní recepce textu tedy začíná percepcí zrakovou či sluchovou recipientem, čímž dochází k dekodování a porozumění textu. V případě většího časového rozpětí mezi vznikem textu a recepcí hraje důležitou roli hledání původních významů slov a dobový kontext. To znamená, že recepce díla je komplexní proces, který zahrnuje čtenářské prostředí, kulturní potřeby, dobové konvence, vzdělání aj.

7.3.2 Středověká literární recepce versus raně novověká literární recepce

Nyní se naskýtá otázka, jak byla Kronika o Štilfrídovi vnímána středověkým recipientem a jak ji naopak vnímal čtenář raně novověký. Ve středověku vznikala tvorba veršovaná, dramatická či prozaická, přičemž některá díla byla psána alegoricky.²¹⁶ My jsme se alegorickému významu skladby věnovali výše, v kapitole Nepřímé zobrazení v Kronice o Štilfrídovi a Bruncvíkovi. A budeme-li z ní v této podkapitole dále vycházet,

²¹⁵ LIBA, Pavol, Čitateľ a literárny proces, Bratislava, Tatran, 1987, s. 49.

²¹⁶ O alegorii, jejím vymezení a jednotlivých druzích pojednává kapitola *Alegorie v pojetí Eduarda Petří*.

můžeme konstatovat, že středověký čtenář mohl chápat analyzovanou povídku jako vyprávění o české minulosti.

Pokud tedy přihlídneme k textovým údajům, je zřejmé, že Štilfríd mohl být recipientem vnímán jako král Jan Lucemburský. Tento názor podporuje především již výše zmíněný vztah otec – syn, tj. Štilfríd a Bruncvík, jenž mohl nepřímo odkazovat právě na Jana Lucemburského a jeho syna Karla IV. A dále jej podporují i vlastnosti dokonalého rytíře, kterými disponuje hlavní hrdina, a které byly připisovány i českému králi. Ten byl stejně jako Štilfríd statečný, hodně cestoval mimo české království, vyhledával rytířské hry a aktivně se jich účastnil.

K českému království se vztahuje i alegorický význam erbu, o jehož polepšení hlavní hrdina usiluje. Přestože jím není míněn skutečný český panovnický znak a ani reálné okolnosti, které k jeho změně napomohly, odkazuje do Čech alespoň v rovině obrazné.²¹⁷ Dále je nutné zdůraznit, že na spojitost povídky s českým královstvím odkazuje i sv. Václav, který je vnímán jako ochránce Čech a zároveň se na něho hlavní hrdina často obrací: „*Bože všemohúci a svatý Václave, račiž mi dnešní den pomocen býti, neb toho pro žádnú chlúbu, ani pro peníze nevedu, ale pro čest jazyka svého českého.*“²¹⁸

Alegorický význam se postupem času uplatňoval ve stále omezenější podobě. V 18. století byla lidovými čtenáři vyhledávanější zábavná próza, tj. i knížky lidového čtení, která vznikala již v době předbělohorské. Recipient tak v analyzovaném díle vyhledával především charakteristické znaky zábavné prózy, a nikoli jeho skrytý význam.

Obecné rysy knížky lidového čtení, jež v textu nacházíme, jsou dobrodružnost, zábavná složka a šťastný konec. Štilfríd prochází v průběhu díla rozličnými zeměmi až do neapolského království. Zde se rozhodne k souboji s dvanácti rytíři, který poutá čtenářovu pozornost a je napínavý, protože hrdina může být kdykoli poražen, příp. v jednotlivých střetech ihned suverénně nevitězí. To vidíme např. při souboji s Zybřidem: „*Opět jim podali kopí oboum, aby učinili nové znání, prudké rány sobě dali, až zase dřeva zlámali (...)*“²¹⁹ Rytířské klání tvoří zároveň složku zábavnou. Některé průpovídky a dialogy, jež mezi sebou rytíři vedou, mohou čtenářskou obec pobavit. Např. opět při

²¹⁷ O tomto typu alegorie podrobněji pojednává kapitola *Nepřímé zobrazení v Kronice o Štilfrídovi a Bruncvíkovi*.

²¹⁸ KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), *Próza českého středověku*, s. 153.

²¹⁹ *Dvě kroniky*, s. 14.

souboji s Zybřidem: „Zybřide, jižli z tebe růže prší (...)“²²⁰ A především má dílo šťastný závěr, neboť Štilfríd zvítězí a osvobodí tak neapolský lid od uzurpace englického krále.

V díle dále nacházíme některé charakteristické rysy knížek lidového čtení. Jsou jimi např. odloučení manželů, morální představy o lásce a spravedlnosti, odměnění dobra a potrestání zla. Již v úvodu skladby dochází k manželskému odloučení: „*A já sem umyslil, že minim jeti a zase nepřijeti...*“²²¹ S tím zřejmě souvisí i představa o lásce, neboť Štilfríd je po dobu pobytu mimo království věrný své ženě Theodoře. Dále se k jeho putování váže i morální představa o spravedlnosti. Např. chce zajistit svobodu nápolckému lidu: „*Tehdy Štilfrid vida to, počal k králi mluvit, rka: „Milostivý králi, vida bezpráví velké svých chudých lidí, a nechceš se hájiti? Věz to, že by proto neslušelo žádnýmu dobrýmu u tebe býti.*“²²² Závěrečným a zároveň i příznačným rysem celé skladby je rozuzlení děje, tzn. odměnění dobra a potrestání zla. V našem případě lze jako odměnění dobra hodnotit Štilfrídovo vítězství, tj. osvobození neapolského lidu z opanování englického krále, a zisk nového erbu. Za potrestání zla naopak považujeme prohru krále Filozofa a jeho vzdání se králi Astronomovi: „*Tu také král englický o svou korouhvi přišel před krále Astronoma a Štilfrída, sňav korunu z své hlavy, poctivě před nim klečel a všecko své království jim vzdávaje.*“²²³

Středověký čtenář tedy mohl Štilfrída chápat jako ztělesnění krále Jana Lucemburského a vyprávění vztahovat k jeho životu. Postupem času však kód alegorie stále zanikal a na raně novověkého čtenáře působil Štilfríd jako hrdina se správnými morálními zásadami, který pomáhá slabším a jehož kroky vedou ke šťastnému konci. Kronika o Štilfrídovi se tedy v souvislosti s postupem času měnila pouze z hlediska literární recepce, ale její jádro zůstalo v podstatě nadčasové. To znamená, že dnes můžeme dílo číst mnoha způsoby, např. i jako pohádku.

²²⁰ Dvě kroniky, s. 15.

²²¹ Tamtéž, s. 1.

²²² Tamtéž, s. 2.

²²³ Tamtéž, s. 17.

8. Komparace rytířské povídky a knížky lidového čtení Kronika o Bruncvíkovi

V této kapitole se budeme věnovat komparaci textů rytířské povídky a knížky lidového čtení Kronika o Bruncvíkovi. Budeme analyzovat strukturu vyprávění, postavy, prostředí a literární čas. Na závěr porovnáme staročeský a raně novověký text z hlediska literární recepce a poukážeme, v čem se od sebe liší.

8.1 Kronika o Bruncvíkovi jako rytířská povídka

8.1.1 Narativní struktura

Zaměříme se na narativní strukturu Kroniky o Bruncvíkovi. Vyprávění je tvořeno jednou dějovou linií směřující k jednomu závěru, tj. od Bruncvíkova rozhodnutí následovat svého otce a získat erb lva až po jeho zisk. Součástí této dějové linie je samostatná epizoda, která zahrnuje vyprávění od Bruncvíkova příjezdu na hrad krále Olibiria přes porážku draka Baziliška až po osvobození princezny Afriky a krátké soužití s ní. Jiným způsobem není vyprávění členěno. Jedná se tedy o souvislý text bez jakéhokoli vnějšího členění na dílčí kapitoly.

V úvodu seznámí vypravěč čtenáře s hlavní postavou Bruncvíkem a v průběhu děje mu představí další stěžejní postavy Neomenii, Europu, krále Olibria, Baziliška, Afriku, Kleofáše a lva. Dále recipient poznává prostředí, kterým hlavní hrdina prochází (tj. ostrov Zelator, hrad Arabia a Praha), a okolnosti, jež mají vliv na jednání jednotlivých postav (např. snaha o zisk erbu s vyobrazením lva, pobyt na ostrově Zelator, osvobození princezny Afriky či nový snoubenec královny Neomenie Kleofáš).

Stejně jako tomu bylo u Kroniky o Štilfrídovi, je i zde primárním subjektem vyprávění skrytý a zároveň objektivní vypravěč ve třetí osobě. Provází tedy čtenáře celým příběhem a umožní mu nepřetržitě pozorovat jednotlivé postavy a prostředí, v němž se pohybují, bez jakéhokoli osobního hodnocení.²²⁴ Tyto pasáže se střídají s promluvy postav realizovanými přímou řečí v první osobě. Z hlediska verbálního úzu je pro Kroniku o Bruncvíkovi příznačné užití indikativu prézenta a préterita.

²²⁴ KUBÍČEK, T. – HRABAL, J. – BÍLEK, P. A., *Naratologie*, s. 50.

8.1.2 Postavy

Nyní budeme analyzovat hlavní postavu, tj. Bruncvíka, a další stěžejní postavy (Neomenii, Europu, Olibria, Afriku, Baziliška a Kleofáše), jež hlavnímu hrdinovi pomáhají nebo mu naopak kladou do cesty překážky. Zaměříme se na jejich vnější charakteristiku (věk, pohlaví, vzhled apod.) a vnitřní charakteristiku a současně i na další atributy s postavami souvisejícími (pojmenování, vstup do děje, obydlí). Na základě jejich chování je rozdělíme na postavy kladné a záporné.

8.1.2.1 Bruncvík

8.1.2.1.1 Charakteristika Bruncvíka

Nejprve se věnujme hlavnímu hrdinovi. Stejně jako tomu bylo u staročeské povídky o Štilfrídovi, chybí i v této skladbě jakýkoli popis Bruncvíkova fyzického vzhledu a osobnost hlavního hrdiny charakterizujeme pouze na základě jeho chování a jednání.

Všimněme si, že Bruncvík od samého začátku vystupuje odhodlaně a neoblomně, neboť chce navázat na úspěch svého otce a získat nový erb i za cenu svého života: *„Má Neomenia, toť věděti dávám, žeť já mienim jeti a hledati cti jazyku svému, neboť nesluší žádnému dobrému tak umříti, aby nic památného po sobě neučinil. A protože otec muoj to mi radil i předkové naši, abychom, kdež mohúc, dobrého jména dobývali. Otec muoj, ten jest orla svým životem dobyl a jáť buhodá mienim lva dobytí. (...) A co sem na své mysli umyslil, jinak toho neučiním, bycht' měl hrdlo ztratiti.“*²²⁵

Je odvážný a cílevědomý, když se nechá zašít do koňské kůže, aby jej tak odnesl pták Noh z ostrova Zelator, a následně zabije jeho mlád'ata, aby mohl pokračovat ve své cestě za novým erbem: *„Tu ovšem bieše Bruncvík u velikém nebezpečenství, když ptáci trháchu tu kuoži mezi sebou, hněvivě křičíce hlasy svými, nebo hladoviti biechu. A když tu kuoži okolo něho trháchu, Bruncvík nevěda jiné rady, dobyv meče a vyskočiv, i sruba jim hlavy.“*²²⁶

Především je Bruncvík upřímný, jelikož přiznává, že má strach ze správnosti svého rozhodnutí pomoci lvu v boji proti sani: *„Nuž, milý buože, kterémuž pomoci?“*

²²⁵ KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), *Próza českého středověku*, s. 165.

²²⁶ Tamtéž, s. 168.

*Pro to zviera, pro lva vyjel sem z své země, i veliký strach mám, a ješe neviem, kerak mi se stane, protož nelzeť jest jinak než lvu pomoci, dějž se, jak se děje.*²²⁷ Zároveň jej hodnotíme jako chytrého a rozvážného muže, který si dokáže poradit v různých situacích a své následující kroky si vždy pečlivě promýšlí, např. když postaví vor, aby mohl pokračovat ve své cestě i po moři.

V textu se Bruncvík realizuje pohybem (putování rozličnými zeměmi, plavba po moři) a přímou řečí, tj. pouze dialogy. Vyjadřuje jím svůj záměr získat nový erb: „(...) *a jáť buohdá miením lva dobyti.*“²²⁸ nebo se jím obrací k Bohu: „*Nuž, milý buože, kterémuž / pomoci?*“²²⁹ Případně hovoří s jinými postavami, např. Europou: „*I promluv k ní a řka: „Zlé-li jsi, čili dobré? Mluv se mnú!“ A ona jemu vece: „Bruncvíče, jsem tak, jakž mě vidíš, ani zlé, ani dobré. “ Vece Bruncvík: „Mohu-li s tebe jaké utěšenie mieti?*“²³⁰

Bruncvíka tedy lze hodnotit jako postavu kladnou, která primárně jedná ve svůj prospěch, ale zároveň v souvislosti s tímto účelem pomáhá i ostatním, např. když osvobodí Afriku, aby mohl projít železnými dveřmi a dostat se domů.

8.1.2.1.2 Bruncvík a symbol lva

S charakteristikou Bruncvíka souvisí i symbolický význam lva, který jej doprovází na cestě a o jehož vyobrazení na erbu usiluje. Lev vystupuje v mnoha světových kulturách jako symbol moci a síly. Jeho znázornění na Šalamounově trůnu a později na trůnech středověkých panovníků mělo odkazovat i na jejich moc a sílu. Tu symbolizoval lev také ve Starém zákoně, např. v Jákobově závěti byl ke lvu přirovnán Juda, jenž měl být mocným vládcem. Naopak v souvislosti s Pannou Marií sedící na lvím trůně byl spojován s moudrostí. Současně byly lví síla a řev interpretovány i záporně. Dábel řvoucí jako lev obcházel křesťany a snažil se je svést z cesty.²³¹ Podle Efréma Syrského tak např. v příběhu o Samsonovi znamenalo vítězství Samsona nad lvem vítězství Krista nad ďáblem.²³²

²²⁷ KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), *Próza českého středověku*, s. 168.

²²⁸ Tamtéž, s. 165.

²²⁹ Tamtéž, s. 168.

²³⁰ Tamtéž, s. 167.

²³¹ ROYT, J. – ŠEDINOVÁ, H., *Slovník*, s. 147.

²³² Tamtéž, s. 148.

Dále byl lev chápán jako král zvířat. Podle Fysiologu měl být neustále bdělý a ve spánku ani nezavíral oči, což bylo přirovnáváno ke smrti. Fysiolog dokonce uvádí, že lvice rodila mrtvá mláďata a oživovala je svým dechem. To zpravidla symbolizovalo Kristovo zmrtvýchvstání.²³³ Za krále zvířat považovali lva i církevní spisovatelé, např. Hrabanus Maurus nebo Origénes, jenž přirovnává statečnost lvů, kteří se nebojí žádného nepřítele ke statečnosti křesťanů.²³⁴

Zároveň je nutné připomenout, že symbolickému významu lva se věnuje i Hana Mirvaldová ve studii *Bruncvík po dvaceti letech*²³⁵, kterou jsme představili v kapitole *Kompozice Kronik o Bruncvíkovi a Štilfrídovi*. V této poukazuje, že lev pocházel ze skrytého, tj. alegorického světa a v kontextu příběhů Starého zákona a Skutků apoštolských byl chápán jako schopnost vítězství nad nepřáteli, ztělesnění boží moci a Krista, či jako symbol zmrtvýchvstání. A právě proto, že pocházel z divokého a tajemného světa přírody, znamenal Bruncvíkův záměr získat erb lva posun věcné reality do symbolické roviny.

Ve středověku je lev především velmi oblíbeným heraldickým zvířetem. Můžeme tedy předpokládat, že snaha hlavního hrdiny získat jej mohla znamenat jeho snahu více demonstrovat vlastní moc. V průběhu cesty prokázal mnohé vlastnosti, jež lvu připisujeme, svými činy. Síla i statečnost se u Bruncvíka projevila např. v boji s Baziliškem: „*Bieše Bruncvík s velikými bolestmi, avšak zhoru skoči, i tu se tepru udatně s drakem tepiechu, neb jich již nemohl čím raniti. A na kusy jej roztrhachu, až z něho pramenové jako potokové tečiechu.*“²³⁶ A schopnost vítězství nad nepřáteli můžeme vidět např. při návštěvě ostrova Tripatrita, kde pomocí kouzelného meče porazí Azmodeje: „*Nuž, těmto všem d'áblóm hlavy doluov!*“ *Tu opět těm všem d'áblóm skákaly hlavy doluov. A on opět vsede v koráb se lvem a jel jest přič.*“²³⁷ Vyobrazení lva na Bruncvíkově erbu by tak skutečně demonstrovalo jeho moc a sílu.

²³³ ROYT, J. – ŠEDINOVÁ, H., Slovník, s. 147.

²³⁴ Tamtéž, s. 148.

²³⁵ ŠMAHELOVÁ, H., Bruncvík, s. 540 – 546.

²³⁶ KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), *Próza českého středověku*, s. 174.

²³⁷ Tamtéž, s. 176.

8.1.2.1.3 Bruncvík a jeho osudové ženy

V textu se setkáváme se třemi osudovými ženami hlavního hrdiny (Neomenií, Europou a Afrikou). Než se zaměříme na jejich charakteristiku, můžeme říci, že jejich funkce zřejmě souvisela se středověkými představami o ženách, na něž jsme poukázali v kapitole *Vznik Kronik o Štilfrídovi a Bruncvíkovi a jejich inspirační zdroje*.

První ženou je Neomenie, která zřejmě plnila funkci zachování rodiny, o čemž vypovídá fakt, že s Bruncvíkem měli syna Ladislava: „(...) *potom jediného syna s svú královnú jmějíše a tomu přezděl Ladislav.*“²³⁸ Další dvě ženy, s nimiž hlavní hrdina krátkou chvíli také přebýval, byly Europa a Afrika. Ty, jak bude uvedeno níže, byly ženami jen na půl. Můžeme je tedy chápat jako převtělení d'ábla, jež se snaží svést Bruncvíka z cesty a zabránit mu v dosažení jeho cíle.

8.1.2.1.3.1 Neomenia

První ženou, která v příběhu vystupuje je tedy Bruncvíkova manželka a zároveň královna Neomenia. Setkáváme se s ní pouze krátce v úvodu a v závěru skladby. Jelikož v textu chybí popis jejího fyzického vzhledu, záleží na čtenářově představivosti. Na základě jejího krátkého působení ji lze pouze ohodnotit jako postavu kladnou a lze o ní konstatovat, že je milující ženou, neboť těžce nese rozhodnutí svého muže: „*Neomenia poče srdečně plakati, řkúc: „Bědajž mně nebožce! Komuž mne ostaviš, můj najmilejší pane? Otec můj i matka jsú ode mne velmi daleko. Komuž já se smutná utěším?*“²³⁹ a je velmi šťastná, když se dozví o jeho návratu: „*Tehdy, když jest král Astronomus s dcerú svú Neomenií pravdu zvěděli, s velikú radostí proti němu daleko vyjeli.*“²⁴⁰

²³⁸ KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), *Próza českého středověku*, s. 178.

²³⁹ Tamtéž, s. 165.

²⁴⁰ Tamtéž, s. 178.

8.1.2.1.3.2 Europa

Druhou ženskou postavou, s níž se Bruncvík na své cestě setká, je Europa. Pokud soustředíme pozornost na její vzhled, vidíme, že na rozdíl od královny Neomenie je v textu stručně představena vypravěčem a že označení žena není úplné: „(...) *uzře jednu panenskú hlavu a ruce a ostatek všecko ryba. Ta jest slúla Europa.*“²⁴¹ Tato stručná charakteristika dokazuje, že Europa je napůl žena a napůl ryba. To zřejmě souvisí i s prostorem, v němž se hlavní hrdina pohybuje a o kterém bude podrobněji pojednáno níže v podkapitole *Prostor a čas*. Na základě vzhledu o ní tedy můžeme smýšlet jako o fantastické bytosti, tj. mořské panně. O její osobnosti však nic nevíme. Z krátkého dialogu nelze usuzovat na její vlastnosti ani ji hodnotit jako kladou či zápornou postavu, neboť ani ona sebe samu nedokáže zhodnotit: „*Bruncvíče, jsem tak, jakž mě vidíš, ani zlé, ani dobré.*“²⁴²

8.1.2.1.3.3 Afrika

Poslední ženskou postavou, s kterou hlavní hrdina krátký čas přebývá, je Afrika. V textu je vypravěčem přímo popsána: „(...) *uzře Bruncvík pannu velmi krásnú. Její hlava a ruce až do pasu, a ocasové hadoví dva miesto noh u nie biechu.*“²⁴³ I ona je tedy ženou pouze z poloviny a na základě této stručné charakteristiky ji lze částečně přirovnat k meluzíně, jež byla také vodní pannou a místo nohou měla dva ocasy.²⁴⁴

Jelikož je této postavě oproti dvěma předešlým věnován větší úsek, lze usuzovat na některé její vlastnosti. Na počátku vystupuje skromně a ohleduplně, když posílá Bruncvíka z Baziliškova hradu pryč, aby se zachránil: „(...) *Bruncvíče milý, beřiž se z hradu a otci mému pověz, že sem zdráva, a kterak mne choval, tak jemu děkuj.*“²⁴⁵ Později se do hlavního hrdiny zamiluje a má strach, že ji opustí. Princeznu Afriku tak můžeme hodnotit jako ambivalentní postavu, u níž nacházíme zcela protichůdné

²⁴¹ KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), *Próza českého středověku*, s. 167.

²⁴² Tamtéž, s. 167.

²⁴³ Tamtéž, s. 172.

²⁴⁴ „*V západní Evropě se meluzína podobá vodní panně, ale zpravidla má dva ocasy.*“ (ANOTNÍN, Luboš, *Bestiář. Bájná zvířata, živlové bytosti, monstra, obludy a nestvůry v knižní ilustraci konce středověké Evropy*, Praha, Půdorys 2003, s. 263.)

²⁴⁵ KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), *Próza českého středověku*, s. 172.

pocity. Nejprve tedy pomáhá Bruncvíkovi v boji s Baziliškem, aby jej porazil a mohl pokračovat v cestě: „*Milý Bruncvíče, když nechceš beze mne jít, nať prsten muoj; a prosím tebe, pomni na to, kdy tě bude který strach podjímati a na tě počnú bíti, nemeškaj jeho na pravý palce vzéti. Ten prsten má 24 mužů sílu.*“²⁴⁶ Zároveň však chce hlavnímu hrdinovi zabránit v odchodu z hradu tím, že uzamkne sklep s kouzelným mečem, který by mu pomohl přemoci stvůry střežící hrad: „*Ona to uslyšavše, že on o meči mluví, vsta velmi ráno, zamkal sklep na devět zámkuov i lehla zase podlé Bruncvíka (...)*“²⁴⁷

8.1.2.1.4 Olibrius

Jak jsme mohli vidět výše, v příběhu vystupují fantastické a lidskému světu neznámé bytosti. Další z nich je i král Olibrius, jehož vzhled je v textu popsán vypravěčem: „*(...) král toho města Olibrius mějíše oči napřed i nazad a prstuov na každej noze 18 i na rukú tolikéž.*“²⁴⁸ Osobnost však lze charakterizovat pouze na základě jeho jednání a chování. Král tedy od počátku vystupuje cílevědomě. Je si vědom své nadřazenosti a síly nad Bruncvíkem a využívá to ve svůj prospěch. Zejména když po něm žádá, aby osvobodil Afriku: „*Bruncvíče, věziž to, že s námi musíš v núzi přebývati, avšak chceš-li se v jednu věc uvázati a mé dcery Afriky dobyti, kteráž mi jest vzata třetieho léta od draka Baziliška na hrad, jemuž říkají Arabia, na pustém moři ode mne tři sta mil, věziž, žeť chci pomoci k tvé zemi a pustiti tě skrze železná vrata.*“²⁴⁹ Svůj slib však nedodrží a místo toho, aby pustil Bruncvíka skrze železná vrata domů, mu dá svou dceru: „*Zdráv bud', Bruncvíče, synu milý! Věziž, žeť chci svú dceru dáti i všecko své zboží!*“²⁵⁰ Lze jej tedy hodnotit jako lživou bytost, kterou hlavní hrdina potrestá setnutím hlavy: „*Nuž, milý meči muoj, těmto potvorám i králi se pány, všem hlavy doluov skákajte!*“²⁵¹

²⁴⁶ KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), *Próza českého středověku*, s. 173.

²⁴⁷ Tamtéž, s. 175.

²⁴⁸ Tamtéž, s. 170.

²⁴⁹ Tamtéž, s. 171.

²⁵⁰ Tamtéž, s. 172.

²⁵¹ Tamtéž, s. 175.

8.1.2.1.5 Bazilišek a jiní obyvatelé z hradu Arabia

Další postavy, jež ve vyprávění vystupují a brání Bruncvíkovi v cestě, jsou obyvatelé hradu Arabia. Nejdůležitější z nich je drak Bazilišek. Záporná postava, která unesla princeznu Afriku, je čtenáři nejprve představena králem Olibriem: „(...) *od draka Baziliška na hrad, jemuž říkají Arabia, na pustém moři ode mne tři sta mil (...)*“²⁵² Dále je v textu Bazilišek popsán vypravěčem: „(...) *mějíše osmnácte ocasuov a obnoží hadových, a to tak ostrých, že jednu ranú veliké břevno přesekáváše.*“²⁵³ Podle těchto stručných charakteristik postavu klasifikujeme jako postavu zápornou a zároveň nacházíme souvislost se symbolickými významy baziliška a draka.

Na základě jména vidíme spojitost s Baziliškem, tedy hadem, který byl v dávných dobách považován za „malého vládce“ a obvykle s ním bylo spojováno zlo. O tom, že je mocný a zlý, svědčí i proslov princezny Afriky k Bruncvíkovi: „*Nebo pohled' a věz, můj milý Bruncvíče, těch mých zlatých pasuov! Ted' dva ocasy hadové mé nohy obklíčily až do pasu a na každý den odpoledne až do večera muoj pán Basiliscus těmi hady obklíčuje mě (...)* A přes puol hodiny, nebožtíčku, nepuojdeš-li ty přič, tvé se hoře a tvá bieda počne.“²⁵⁴ Krajina, kterou obýval, pak bývala pustá stejně jako ostrov, na němž je v příběhu umístěn jeho hrad.²⁵⁵

Zároveň lze Baziliška vztáhnout k významu drak, jenž byl údajně největším živočichem na světě a s hadem jej pojil tvar těla. Některé druhy draků měly hadí tělo bez nohou, případně hadí ocas, kterým obtočil a usmrtil oběť. Tomuto popisu částečně odpovídá výše uvedená charakteristika draka Baziliška, neboť jej král Olibrius nazývá drakem a vypravěč uvádí, že má hadí ocas. Draci přebývali v jeskyních či kamenných stavbách²⁵⁶: „(...) *drak Basilsicus hne v té své jeskyni.*“²⁵⁷

Jiné bytosti, s nimiž se musí Bruncvík na hradě Arabia utkat a jež mají chránit hrad a odradit svým vzhledem nezvané hosty, jsou „potvory“ zvané monestrus, glato a sidforové. V souvislosti s časovou posloupností příběhu je vypravěčem stručně popsán jejich fyzický vzhled. Jako první vystupují v textu zvířata zvaná monestrus: „*Veliké*

²⁵² KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), *Próza českého středověku*, s. 171.

²⁵³ Tamtéž, s. 174.

²⁵⁴ Tamtéž, s. 173.

²⁵⁵ ROYT, J. – ŠEDINOVÁ, H., *Slovník*, s. 182.

²⁵⁶ Tamtéž, s. 183.

²⁵⁷ KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), *Próza českého středověku*, s. 173.

*potvory biechu, nebo každá mějíše hlavu jako člověk, tělo jako kuoň, ocas jako svině. A ta velmi silná biechu.*²⁵⁸ Na základě vnější charakteristiky o nich můžeme hovořit jako o lidských monstrech a částečně je tak přirovnat k bájným kentaurům, již byli z poloviny lidé a měli koňská těla.

Další zvířata, jež v textu vystupují, se jmenují glato. O nich víme, že *„každé mělo dva rohy na dva lokty dlúhá, ostrá jako břitva. Ta zvěř i podnes, když se s kým svádí, jedním rohem seče a druhý na hřbet položí. (...) To zvieře nebojí se nic jiného než červené barvy, a jesti' tak udatné na vodě jako na zemi.*²⁵⁹ Jsou to fantastické bytosti, které nemají žádnou část těla lidskou. Stejně tak je tomu i v případě posledních „potvor“ zvaných sidforové, což byla *„(...) zvieřata takových srstí biechu jako nedvěd a rohy jako d'áblové mějíchu a zuby černé jako konské. A každé z nich usta převeliká mělo, že pojednú člověka pohltilo.*²⁶⁰

Tyto fantastické a lidskému světu neznámé bytosti se v příběhu nerealizují jiným způsobem. Nevydávají žádné zvuky ani nepřemýšlí nad svými činy. Můžeme je tedy označit za strážce hradu, jejichž funkcí je pouze zabránit nepříteli přiblížit se k Baziliškovi.

8.1.2.1.6 Azmodeové a Astriolové

Postavy, které představují poslední překážku v Bruncvíkově návratu domů, jsou Azmodeové a Astriolové. Oba tyto typy bytostí můžeme spojit s peklem. Azmodeové jsou tak přímo označeni v textu: *„A to biechu Azmodeové d'ábli (...)*²⁶¹ a zároveň pálí svým dotekem: *„A podavše Bruncvíkovi ruce, i spali jej velmi.*²⁶² Astriolové neboli Nevidomci naopak hrozí Bruncvíkovi vsazením na hořícího koně: *„(...) nebo tě káži na ohněvý kuoň vsaditi a tak věčně na něm budeš hořeti.*²⁶³

²⁵⁸ KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), *Próza českého středověku*, s. 171.

²⁵⁹ Tamtéž, s. 172.

²⁶⁰ Tamtéž.

²⁶¹ Tamtéž, s. 176.

²⁶² Tamtéž, s. 175

²⁶³ Tamtéž, s. 176.

8.1.3 Prostředí a čas

Orientace a dešifrování míst v pozdně středověké verzi Kroniky o Bruncvíkovi je částečně realizováno čtenářovou recepcí, jež si vytváří představu o popisovaných místech. Příběh začíná v Bruncvíkově, tj. v českém, království, na což usuzujeme na základě úvodní zmínky: „*když bieše po smrti Štilfridově, tehdy Bruncvík, syn jeho uvázal se ve všecko zboží i poče to zpravovati s velikú pilností (...)*“²⁶⁴ A také na základě znalosti předešlého textu Kroniky o Štilfrídovi, v němž bylo uvedeno, že Štilfríd panoval v Čechách.

Následně se Bruncvík vydává na cestu. Projíždí rozličnými zeměmi, až se dostává na rozhraní světa lidí a neznámého světa plného výjimečných a neobvyklých míst, tj. na břeh moře. Potom pluje čtyři léta, až nakonec ztroskotá na ostrově Zelator, jenž vypravěč charakterizuje rozporuplně. Na jednu stranu jej tedy hodnotí kladně: „*Jiné pod tú horú nenie než jeden ostrov velmi krásný a slóve Zelator, jako by řekl „radostný“ nebo „milovný“*“²⁶⁵ a zároveň poukazuje i na negativní stránky ostrova: „*(...) na tom ostrově mnoho zetlených korábuov a také lidských kostí.*“²⁶⁶ Toto místo již můžeme označit jako neznámý a fantastický svět. Důvodem je Jakštýnová hora, která působí jako magnet: „*A ta hora má tu moc, což jest u padesáte mílých se všech stran, v okamžení k sobě přitáhneť, bud' to lidi, ptáky, ryby i dříví i tváří mořské, a tomu nelze než věčně při tom Jakštýnu zuostati.*“²⁶⁷ Má tedy funkci, s níž se v lidském světě nesetkáme. Poté, co Bruncvík uprchne z ostrova, prochází pustými horami a lesy, tj. prostorem, který měl ve středověku zvláštní význam. Les byl vnímán jako zrádný, plný přeludů, pokušení a nástrah. Z hlediska křesťanské symboliky měl být místem pokání a poznání, tedy místem zkoušky.²⁶⁸ Na to poukazuje i Hana Mirvaldová-Šmahelová, která uvádí²⁶⁹, že právě v pustém lese dochází ke konfrontaci hlavního hrdiny s démonickými silami (pták Noh, boj lva se saní) a k jeho podrobení se Bohu.

²⁶⁴ KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), *Próza českého středověku*, s. 165.

²⁶⁵ Tamtéž, s. 166.

²⁶⁶ Tamtéž.

²⁶⁷ Tamtéž.

²⁶⁸ LE GOFF, Jacques, *Středověká imaginace*, s. 72.

²⁶⁹ To uvádí Hana Mirvaldová-Šmahelová ve studii *Bruncvík po dvaceti letech, jež jsme představili v kapitole Kompozice o Bruncvíkovi a Štilfrídovi*.

Posléze přichází Bruncvík znovu k moři, po kterém se plaví devět dní, až uvidí horu zvanou Karbunkulus, jež má opět fantastické vlastnosti: „*Když přijede k jedné hoře, zdaleka uzře, ano se ta hora svítí jako plamen.*“²⁷⁰ Díky světlu se přiblíží k hradu krále Olibria. Ten je stručně popsán: „*Hrad převelmi krásný bieše, ale na něm potvory mořské všeko biechu*“²⁷¹ a jeho reálný vzhled je výsledkem recipientovy fantazie. Stejně je tomu i v případě hradu Arabia, o němž se dočteme pouze to, že je „*hrad velmi krásný*“²⁷² Na rozdíl od předešlého hradu však víme, že má troje vrata, jež jsou střežena ukrutnými zvířaty, a že je zdobený zlatem a stříbrem.

Poslední dvě místa neznámého světa, která hlavní hrdina navštíví, jsou ostrov Tripatrita a město Egbatanis, která nejsou v textu přímo popsána. Pouze víme, že na ostrově žijí Asmodeové a ve městě Astriolové, tj. ďáblové. Vizuální stránka prostředí tak může být výsledkem čtenářovy fantazie ve spojení s dobovou představou pekla. Celý příběh končí jeho příchodem do Prahy, jejíž popis taktéž chybí, a jež je opět závislá na recipientově představivosti, a to v souvislosti s tím, jak Praha vypadala v době recepce díla.

Z hlediska literárního času je příběh řazen chronologicky, tzn. od začátku vyprávění, kdy se Bruncvík vydal do světa, až do konce (tj. do návratu domů a zisku nového erbu s vyobrazením lva), a to včetně vedlejší dějové linie (tj. epizoda s osvobozením princezny Afriky), jež také řadí jednotlivé události za sebou a nenarušuje chod celého příběhu.

8.2 Kronika o Bruncvíkovi jako knížka lidového čtení

Narativní struktura raně novověkého textu odpovídá struktuře vyprávění textu pozdně středověkého. Příběh je opět tvořen jednou dějovou linií, jejíž součástí je samostatná epizoda (tj. Bruncvíkova příhoda na hradě krále Olibria a osvobození princezny Afriky). Jiným způsobem není vyprávění rozděleno, postrádá tedy jakékoli členění na kapitoly.

Primárním subjektem vyprávění je v této verzi skrytý a současně také objektivní vypravěč, který čtenáře provází celým příběhem a seznamuje jej s jednotlivými

²⁷⁰ KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), *Próza českého středověku*, s. 170.

²⁷¹ Tamtéž.

²⁷² Tamtéž, s. 171.

postavami a prostředím. Beze změn zůstává i charakter a funkce jednotlivých postav. Postavy v raně novověkém textu nejsou detailněji vykresleny a naopak nedochází ani k zestručnění, případně k úplnému vynechání jejich charakteristických rysů. Hlavní postava, tj. Bruncvík, má stejné vlastnosti a další stěžejní postavy, tj. Neomenie, Europa, Olibrius, Afrika, Bazilišek a Kleofáš, opět pomáhají hlavnímu hrdinovi nebo mu naopak kladou do cesty překážky.

Stejně je tomu i v případě prostoru, na který vypravěč přivádí čtenáře. Místa, jimiž prochází hlavní hrdina, zahrnují čtenářům známý svět i neobvyklá fantastická místa. Z hlediska literárního času je vyprávění opět uspořádáno chronologicky.

Zároveň je nutné poukázat, že stejně jako Kronika o Štilfrídovi zachovala i raně novověká verze Kroniky o Bruncvíkovi narativní strukturu díla a také některé rýmy. To znamená, že se opět změnil jednoduchý minulý čas na složený minulý čas s pomocným slovesem být a přičestím minulým, ale pisateli se podařilo rýmy zachovat.

Staročeská verze:

„Bruncvík na to netbáše, ale se mužsky s nimi potýkáše a až do pasu v jedu brodíše, a lev je převelmi trháše a okny z hradu metáše“²⁷³

Raně novověká verze:

„Bruncvík na to nedbal, ale mužsky se s nimi postříhal, že až do pasu v jedu brodil a lev se těž velmi trhal a za okny hradu metal.“²⁷⁴

²⁷³ KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), *Próza českého středověku*, s. 174.

²⁷⁴ *Dvě kroniky*, s. 38.

Musíme však zdůraznit, že nacházíme i místa, kde k zachování rýmů nedošlo. Důvodem byl zřejmě fakt, že rýmovaná próza byla typickým středověkým prostředkem a v raném novověku již nebyla aktuální. Písař text tedy pouze přepsal a již neusiloval o nahrazení rýmů.

Staročeská verze

„Tu tepru u boji Bruncvík veliké hoře mějíše. Silně jej drak raníše, až k zemi častokrát na svú tvář padáše a lev jej zastupováše.“²⁷⁵

Raně novověká verze

„Tu teprve nebohý Bruncvík velké hoře měl, neb jej drak velmi ranil, až k zemi častokráte padal.“²⁷⁶

Další dílčí rozdíly, kvůli nimž mohl pozdně středověký čtenář a naproti tomu raně novověký čtenář přikládat některým částem vyprávění odlišný význam, jsou výpustky. V první řadě jsou vynechány části nebo celé věty a následně některá slova. Raně novověká verze ve srovnání s verzí středověkou vynechává dodnes známé ustálené spojení „Bůh jim pomáhej“. Ve staročeském textu čteme: „*Tu lev všecku svú sílu sebrav, i poče se s nimi velmi bítí a je různu trhati, takže jim Buoh pomož, že všecky lev roztrha*“. A naopak v mladším textu: „*Tu lev všecku sílu sebral, s nimi se bil, až je na kusy roztrhal.*“²⁷⁷ Spojení tak mohlo být pouze komentářem písaře, který text opisoval a současně se zamýšlel nad osudem „monster“.

V závěru raně novověké skladby je pak zcela vypuštěna závěrečná věta „*Chvála bud' Bohu na výsostech.*“ Ve staročeském textu je věta na úplném konci příběhu. Stojí samostatně, neovlivňuje a ani nemění význam vyprávění. Proto předpokládáme, že se tato věta nevztahuje k příběhu a je opět výsledkem písařovi práce, který text doplnil „radostným výkřikem“, protože byl rád, že text dopsal.

²⁷⁵ KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), *Próza českého středověku*, s. 174.

²⁷⁶ *Dvě kroniky*, s. 38.

²⁷⁷ *Tamtéž*, s. 35.

Další výpustky, které v textu nacházíme, jsou pouze dílčí. Zásadně nemění význam textu a zřejmě souvisí s jeho opakovaným prepisováním. Např. po porážce draka Baziliška a osvobození princezny Afriky si staročeský Bruncvík „*nabravše stiebra a zlata a drahého kamení*“²⁷⁸, v mladší verzi si však nabral pouze zlato a drahé kamení. Případně jsou vynechána či naopak doplněna slova, jenž posilují nebo naopak oslabují intenzitu některých slovních spojení. Např. ihned v úvodu skladby je Bruncvík popsán jako kníže „*velmi šlechetné*“, kdežto v raně novověké verzi je pouze kníže „*šlechetné*.“ Dochází tedy ke snížení intenzity. Právý opak pak nacházíme v části příběhu, kde princezna Afrika Bruncvíkovi říká, že by musel mít sílu „*tisíce*“ mužů, aby porazil Baziliška a mořské potvory, kdežto v raně novověkém textu uvádí mužů „*sto tisíc*.“

S výpustkou souvisí i vynechání jména král v uvozovací větě a jeho posun do přímé řeči při rozpravě Bruncvíka a krále Olibria. Zatímco staročeská skladba ihned informuje čtenáře, že Bruncvík stále hovoří ke králi: „*Tehdy vece Bruncvík králi: „Toto mi jest najprvé divno (...)”*“²⁷⁹, ve skladbě raně novověké čte: „*Tehdy řekl Bruncvík: „Králi, to mi jest nejprve divno (...)”*“. Podobné je to i v rozhovoru při prvním setkání princezny Afriky s Bruncvíkem na hradě Arabia, kde je vynecháno jméno hlavního hrdiny v přímé řeči a posunuto do následující uvozovací věty. Ve staročeské verzi tedy princezna Afrika říká: „*Pověz mi, kterak jsi se sem dostal, Bruncvíče?*“ „*Afriko, panno milá(...)*“²⁸⁰ a naopak v mladší verzi: „*Pověz mi, kterak si se sem dostal? Bruncvík řekl: Afriko, panno milá (...)*“²⁸¹ Pokud se zaměříme na stavbu obou vět, je zřejmé, že z gramatického hlediska je správně napsána věta v raně novověkém textu. Pomocné sloveso „být“ tedy nahradilo zvrtné zájmeno „si“. To znamená, že se písař mohl snažit o správné zaznamenání textu.

Lze také poukázat na doplnění nového slova, které však nemění význam vyprávění. Jedná se o přidání slova „*sobě*“ ihned v úvodu skladby, kde Bruncvík hovoří ke královně Neomenii: „*A protož otec muoj to mi radil i předkové naši, abychom, kdež mohúc, dobrého jména dobývali.*“²⁸² Naopak v mladší verzi upřesní, komu mají dobré jméno dobýt: „*A protož otec můj mi radil i předkové naši, kde můžeme dobrého jména sobě dobývali.*“

²⁷⁸ KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), *Próza českého středověku*, s. 174.

²⁷⁹ Tamtéž, s. 171.

²⁸⁰ KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), *Próza českého středověku*, s. 172.

²⁸¹ *Dvě kroniky*, s. 36.

²⁸² KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), *Próza českého středověku*, s. 165.

V textu dále dochází k nahrazování slov. Již v předchozí kapitole jsme uvedli, že v době středověku byla literární díla rozšiřována prostřednictvím opisů. I v případě tohoto textu tak lze předpokládat, že k nahrazování některých slov došlo v důsledku špatně čitelné předlohy či špatnému porozumění čtenému textu a byla nahrazena slovy podobně znějícími. Např. monstra, jež hlídají hrad Arabia, jsou ve staročeské skladbě nazýváni „*monestrus*“ a „*Sidforové*“, kdežto ve skladbě raně novověké čteme o zvířatech zvaných „*monestros*“ a „*Lidforové*“.

V raně novověkém textu dochází i k nahrazení slova slovem stejného významu, jemuž zřejmě dobový čtenář snáze porozuměl. Jedná se o slovo nešporuov, kterým byla v době středověku označována podvečerní zbožnost²⁸³ a které bylo nahrazeno slovem večer. Ve staročeské verzi tedy princezna Afrika říká: „*A to' má za obyčej, že se přivalí ke mně s poledne tři hodiny a leží až do nešporuov na mém luoně.*“²⁸⁴ A naopak v mladší verzi: „*A to za obyčej, že se přivalí ke mně z poledne ve tři hodiny a leží až do večera na mém lůně.*“²⁸⁵

8.3 Komparace rytířské povídky a knížky lidového čtení z hlediska literární recepce

Výše jsme se věnovali srovnání staročeského a raně novověkého textu Kronika o Bruncvíkovi z hlediska narativní struktury a s ní souvisejícím dějem, postavami, prostředím a literárním časem. Viděli jsme, že texty se od sebe v žádném z těchto bodů neliší. Proto nyní budeme sledovat literární recepci analyzovaných textů a poukážeme, jak byla kronika vnímána na přelomu 14. a 15. století a jak ji čtenáři chápali v 18. století.

V předchozí kapitole jsme uvedli, že ve středověku byla literární díla zpravidla čtena alegoricky. Stejně tomu je i v případě staročeské rytířské povídky Kronika o Bruncvíkovi. S ohledem na textové údaje a v souvislosti s analýzou textu Kroniky o Štilfrídovi mohl být Bruncvík recipientem vnímán jako Karel IV. Již v úvodu skladby čteme: „*Když bieše po smrti Štilfridově, tehdy Bruncvík, syn jeho, uvázal se ve všecko*

²⁸³ Ve středověku měřili čas duchovní, a to podle doby modliteb a bohoslužeb. Od konce 15. století a především pak v raném novověku se již setkáváme s mechanickými a kapesními hodinkami. Ty lidem umožnily měřit si svůj čas individuálně a dělit jej na ráno, dopoledne, poledne, odpoledne a večer.

²⁸⁴ KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), *Próza českého středověku*, s. 173.

²⁸⁵ Dvě kroniky, s. 37.

zbožie i poče to zpravovati (...),²⁸⁶ což znamená, že Bruncvík byl Štilfrídivým synem, tak jako byl Karel IV. synem Jana Lucemburského. S otcem vlasti hlavního hrdinu pojí i vlastnosti, ke kterým řadíme poctivost, akceptování rad starších či dobrou pověst v okolních zemích.

Dílo tedy mohlo být opět chápáno ve spojitosti s vyprávěním o české minulosti, neboť k české zemi se vztahuje alegorický význam erbu. Jak uvádí J. Kolár, z hlediska alegorické vrstvy představuje tento panovnický znak souhrn vysokého dobového hodnocení hrdiny, a přestože jím není míněn skutečný erb a ani reálné okolnosti, které napomohly k jeho změně, odkazuje do Čech alespoň v obrazné rovině. Vyobrazení lva i orla na Bruncvíkově panovnickém znaku tedy odpovídá panovnickému znaku Karla IV., ale od skutečného erbu se liší barevně a absencí jakékoli zmínky o dvouocasém lvu.

Alegoricky tedy mohli chápat Kroniku o Bruncvíkovi čtenáři na přelomu 14. a 15. století. V 18. století, kdy se do popředí dostaly již výše zmíněné knížky lidového čtení, sloužilo dílo především pro pobavení publika, neboť je v něm možné nalézt mnohé charakteristické rysy zábavné prózy (dobrodružství, fantastičnost, šťastný závěr aj).

Již od počátku se vyprávění nese v dobrodružném duchu. Bruncvík odchází z české země a v průběhu své cesty navštíví mnoho neznámých a fantastických míst, na kterých se setkává s fantastickými bytostmi (Europa, Bazilišek, Azmodeové aj.) a na kterých prožívá spousty napínavých situací. Např. krátká epizoda na hradě Arabia plně poutá čtenářovu pozornost. Bruncvík se zde musí vypořádat s monstry střežícími Baziliškovo bezpečí a následně i s drakem samotným. V této chvíli je čtenář zaujat nejen neobvyklým vzhledem jednotlivých soků, ale zároveň s napětím čeká, kdo v souboji zvítězí. Do popředí dále proniká fantastická složka, tj. spleť děj, nová a doposud neznámá místa a bytosti. V textu nenacházíme vtipné průpovědky ani dialogy, jako tomu bylo v Kronice o Štilfrídovi. Především má však dílo šťastný závěr. Bruncvík se vrátí do českého království, porazí uzurpátora Kleofáše a na svůj erb nechá vymalovat lva.

V díle nacházíme i jiné charakteristické rysy knížek lidového čtení. Např. již v úvodu skladby dochází k odloučení manželů: *„Má nejmilejší Neomenie, toť věděti dávám, že já míním jeti (...) A tuť prsten a svědomí dávám a tvůj z tvýho prstu beru, protož abys žádnýmu nevěřila, leč tento prsten sama uzříš.“*²⁸⁷ S tím souvisí představa o lásce, neboť na své cestě Bruncvík krátce pobývá s Europou i Afrikou. K jeho putování

²⁸⁶ KOLÁR, J. – NEDVĚDOVÁ, M. (edd.), *Próza českého středověku*, s. 165.

²⁸⁷ *Dvě kroniky*, s. 21 – 22.

se dále váže i pojetí spravedlnosti. Tu si vydobude hlavní hrdina např. poté, co Olibrius nedodrží slib, že jej pustí skrze železná vrata domů, a proto Bruncvík setne jemu a ostatním mořským potvorám střežícím jeho hrad hlavu pomocí kouzelného meče.

Závěrečným rysem skladby je pak rozuzlení děje, s nímž souvisí odměnění dobra a potrestání zla. Za potrestání zla považujeme porážku Kleofáše, který se pokusil zabít Bruncvíka, aby se na místo něho stal panovníkem a manželem královny Neomenie. Jako odměnění dobra můžeme naopak chápat Bruncvíkovo kompletní vítězství, tj. porážku veškerých fantastických bytostí (Olibria, Baziliška, Azmodeů, Astriolů) a Kleofáše, a zisk erbu s vyobrazením lva.

Středověký čtenář tedy mohl chápat Bruncvíka jako literární ztvárnění Karla IV. a vyprávění vnímat jako vyprávění o jeho životě. Postupné zanikání alegorického kódu a naopak pronikání zábavné složky do popředí způsobilo, že raně novověký čtenář začal Bruncvíka považovat za hrdinu se správnými morálními zásadami, jenž pomáhá zvítězit dobru nad zlem a jehož kroky vedou ke šťastnému závěru. S postupem času se tedy Kronika o Bruncvíkovi změnila pouze z hlediska literární recepce. Její jádro zůstalo v podstatě nadčasové, a proto dnes můžeme dílo číst i mnoha jinými způsoby, např. jako pohádku.²⁸⁸

²⁸⁸ Kroniku o Bruncvíkovi z hlediska folklórní pohádky analyzovala Hana Mirvaldová-Šmahelová ve studii Bruncvík po dvaceti letech, jež byla představena v kapitole *Kompozice Kroniky o Bruncvíkovi a Štilfrídovi*.

ZÁVĚR

Cílem diplomové práce byla analýza rytířských povídek a knížek lidového čtení *Kronika o Štilfrídovi* a *Kronika o Bruncvíkovi* a především jejich vzájemné srovnání z hlediska odlišné literární recepce.

Posláním práce bylo odpovědět na otázku, v čem se liší středověká a raně novověká verze. Nejprve byl proveden rozbor pozdně středověkých a raně novověkých narativů z hlediska jejich struktury vyprávění, charakteristiky postav, prostředí a literárního času, který odhalil, že mladší verze zůstala téměř nezměněna. Podstatným výsledkem srovnání obou verzí byly odlišnosti, které v některých případech ovlivnily význam vyprávění (např. nahrazování slov slovy podobně znějícími, ale s jiným významem). Došli jsme tedy k závěru, že pozdně středověké texty obsahují více atributů odkazujících na české království, které naopak texty raně novověké zcela vypouštějí (vynechávání jména sv. Václav).

Dalším úkolem práce bylo zjistit, jak mohl dílo vnímat středověký čtenář a naopak jak jej mohl vnímat čtenář raně novověký. Primárně jsme vycházeli ze studie Jaroslava Kolára a souhlasíme s jeho názorem, že staročeské texty *Kroniky o Štilfrídovi* a *Kroniky o Bruncvíkovi* je možné interpretovat jako alegorii vyprávění o české minulosti. K tomu nás přivedlo několik indicií. Prvním z nich bylo označení obou hlavních hrdinů, tj. Štilfrída a Bruncvíka, jako českých knížat, dále narážky na české panovnické erby a charakteristické vlastnosti obou hlavních hrdinů. Štilfríd vystupoval jako cílevědomý, odvážný a statečný muž. Právě vlastnosti dokonalého rytíře, jimiž hlavní hrdina disponoval, a zároveň jeho označení jako českého knížete čtenářům zřejmě umožnilo chápat jej jako ztělesnění českého krále Jana Lucemburského. Tuto hypotézu podporuje i Štilfrídův erb s vyobrazením orla, který zdobil znak markraběte moravského, tj. Jana Lucemburského, jenž byl současně českým králem i markrabětem, a také jméno svatého Václava, na něhož se v průběhu rytířského klání Štilfríd hojně obracel.

Druhý hlavní hrdina, Bruncvík, jenž byl v úvodu označen jako české kníže a současně jako Štilfrídův syn, vystupoval jako poctivý muž, který akceptuje rady starších. Tyto atributy přivedly Jaroslava Kolára k názoru, že Bruncvíka je možné chápat jako ztělesnění Karla IV., jemuž byly tyto vlastnosti historicky připisovány. Tuto hypotézu podporuje i alegorický význam erbu, na němž měl hlavní hrdina i Karel IV. vyobrazeného lva, a především již zmíněný vztah otec – syn (tj. Štilfríd – Bruncvík), neboť Karel IV. byl synem Jana Lucemburského.

Dále jsme se zaměřili na analýzu raně novověkých narativů. Dospěli jsme k výsledku, že oba texty lze číst jako knížky lidového čtení, neboť některé atributy měly shodné s charakteristickými rysy zábavné prózy, jak je vymezil Jaroslav Kolár. Jde především o manželské odloučení obou hlavních hrdinů a jejich žen, dobrodružství, jež Štilfríd i Bruncvík prožili v průběhu své cesty (návštěva neznámých zemí a fantastických míst), či morální představu o spravedlnosti, např. když chtěl Štilfríd zajistit svobodu neapolskému lidu. K závěrečnému rozuzlení děje se pak pojilo odměnění dobra, tj. např. Bruncvíkovo kompletní vítězství (porážka veškerých fantastických bytostí a Kleofáše), získání erbu s vyobrazením lva a potrestání zla, tj. porážka uzurpátora Kleofáše.

Lze konstatovat, že Kronika o Štilfrídovi a Kronika o Bruncvíkovi představují díla, jejichž děj se nemění, neboť jádro základního příběhu zůstává stále stejné. Zásadní změnou, k níž v průběhu času dochází, je odlišná recepce. To znamená, že druhý, tj. alegorický, význam, jež umožnil středověkým čtenářům na přelomu 14. a 15. století chápat dílo jako vyprávění o české minulosti, ustoupil do pozadí. Do popředí naopak pronikly v 18. století knížky lidového čtení upřednostňující hrdiny se správnými morálními zásadami, kteří pomáhali zvítězit dobru nad zlem a jejichž činy směřovaly ke šťastnému závěru. Další literární vývoj směřoval k lidové pohádce, kde středověkého a raně novověkého rytíře nahradil hrdina se světem naivní morálky.

Cílem práce však nebyl kompletní výčet veškerých rozdílů, jenž lze v analyzovaných textech nalézt. V souvislosti s jazykovým vývojem je možné poukázat na rozdíly v rovině morfológické, např. nahrazování staročeských slovesných tvarů či změny hláskové aj., na které částečně poukázal už Jaroslav Kolár a které by byly jistě tématem pro speciální jazykovou analýzu.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Primární zdroje

Dvě kroniky. První o Štilfrýdovi, knížeti a pánu českým. Druhá o Bruncvíkovi, synu jeho, též knížeti a pánu českým, 1771, 46 s.

KOLÁR, Jaroslav – NEDVĚDOVÁ, Milada (edd.), *Próza českého středověku*, Praha, Odeon, 1983, 478 s.

Sekundární zdroje

DAŇHELKA, Jiří a kol. (edd.), *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*, Praha, Academica, 1988, 612 s.

HON, Jan, *Když dva mluví o tomtéž: Knižky lidového čtení, prozaický román a místo fikčního vyprávění v české literatuře raného novověku*, in: *AUC Philologica* 3/2014, Slavica Pragensia XLII, 2015, s. 119 – 130.

KOLÁR, Jaroslav, *Česká zábavná próza 16. století a tzv. knížky lidového čtení*, Praha, Československá akademie věd, 1960, 108 s.

KOLÁR, Jaroslav, *K otázce alegorických plánů v staročeských povídkách o Štilfrýdovi a Bruncvíkovi*, in: *Kolár Jaroslav, Návraty bez konce: studie k starší české literatuře*, Brno, Atlantis, 1999, 358 s.

KOLÁR, Jaroslav, *Tři knížky lidového čtení: Meluzína; Magdalena; Jenovefa*, Praha, *Lidové noviny*, 2000, 317 s.

KUBÍČEK, Tomáš – HRABAL, Jiří – BÍLEK, A. Petr., *Naratologie. Strukturální analýza vyprávění*, Praha, Dauphin 2013, 247 s.

LIBA, Pavol, *Čitateľ a literárny proces*, Bratislava, Tatran, 1987, 254 s.

LE GOFF, Jacques, *Encyklopedie středověku*, Praha, Vyšehrad, 2002, 935 s.

LE GOFF, Jacques, *Středověká imaginace*, Praha, Argo, 1998, 329 s.

MACEK, Josef, *Česká středověká šlechta*, Praha, Argo, 1997, 156 s.

PAVERA, Libor – VŠETEČKA, František, Lexikon literárních pojmů, Olomouc, 2002, 422 s.

PETRŮ, Eduard, Zašifrovaná skutečnost, Ostrava, Profil, 1971, 162 s.

PILAŘ, Martin, Pokus o žánrové vymezení povídky, in: Spisy Filozofické fakulty Ostravské univerzity, Ostrava, Sfinga, 1994, č. 86, 116 s.

ROYT, Jan – ŠEDINOVÁ, Hana, Slovník symbolů. Kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii, Praha, Mladá fronta 1998, 201 s.

STICH, Alexandr, Jazyková a slovesná kultura v barokních Čechách, in: VLNAS, Vít (ed.), Sláva barokní Čechie: umění, kultura a společnost 17. a 18. století, Praha, Národní galerie v Praze, 2001, s. 235 – 252.

ŠMAHELOVÁ, Hana, Bruncvík po dvaceti letech, Česká literatura 47, 1999, s. 540 – 546.

ŠMAHELOVÁ, Hana, Kronika o Bruncvíkovi z hlediska folklórní pohádky, Česká literatura 28, 1980, s. 146 – 154.

VOIT, Petr, Encyklopedie knihy, starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století: papír, písmo a písmolijectví, knihtisk a jiné grafické techniky, tiskaři, nakladatelé, knihkupci, ilustrátoři a kartografové, literární typologie, textové a výtvarné prvky knihy, knižní vazba, knižní obchod. Praha, Libri, 2006, 467 s.

Online zdroje

Elektronický slovník staré češtiny, Praha, oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2006–, přístupné online: <http://vokabular.ujc.cas.cz> (verze dat 1.1.2, citován stav ze dne 19. 7. 2017).